

Jog

történeti szemle

XXII. évf.
4. szám
2024

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Táblabíráskodás
a 19. és a 21. században.
A Győri Ítéltábla példája

Miért nem kedveltük
a Helytartótanácsot?
A magyarországi cenzúra
korszakai 1723 és 1848 között

Elvi politika vagy pragmatizmus?
Bourbon–Habsburg párharc
a spanyol örökségért (1700–1725)

Az 1723-ban felállított
Helytartótanács hivatali székhelyei

Új adalékok a *Pragmatica Sanctio*
formai és tartalmi kérdéseire

A Dunántúli Kerületi Tábla Kőszegen
(1724–1869)

A *Pragmatica Sanctio*
és a magyar rendiség

VI. (III.) Károly

TARTALOM

1723 ALKOTMÁNYTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

BALOGH Judit – SZÉPLAKI László – Táblabíráskodás a 19. és a 21. században. A Győri Ítéltábla példája . . .	1
GOSZTONYI Gergely – Miért nem kedveltük a Helytartótanácsot? A magyarországi cenzúra korszakai 1723 és 1848 között	11
LIKTOR Zoltán Attila – Elvi politika vagy pragmatizmus? Bourbon–Habsburg párharc a spanyol örökségért (1700–1725)	18
MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – Az 1723-ban felállított Helytartótanács hivatali székhelyei	28
MOLNÁR Dániel – Új adalékok a Pragmatica Sanctio formai és tartalmi kérdéseire	37
SÖPTEI Imre – A Dunántúli Kerületi Tábla Kőszegen (1724–1869)	45
SZIJÁRTÓ M. István – A Pragmatica Sanctio és a magyar rendiség	55
DISPUTA	
PREIER Zsuzsanna – Az egyletek, egyesületek jogi szabályozása a 19. században, különös tekintettel a Moson vármegyei Széchenyi Kör működésének bemutatására	61
SZEMLE	
KÉPES György – 1723 – a magyar alkotmány- és jogtörténet nagy esztendeje	69
HEIL Kristóf Mihály – Városházák a törvényhatósági jogú városokban. Beszámoló Megyeri-Pálffy Zoltán építészettörténeti doktori védéséről	74
KÖNYVEKRŐL	
Az állam és épületei – PÁLVÖLGYI Balázs	77
HÍREK	79
SZERZŐI ÚTMUTATÓ	84

A címlapon:

VI. (III.) Károly római császár, magyar és cseh király (1685–1740) portréja. Johann Gottfried Auerbach (1697–1753)
festménye (1730 k.). Hofburg, Schatzkammer, Wien. Inv. Nr. ? 2140.

Wikimedia Commons – https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Johann_Gottfried_Auerbach_004.jpg

E számunk megjelenését
a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatta.

Támogatóink:

NMHH

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

Magyar Jogász Egylet – www.jogaszegylet.hu

MINISZTERELNÖKSÉG

BÉKÉS GÁBOR
Alapítvány

FRANK IGNÁC
ALAPÍTVÁNY

Magyar Nemzeti Bank

ELTE

ÁJK

Magyar Állam- és Jogtudományi Kar

SZÉCHENYI
EGYETEM

MISKOLCI
EGYETEM

DEBRECENI
EGYETEM

Jog
történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság
elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel),
Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz
Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna

Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán

Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépölgyi Enikő

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211.,
Tel./Fax: + 36 1 411 6518, jogtortenetiszemle@gmail.com

ISSN 3004-118X (Online)

ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Kiadja a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-
és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, a Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi
Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Pázmány
Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti
Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi
Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti
Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

2025. január 1. napja a 20. évfordulója annak, hogy a Győri és a Debreceni Ítéltáblák megkezdték működésüket, és e két ítéltáblával vált teljessé Magyarországon az azóta is működő igazságszolgáltatási szervezet, amely a járásbíróságokból (korábban városi bíróságok), törvényszékekből (korábban megyei bíróságok), ítéltáblákból és a Kúriából áll. A két évtizedes évforduló indokot és alkalmat ad arra, hogy visszatekintsünk, és bemutassuk az ítéltáblák kialakításának folyamatát, ezúttal a Győri Ítéltábla felállításához kapcsolódóan. A tanulmány igyekszik párhuzamba állítani az ítéltáblák 19. és 21. századi létrehozásának folyamatát.

A konkrét táblatörténeti elemzés előtt érdemes röviden áttekinteni, hogy hogyan szerveződött a bírósági szervezet Magyarországon a 19. században, majd rátérünk arra, hogy ezen belül miként került sor a nyugat-dunántúli ítéltáblának győri székhellyel történő megalapítására, az hogyan működött, és miért, illetve miként szűnt meg. Ezt követően – időrendi sorrendben haladva – a modern ítéltáblák felállításáról, köztük a Győri Ítéltábla újraalapításának folyamatáról emlékezünk meg, végül röviden vázoljuk annak működését.

2. Küzdelem a tábláért a Nyugat-Dunántúlon

A (nyugat-)dunántúli táblabíráskodás történetében az ítélmesteri vándorbíráskodást felváltó kerületi táblák 1723-as megszervezése nagy jelentőséggel bír, mégis a modern szervezőtörténet előzményeinek vázlatos bemutatását az 1848. évi forradalommal kell elkezdni. Ekkor – a rendi különbségek eltörlése kapcsán – felmerült, hogy a korábban a rendi öngazgatás szervei, a nemesi vármegyék és városok által működtetett, rendi jellegű igazságszolgáltatást (a vármegyék fórumai: *sedria*, alispáni szék, szolgabírói szék, míg a szabad királyi városok fóruma a városi tanács volt) állami feladattá kellene tenni. Jóllehet, az áprilisi törvények a végrehajtó hatalom központi szervéről, a független, felelős magyar minisztériumról rendelkező III. cikkelyben pusztán azzal a – lakonikus és az addigi, rendekhez kötődő ítélkező szerveket fenntartó – rendelkezéssel éltek, hogy „[a] törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban, s a törvény további rendeleteig eddigi szerkezetükben fentartandók,”¹ a sajtóvétségekben történő ítélkezés esetére mégis elrendelték az esküdtbíróságok mint állami bíróságok – igazságügy-miniszteri rendelet útján történő – felállítását.²

A szabadságharc leverését követően, a neoabszolutizmus időszakában a császári hatalom a korábbi magyar bíróságok működését megszüntette, osztrák mintára új szervek létrehozását rendelte el akként, hogy a bírói szervek hierarchikus rendszerét a közigazgatási hatóságokéval igyekezett összehangolni. Ennek megfelelően járásbíróságokat, törvényszékeket, kerületi főtörvényszékeket hoztak

1723 ALKOTMÁNY-TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Balogh Judit* – Széplaki László**

Táblabíráskodás a 19. és a 21. században

A Győri Ítéltábla példája

létre, legfelső fokon pedig a magyar ügyekre is a bécsi Legfelsőbb Ítélő- és Semmitőszék hatáskörét állapították meg.³ Főtörvényszéket a nyugat-dunántúli régióban ideiglenes jelleggel 1850-ben, Sopronban állítottak fel.

1852-ben Ferenc József császár bizottságot hozott létre Albrecht főherceg vezetésével, amelynek létrehozását követő második évben kezdték meg működésüket az új közigazgatási hatóságok és bíróságok.⁴

Az 1860. október 20. napján kiadott *Októberi Diplomával* a császár Magyarország igazságügyi kormányzatát az 1741. évi XI. törvénycikkkel összhangban visszaállította, és a magyar igazságügyi igazgatást a Magyar Királyságnak biztosította.⁵ E császári rendelkezés alapján ült össze az Országbírói Értekezlet, amely 1861. január–márciusi tanácskozásai során megalkotta az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat*, amelynek célja az 1848. április 11. napját megelőző jogrend visszaállítása volt. Ezt követően a törvénykezés ismét a régi, rendi fórumok előtt zajlott.⁶ Ennek következménye volt, hogy a két jogrend keveredett, ugyanis egyes városok az 1848-as áprilisi törvények szerint szervezték magukat. A modern, állami bíróságok kialakítására végül a kiegyezést követően, 1867 után került sor.

A Nyugat-Dunántúlra tekintve figyelmet érdemel, hogy az 1867 tavaszán a – már említett – sajtótörvény alapján megszületett előterjesztés szerint a kormány „most egyelőre csak Pesten, Debreczenben, Eperjesen, Nagyszombatban és Kőszegen képes az esküdtszékek megalakítását végrehajtani”. A feladat ellátására Horvát Boldizsár miniszter Pesten a Királyi Táblát, a többi városban az ott működő kerületi táblákat kívánta feljogosítani akként, hogy „e célra saját kebelükből egy elnököt s két más bírói tagot állandóan kiküldenek”.⁷ Az esküdtbíróságok megalakításáról szóló rendelet valóban a kerületi táblák székhelyeiül szolgáló szabad királyi városokat – köztük tehát Kőszeget – hívta fel az esküdtbíróságok megalakítására és az esküdtképes személyek összeírására.⁸

* Balogh Judit PhD, habil. egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-7252-7982

** Széplaki László, elnök, Győri Ítéltábla

A Nyugat-Dunántúl szülötte volt Horvát Boldizsár, aki az Andrássy-kormány igazságügyi minisztereként meghatározó szerepet játszott a modern bírósági rendszer kialakításában. Az ő előterjesztése nyomán fogadta el az Országgyűlés az 1868. évi LIV. törvénycikket a *polgári törvénykezési rendtartás* tárgyában, amely két ítélőtáblát hozott létre: Pesten és Marosvásárhelyen, így az országot két nagy – bár kétségtől aránytalan különbséget felmutató – régióra osztották, centralizálva egyúttal a jogorvoslati fórumokat. A korábbi kerületi (ítélő)táblák ezzel megszűntek, s helyüket ún. vegyes bíróságok vették át.⁹

Ezt követte az 1869. évi IV. törvény a *bírói hatalom gyakorlásáról*, amelynek 1. §-a szerint „az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülöníttetik. Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak.” A törvény nagy újítása a bírák uralkodó általi kinevezése volt az igazságügy-miniszter ellenjegyzése mellett, amely a vármegyék heves ellenállását váltotta ki, miután így a helyi érdekektől független bírói testület jöhetett létre. A bírói felelősségről (1871. évi VIII. tc.), a bírák áthelyezéséről és kényszernyugdíjazásáról (1871. évi IX. tc.) szóló törvények a bírói jogállás részletesebb szabályait rögzítették.¹⁰ Az *elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről* szóló 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikk hozta létre a királyi járásbíróságokat és a királyi törvényszékeket. Eredetileg 102 törvényszéket és 360 járásbíróságot állítottak fel, azonban ezek számán és székhelyein szinte folyamatosan változtattak (például az 1875. évi XXXVI. törvénycikkkel és az 1423/1876. I. M. E. számú rendelettel a törvényszékek számát 64-re csökkentették, míg a járásbíróságok számát 1885-ig 384-re emelték).¹¹

Az évek során nyilvánvalóvá vált, hogy a két ítélőtábla nem tudja a feladatait ellátni. Az akkori igazságügy-miniszter, Szilágyi Dezső, aki már választói programjában is az igazságszolgáltatás reformját ígérte, minisztersége alatt nekilátott az ítélőtáblák decentralizációjának.¹²

Ennek elsődleges oka az volt, hogy ő is felismerte, hogy a centralizált ítélőtáblai rendszer nem tudott megbirkózni az ügyforgalommal. A budapesti királyi ítélőtáblán 1889-ben 202 ítélőbíró dolgozott, és évi ügyfélforgalma 104 615 és 125 791 ügydarab között váltakozott. Illetékességi területe 234 155 km² volt, 12 637 699 lakost foglalt magába, valamint 53 törvényszéket és 318 járásbíróságot, teljességében 1437 elsőfokú ítélőbírót. A budapesti tábla egyrészt egyértelműen túlterhelte és lassúvá vált, másrészt e rendszerben az elsőfolyamodású bíróságok sem állhattak kellő felügyelet alatt.¹³ A trend Európában ekkor már a decentralizált bírósági rendszer felé mutatott. Ezért a táblabíróságok decentralizációjának keretében további kilenc táblabíróságot terveztek azzal, hogy a budapesti még mindig nagyobb lenne méretében a többinél, így egy-egy táblabíróság illetékességébe kb. 24 000 km²-t és 1,2–1,3 millió lakost szántak.¹⁴

Miután kiderült a kormányzat ítélőtáblákat decentralizáló terve, a Dunántúl nyugati részén is több város jelentkezett leendő ítélőtáblai székhelyként, amelyek közül Győr, Szombathely és Sopron volt legkedvezőbb helyzetben. A győriek gróf Batthyány Lajos főispán vezetésével menesztettek küldöttséget a miniszterhez azzal, hogy az

ítélőtábla részére ingyen telket adnak, illetve 100 000 forintot vagy 30 éven át 6000 forintot ígértek a működés finanszírozására.

A Győri Ügyvédi Kamara is az ítélőtábla győri elhelyezéseért dolgozott, ezért a szomszédos városok ügyvédeit és törvényhatóságait is felkeresték támogatás érdekében, valamint győri lakásokat kerestek a jövőbeni ítélőtáblai dolgozók részére.¹⁵

Szombathely vezetői hangsúlyozták városuk vasúti közlekedésének nagyságát, és azt, hogy jelentős vasúti csomópont a régióban, illetve lehet, hogy tévedésből, de egyes források szerint a város helyét is kicsit más helyen jelölték a térképeken a régiós központ erősítése végett.¹⁶

Az igazságügy-miniszter 1890 márciusában érkezeletet, illetve bizottságot hívott össze a tervezet részletes kidolgozására. A kiválasztást a kormányzat megkísérelte objektívvá tenni, hiszen döntő szempontokként a pályázó városok gazdasági fejlettségét, regionális „gravitációs jellegét” és a magyar nemzeti érzület kifejezését a nemzetiségek által sűrűbben lakott vidékeken.¹⁷ A bizottság a székhelyek megállapításának bírálatánál végül két fő szempontot vett figyelembe: egyfelől a város fejlettségénél fogva legyen kiemelkedő jelentőségű mind társadalmi, mind gazdasági értelemben, másrészt a népesség aránylagosan legyen felosztva a székhelyek között.

A parlamenti vitában elsődlegesen nem pártpolitikai, hanem lokális érdekeket érvényre juttató hozzászólások hangzottak el. A függetlenségiak részéről Polónyi Géza – a magyarosítási szándékot kiemelve – Győr helyett inkább Szombathely székhellyel értett volna egyet, ugyanakkor rámutatott, hogy a 11 felső-magyarországi vármegyébe Pozsonytól Kassáig egyetlen ítélőtáblát sem terveztek, ezért Besztercebányát is javasolta ítélőtáblai helyszínnek.¹⁸ Néhány nap múlva a részletes vitában Varasdy Károly, a Szabadelvű Párt képviselője a Dunántúl törvénytervezet szerinti felosztása ellen szólalt fel, különösen a szóbeliség és közvetlenség elvének tervezett behozatalára, az ehhez szükséges „hozzáférhetőségi elvre” és arra alapozva hozzászólását, hogy az ítélőtáblai székhelyeket éppen ennek érdekében kell különösen körültekintően megválasztani, az ország területén arányosan elhelyezni. Véleménye szerint az ország délkeleti felében a tervek szerint a főtörvényszékek egymást érnék, míg a dunántúli térség csak két ítélőtáblában részesülne, abban is rosszul, mivel szerinte Győr helyett Szombathely lenne indokoltabb. Ott működött közjegyzőség, ügyvédi kamara és sajtóesküdtszék is, akárcsak Aradon. Szombathely vasúti forgalma is meghaladta Győréét, amely ezzel szemben szerinte nem volt gravitációs centrum. „A Szombathely ellen felhozott kifogások tehát merőben alaptalanok és a versengő féltékenység által kiesztelt röpke szólamok, melyek a valóság lehetőségétől szétfoszognak” – bizonygatta.¹⁹

Ziskay Antal²⁰ Szabadelvű párti képviselő nagyvív beszédében azonban hajóforgalmi, pénzügyi, gabonakereskedelmi, adózási és geográfiai szempontok alapján Győr mellett érvelt. Kiemelte, hogy Győr tankerületi főigazgatóságának felügylete is kiterjed a régióra, és annyi más megyére kiterjedő hatósággal, mint Győr sem Szombathely, sem Sopron nem bírt. A pénzügyi és kereskedelmi

központjelleg igazolására a másik két várossal összevetve mutatta be a váltók leszámítolásának összegét, valamint a betéteket. Számba vette az ipari üzemeket, és felhívta a figyelmet a polgárosodásra is.²¹

Nagy István²² (Mérésékelt Ellenzék), Fabiny Teofil²³ (Szabadelvű Párt), Bolgár Ferenc²⁴ (Mérésékelt Ellenzék) és Hannibal József²⁵ (Szabadelvű Párt) Sopront találta érdemesnek a kulturális és a lakásviszonyok miatt. Goda Béla (Mérésékelt Ellenzék) ellenezte Sopront, mivel azt épp a Bach-korszakban jelölték ki az akkori kerületi főtörvényszék székhelyéül. Bár akkoriban is – mint mondta – Győrt igazolta volna központibb fekvése, ám mégis Sopron, a köz- (és Habsburg) felfogás szerint „gut-gesinnt” (jó felfogású, azaz osztrákbarát) város lett a bírósági székhely. Ha akkor ez volt a döntő érv, akkor most épp ahhoz szolgál indokul, hogy az osztrákbarát város nem felelhet meg a kormányzat által kitűzött szempontnak, nem lehet Győr ellenében „a magyar érzületet kifejező” város.²⁶

Győr akkori polgármestere, Zechmeister Károly az országgyűlési képviselőknek írt levelében azt hangsúlyozta, hogy Sopron 80%-ban német ajkú, míg Győr tősgyökeres magyar város. Összehasonlította a búza, liszt és zsír árát Sopronban és Győrben, rámutatva, hogy a piaci viszonyok miatt azok Győrben kedvezőbbek, sőt lakásból is lényegesen több van Győrben, mint Sopronban (Győrben 2406, Sopronban 1226). Szombathely szerint mesterségesen fejlődött, szemben Győrrel, amelyet a természetes fejlődés juttatott olyan szintre, amihez Szombathelynek még sok idő kell. Kiemelte a város földrajzi fekvését, amely a régió központjává teszi, és azt, hogy nemcsak vasúti központ, de a hajózási lehetőség is adott itt Bécs és Budapest felé. Ahogy ő fogalmazott:

„...ha Győr városa mértanilag nem is képez teljesen központot – bár Sopron és Szombathelynél sokkal előnyösebb központi fekvéssel bír – azzá válik geográfiai fekvését kiegészítő helyzete által, mely hajózható Duna s a M. Kir. Államvasutak országos, sőt európai fő- a magyar nyugati és a sopron–ebenfurthi vasutak keresztező utvonalaival gócpontján el nem tagadható, azzá válik megizmosodott műveltsége, nagyvárosi jellege s évszázadokon át elismert fölénye által, mellyel a körül fekvő vidék és városok lakosságát mintegy természetes központba magához vonzza.”²⁷

Az 1890. évi XXV. törvény, amely a Budapesten és Marosvásárhelyen már működő ítélőtáblák mellett további kilenc ítélőtáblát létesített, végül győri székhelyet határozott meg a nyugat-dunántúli régióban.²⁸ A másodbíróság illetékességi területe Esztergom, Komárom, Győr, Mosony, Sopron, Vas, Veszprém vármegyékre és Zala vármegye észak részére terjedt ki. A törvényt 1890. május 9. napján fogadták el, amelyet követően a *Győri Közlöny* különkiadást jelentetett meg, közölve az örömhírt. Gróf Batthyány Lajos főispán tiszteletére, az ítélőtábla győri székhellyel történő elhelyezésének érdekében kifejtett erőfeszítéseiről, és ünnepelve a „győzelmet,” másnap fátylas menetet és díszünnepséget szerveztek.²⁹

3. A győri Magyar Királyi Ítélőtábla

A vállalásnak megfelelően így Győr városára szállt az új ítélőtábla építésének kötelezettsége, amelyet a vasútállomás és a törvényszék épülete közötti üres telekre képzeltek el, és külön építési bizottságot hoztak létre ennek megvalósítására. Az építkezés határidejét 1891. április 1. napjában határozták meg. Miniszteri biztosként dr. Erdély Sándor járt el a tábla felállításával kapcsolatos teendők kapcsán, aki később az ítélőtábla első elnöke lett. Az építkezés nem készült el határidőre, így az alakuló ülését az ítélőtábla 1891. május 5. napján a törvényszék épületében tartotta, majd csak június 10. napján költöztek be az új épületbe. A bútorok és egyéb berendezési tárgyak beszerzéseit pedig csak 1892. február 24. napjára fejezték be.³⁰

Az építkezés során előre nem tervezett költségeket okozott az az apró kellemetlenség, hogy az ítélőtábla mellé épülő bérház sokkal díszesebb homlokzattal rendelkezett volna, mint a bíróság, ezt azonban nem engedhették, ezért – némi ráfordítással – módosították a terveket.³² A költségek minimalizálása, illetve a befektetett összeg egy részének a visszaszerzése érdekében, kihasználva az új épület kiváló fekvését, a város törvényhatósága – sajátos megoldásként – még az átadás előtt szerződést kötött egy helyi vállalkozóval az épület vasútállomásra néző tűzfalának hirdetési célú értékesítésére 1891. január 1-jétől háromévi időtartamra. Az ítélőtábla elnöke májusban meglepődve látta az épület állványozását, a hirdetés felfestését, majd amikor kiderült számára annak célja, ezt jelezte a város és a kormányzat felé. A vita elhúzódott, de megegyezéssel ért véget: a minisztérium, az ítélőtábla és a város vezetése megegyeztek, hogy a város többé nem értékesíti az ítélőtábla falfelületét, a minisztérium kérte a várostól a hirdetés eltávolítását, és néhány év múlva már valóban nem adták bérbe a falfelületet³³ – nem rombolva ezzel a bíróság tekintélyét.

A költségvetési kereteket ugyan végül nem lépték át, ám a nagyfokú takarékoság érezhető hibákat és hiányosságokat eredményezett. Az átadást követően például kellemetlen esethez rögzítették, hogy az elnöki szoba mennyezete leszakadt, és a díófa asztallapot benyomta. Emiatt az elnök kénytelen volt a polgármesternek írni a szükséges javítások elvégzése érdekében.³⁴ Az ítélőtábla elnöke utóbb az épület pincéjén levő 12 ablak vasrácsokkal való ellátását és „állandó rendőri felügyeletet” is kezdeményezte, ugyanis augusztusban egy fiatalember az épület pincéjébe bemászott, és az ott talált ruhadarabokat a társának kiadta. Ahogy az akkori lapok írták: „suhancok” hatoltak be az ítélőtáblára. (Az igaz, hogy az épp az épület elé felállított alkalmi színház éjjeliőre észrevette őket, így kár nem keletkezett, az eset mégis rávilágított az épület biztonsági hiányosságaira.)³⁵

Az új bíróságon 19 bíró kezdett dolgozni, egy elnök, két tanácselnök vezetésével, két polgári és egy büntető-polgári tanácsban. Erdély Sándor az ítélőtáblai ítélkezésének megindulását követően alig egy évig volt elnök, ugyanis igazságügyi államtitkári kinevezést kapott, és később igazságügyi miniszterré nevezték ki. Utóda, Vörösmarty Béla az ítélőtábla második elnöke kinevezése után három évvel követte elődjét az államtitkári tisztségbe is. Ő

A Győri Királyi Ítélőtábla épülete korabeli képeslapon³¹

Vörösmarty Mihály fia és Deák Ferenc nevelt gyermeke volt, a Győri Ítélőtábla könyvtára az ő nevét viseli.³⁶

Az ítélőtábla a polgári és büntetőítélkezés mellett az 1871. évi VIII. törvénycikk alapján fegyelmi ügyekben is eljár. A törvény szerint ugyanis a táblák illetékességi területén lévő járásbírók és törvényszékek ítélő bírái tekintetében első fokon a királyi ítélőtábla fegyelmi bírósága járt el, amely öt táblai bíróból állt, elnöke a királyi ítélőtábla elnöke volt, akit akadályoztatása esetén a kinevezési sorrend szerinti tanácselnök helyettesített. Az ítélőtábla fegyelmi tanácsa ugyanakkor másodfokon járt el a törvényszékek fegyelmi bíróságainak azon ügyeiben, amelyek a bírósági hivatalnokok és szakértők kötelezettségeit bírálták el első fokon.³⁷ Az ítélőtábla fegyelmi bíróságának tagjait minden év január 15. napjáig a teljes ülésen sorshúzás alapján választották ki, egyúttal a rendes tagok mellé ugyanannyi póttag is kihúzásra került, akik a tagokat a sorshúzás sorrendjében helyettesítették. A bírák elleni fegyelmi eljárásokban a közvádlói feladatot az az ügyész gyakorolta, aki az adott fegyelmi bíróság mellett működött. Az ítélőtáblán mint elsőfokú fegyelmi bíróságon ez a személy a királyi főügyész volt.³⁸

Az 1891. évi XVII. törvény a kormányzati felügyeleti jogkört a bíróságokra ruházta.³⁹ Ebben a rendszerben megerősödött a bírósági elnökök szerepe a saját és alsóbb fokú bíróságok vonatkozásában. Az ítélőtáblák elnökei igazságügyi adminisztratív funkciókat is elláttak a területükön működő bíróságok tekintetében.

Az első világháborút lezáró trianoni béke után az ország területének és lakosságának nagy részét elvesztette,

ugyanakkor az ítélőtáblák közül is csak öt maradt az ország területén, Budapest, Debrecen, Győr, Szeged és Pécs székhellyel.

Az ítélőtáblákat a második világháború után felsőbíróságnak nevezték át, majd a *Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról* szóló 1950. évi IV. törvény 4. § (1) akként rendelkezett, hogy a felsőbíróságok és a főállamügyészségek 1950. évi december hó 31. napján megszűnnek. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése az *Alkotmány* 36. és 39. §-ainak is új szöveget határozott meg. A törvény hatálybalépése után az *Alkotmány* 36. §-ának szövegezése a következő volt: „(1) A Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbírók gyakorolják. (2) A törvény az ügyek meghatározott csoportjaira nézve külön bíróságok létesítését is elrendelheti.” Az *Alkotmány* e rendelkezéséből következően megszűnt a kétfokú jogorvoslat, és a megyei bíróságok másodfokon hozott határozatai jogerőre emelkedtek, függetlenül azok tartalmától, és már az *Alkotmány* sem tartalmazta az ítélőtáblák, illetve felsőbíróságokra utalást.⁴⁰

Nem szorosan kapcsolódik témánkhoz, de megemlíten-dő, hogy az *Alkotmány* ekkortól hatályos 39. §-a szerint a Magyar Népköztársaságban a bírói tisztségeket választás útján töltötték be; a megválasztott bírák visszahívhatók voltak. A Legfelsőbb Bíróság bíráit ötévi időtartamra, a megyei bíróságok és járásbírók bíráit háromévi időtartamra választották. A Legfelsőbb Bíróság elnökét és bíráit az Országgyűlés választotta. A bírák működésükről választóiknak beszámolni voltak kötelesek. A megyei bí-

róságok és a járásbíróóságok bírának választásáról külön törvény rendelkezett.⁴¹

Az *Alkotmányt* is módosító törvény így nemcsak az ítélőtáblákat, illetve akkor már felsőbíróóságokat, és ezen ítélkezési szintet törölte el, hanem a bírák függetlenségét is jelentősen csorbította azzal, hogy mandátumukat határozott időre korlátozta, valamint visszahívhatóságukat is rögzítette. Nyilvánvalóan azért, hogy ha az akkori állami vezetésnek nem megfelelő döntéseket hozott egy bíró, annak elmozdítása ne okozhasson gondot még adminisztratív szinten sem.

Az ítélőtáblák ezt követően úgymond Csipkerózsika-álmukat aludták a 20. század végéig, 21. század elejéig.

4. A Győri Ítélőtábla „újjaszületése”

Már a rendszerváltást megelőzően felmerült a korábbi négyesintű bírósági szervezetrendszer helyreállítása, és ennek egyik fontos előfeltétele, a kétfokú rendes jogorvoslatnak az eljárásjogokban történő rögzítése is. Ez azonban, mint a Magyar Szocialista Munkáspárt Közpolitikai Bizottságának egy lehetséges elképzelése, ekkor még papíron maradt. 1987-ben került sor az első koncepciók kidolgozására, amelyeket mindenekelőtt az erősödő elégedetlenség és az ennek nyomán megjelent nagyobb politikai aktivitás indukált.⁴²

A rendszerváltáskor kitűzött alkotmányreform fő célkitűzése az volt, hogy egy „alapjaiban totalitárius diktatúra idővel (1972 után bizonyosan) tekintélyelvűvé »szelídült« formájának alkotmányba foglalt rendelkezései – és a valóságban még csak nem is annak megfelelően működő szervezetrendszere – helyébe a modern demokráciák jogállami szabályait (a hatalommegosztást, a jogegyenlőséget, a népképviselő elvét stb.) és egy ennek megfelelő államműködést léptessen.”⁴³ A legsürgősebb államszervezeti átalakítások mellett azonban a pártok választási programjaiba ekkor még nemigen fért bele hangsúlyosan az igazságszolgáltatás szervezeti átalakítása. Az Antall-kormánynak nem is volt konkrét elképzelése a bírósági szervezetrendszer átalakításáról,⁴⁴ de a kezdőlépések már a rendszerváltás utáni első években megtörténtek (némi emelkedett a bírói létszám, javultak a tárgyi feltételek, emelkedett a bírák illetménye, sőt, megjelent néhány, a bírói függetlenség irányába ható új szabály is, így például az, hogy a legfelsőbb bíróság elnökének megválasztásához kétharmados parlamenti többségre van szükség). E törekvések ellenére azt mondhatjuk, hogy nem annyira a jogalkotásban, sokkal inkább az Alkotmánybíróság döntéseiben jelent meg a „jogállamiság” és a „modern demokrácia” követelményeinek rögzítése.⁴⁵

Néhány év alatt azonban az igazságügyi politika kulcshelyreplőjé számára is világossá vált, hogy a reform életbevágó és elodázhatatlan. „Az új életviszonyok, a technológia fejlődése, az ügyszámok drasztikus növekedése és számos más tényező folytán azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az igazságszolgáltatás új rendszerében további, reformléptékű változásokra van szükség.”⁴⁶

A rendszerváltás után ugyanis a bűncselekmények száma drasztikusan emelkedett, ami együtt járt a büntetőbíróóságok ügyforgalmának emelkedésével, ugyanakkor a polgári perek száma is ugrásszerűen megnőtt a piacgazdaság kiépülésének következményeként. Ez azt is eredményezte, hogy a Legfelsőbb Bíróság, amely a megyei bíróságok előtt első fokon indult polgári és büntetőügyekben másodfokon járt el, valamint rendkívüli jogorvoslatokat is elbírált, rendkívül túlterhelte, az ott folyamatban lévő ügyek elintézési ideje extrém módon meghosszabbodott. Általánosságban megállapítható ugyanakkor, hogy nőtt a perérték, olyan pertípusok jelentek meg, amelyek korábban a bíróságok számára ismeretlenek voltak. Tömeges igény jelentkezett a bírói jogszolgáltatásra, amely miatt is az ügyérkezés is folyamatosan nőtt.⁴⁷

A mindennapi jogszolgáltatás tekintetében a reformokat két alapvető cél irányította. Az egyik a Legfelsőbb Bíróságnak a mielőbbi hatékony tehermentesítése volt, amely az 1990-es évek egyszerűen képtelen volt már eleget tenni kettős feladatának: a megszorodott számú fellebbezési ítélezésnek és a jogegység biztosításának. A legfelsőbb bírói fórum előtt hosszú évekig húzódó perek sokasága nem keltette az állampolgároknak a hatékony jogállami igazságszolgáltatás érzetét. A másik megoldandó feladat az elsőfokú ítélezés átalakítása, a helyi bíróságok és a megyei (törvényszéki) szint közötti hatásköri átszervezés volt, hiszen az elsőfokú ítélezésben ugyanúgy óriási restancia halmozódott fel, a jogkereső közönség az ügyek elhúzódására panaszkodott, az igazságügy-miniszter pedig a „szinte működésképtelen” jelzővel illette az elsőfokú fórumokat.⁴⁸

A szükséges törvényjavaslatok tényleges előkészítése 1996-ban, az 1099/1996. (X. 1.) Korm. határozat alapján kezdődött el, és a reformtörvények első tervezetei – viszonylag hosszú előkészítés után és gyakran módosuló formában – 1997 májusában kerültek az Országgyűlés elé. A határozat tartalmazta a négyesintű bírósági rendszer megteremtésének szükségességét, valamint a hatáskörök arányosabb elosztását a helyi és megyei bíróságok között. A cél az volt, hogy a Legfelsőbb Bíróság munkaterhe is csökkenjen, és így az jobban elláthassa a jogalkalmazás egységét biztosító feladatát.⁴⁹

Az ítélőtáblák létrehozásának szükségességét ebben a helyzetben egyik párt sem vitatta, hiszen az megfelelt a magyar közjogi hagyományoknak, és áttekinthetővé, szellősebbé tette a bírósági fórumrendszert. Azonban már a törvényjavaslat benyújtásakor éles vita folyt, hogy az ítélőtáblák mikor és hol kezdjék meg működésüket. Végül a kormánytöbbség a viták ellenére is kitartott a reform mellett, és az Országgyűlés a nyáron elfogadta az ítélőtáblák felállításáról szóló 1997. évi LXIX. törvényt. A szervezeti átalakítás első elfogadott jogszabálya szerint öt ítélőtábla kezdte volna meg működését két lépcsőben: 1999. január 1-től és legkésőbb 2003. január 1. napjától.⁵⁰

A minisztérium elkezdte az átalakítás előkészítését. Az ítélőtáblák elhelyezésénél – éppúgy, mint a dualizmus időszakában – a következő szempontok voltak elsődlegesen figyelembe veendőek: mérlegelni kellett a várható ügyforgalmat, a táblabíróság illetékességi területéhez tartozó

bíróságok helyzetét a bírói létszám, a munkateher és a bírói utánpótlás szempontjai alapján, továbbá a táblabíróság megközelíthetőségét, végül a tárgyi feltételek biztosítását „a helyi közigazgatási szervekkel való együttműködés eredményeként”. Ez utóbbi kategóriába tartozott a hivatalos bírósági épület, valamint a szükséges (bírói) lakások biztosítása. Az Igazságügyi Minisztérium Bírósági Igazgatási Főosztályának 46.129/1997/3. IM. számú irata szerint 1997-ben Győr-Moson-Sopron megyében összesen 68 bírói, továbbá öt titkári és 12 fogalmazói álláshely volt engedélyezve. A későbbi tábla illetékességi területéhez tartozó Komárom-Esztergom megyében közel ugyanennyi (66 bírói, nyolc titkári és 15 fogalmazói), Vas megyében ugyanekkor 45 bírói, négy titkári és tíz fogalmazói hely volt, Veszprém mint a leendő tábla legnagyobb megyei bíróságán 72 bíró mellett négy titkár és 14 fogalmazó dolgozott, végül Zala megyében 65 bíró, négy titkár és 14 fogalmazó volt az engedélyezett létszám. (Az országban ekkor összesen 2333 bírói álláshely volt rendszeresítve.)⁵¹

Az Igazságügyi Minisztérium Műszaki Főosztálya az ország nyugati régiójában Győr, Kőszeg, Zalaegerszeg, Veszprém, Kaposvár és Pécs lehetőségeit – és a városok vállalásait – tekintette át 1997 februárjában, és az előkészítés körében a minisztérium részletes prognózist készített a várható ügyszámokról is. Az ítéletáblai székhelynek jelentkező tizenegy várost azonban a kormány sokallotta, hiszen a hajdani 11 tábla „Nagy-Magyarországon,” az 1997-eshez képest háromszor akkora országterületen működött.

Győr vonatkozásában a jelentés határozott megállapítása volt, hogy a Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata által felajánlott 1402 m²-es, barokk műemlék épület „nem alkalmas a kívánt nagyságrendű táblabíróságnak”. Indokolásként azt hozták fel, hogy az épület teljes felújításra szorul, igen rossz műszaki állapotban van, a felújítás költségei pedig elérnék egy új épület megépítésének költségeit. Mindezek miatt a javaslat a pályázó városok közül – ebben a fázisban még – az utolsó helyre sorolta Győr városát.⁵²

Ekkoriban a győri lehetőségeknek messze előtte járt Kőszeg ajánlata, mivel itt – bár éppúgy egy alkalmatlan és átalakításra szoruló (korábbi gyermeküdülőként használt) épületet ajánlottak fel – az önkormányzat szolgálati lakások rendelkezésre bocsátását is kilátásba helyezte. Megelőzte Zalaegerszeg is, ahol a megyei bíróságtól körülbelül 150 méterre lévő, két épületből álló, összesen 2530 m²-es ingatlant ajánlott fel a város térítésmentesen a táblabíróság céljaira.⁵³

Éles váltást jelentett az igazságügyi reform dolgában az 1998-as év, amikor komolyan felmerült az ítéletáblák felállításának elhalasztása. Bár ilyen sem az 1998-as választási kampányban, sem a választásokon győztes pártok által alakított kormány programjában nem szerepelt, a kormány 1998 őszén egyre aktívabban kezdett foglalkozni az igazságügyi szervezeti reform elhalasztásának gondolatával – előbb egy évre, majd határozatlan időre. Az Országgyűlés végül nem is önálló törvényben döntött az ítéletáblák felállításának elhalasztásáról, hanem 1998. de-

cember 8-án elfogadta azt az igazságügyi salátatörvényt, amelynek utolsó szakasza alapján az egy évvel azelőtt született törvény hatályát veszítette.⁵⁴ Az ország gazdasági helyzetére hivatkozással a kormány később olyan törvényjavaslatot nyújtott be az Országgyűlésnek, amely egy ítéletábla felállításáról rendelkezett volna. A kormány javaslata alapján az országgyűlési többség megszavazta az 1999. évi CX. törvényt, amely értelmében az Országos Ítéletábla 2003. január 1. napján kezdte volna meg a működését Budapest székhellyel úgy, hogy illetékessége az ország egész területére kiterjedt volna.⁵⁵

Az ítéletáblák felállításának elhalasztásáról is rendelkező 1998. évi LXXI. törvénnyel szemben indítvány érkezett az Alkotmánybírósághoz, amely alapján a testület a már – történeti visszatekintése kapcsán említett – határozatában megállapította, hogy az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet idézett elő azzal, az 1999. évi CX. törvényben nem írta elő több ítéletábla létrehozását a bírósági szervezeten belül, hanem csak egy, az egész ország területére kiterjedő illetékességgű, budapesti székhelyű Országos Ítéletábla létrehozataláról rendelkezett.⁵⁶

Ezt követően a kormány benyújtotta az Országgyűlésnek a T/186. számon iktatott javaslatát, amely alapvetően a korábbi tervekben is szerepelt első három tábla felállításáról, Budapestről, Szegedről és Pécsről szólt. Ahogyan Toller László érvelt, azért, mivel e városokban áll minden készen az ítéletáblák fogadására. A másik két város nem szerepelt a tervezetben, az előterjesztő szavaival élve azért, mert „még két évet adunk egy még jobb előkészítéshez Debrecen és Győr mint táblabírósági központ megvalósítására.”⁵⁷ Végül számos módosító indítvány hatására alakult úgy, hogy a 2002. évi XXII. törvény öt ítéletábla felállításáról rendelkezett: 2003. július 1. napjától kezdődő ítélezéssel, Budapest, Szeged, Pécs székhellyel, míg 2005. január 1. napjától kezdődő ítélezéssel Győr és Debrecen⁵⁸ székhelyekkel.⁵⁹

A Győri Ítéletábla első elnökévé az Országos Igazságszolgáltatási Tanács dr. Havasiné dr. Orbán Máriát, a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság akkori elnökét nevezte ki 2004. július 1. napjától, akinek feladata volt az ítéletáblai ítélezés győri elindítása.

5. Az új tábla mindennapjai

2005. január 1. napján a Győri Ítéletábla ideiglenes helyen kezdte meg működését a Győr, Árpád út 2. szám alatti épületben, amely a Győri Városi Bírósággal egy épületkomplexumban volt. Az Ítéletábla az épület negyedik emeletét foglalta el, de voltak irodái az épület más szintjein is. Összesen négy tárgyalóterem állt a táblabírák rendelkezésére.⁶⁰

Az Ítéletábla létszámát ekkor 52 főben határozták meg, amelyből 16 volt bíró (elnök, elnökhelyettes, két kollégiumvezető, két polgári és egy büntető tanácselnök).⁶¹

Győr Megyei Jogú Város a korábban említett barokk épület alkalmatlanságának megállapítása után térítésmentesen felajánlotta a Győr, Domb utcában lévő építési

telket, továbbá vállalta a tervező kiválasztására az országos nyilvános tervpályázat lebonyolítását. A tervpályázat nyertese a pécsi székhelyű Horváth és Patartics Építész Iroda Kft. lett, a kiviteli tervek 2004. év végére készültek el. Az építkezésre a kivitelezővel a szerződés 2005. novemberi határidővel került megkötésre. A folyamatos késedelem miatt a kivitelezési határidőt később 2006 márciusára módosították, de az épület a módosított határidőre sem készült el, annak átvételére csak 2006. július 21-én került sor. Az ítélezési munka 2006. augusztus végén kezdődött az új épületben.⁶²

Az Ítéltábla illetékességi területe Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Vas és Zala megyékre terjedt ki. E megyék lakossága körülbelül 1,6 millió fő, területe 18 055 km² volt.

Az ítéltábla fellebbviteli bírósággént járt el másodfokú fórumként a megyei bíróságok előtt indult ügyekben. Ez 2006. július 1. napjától megváltozott, miután büntető ügyszakban a 2006. évi LI. törvény bevezette a harmadfokú eljárás lehetőségét.⁶⁴ A módosító törvény indokolása szerint, bár az egyfokú jogorvoslat az alkotmányos, európai uniós és emberi jogi elvárásoknak is megfelelt, vitatható, hogy az ítéltáblák felállítása dacára is az egyfokú jogorvoslati rendszer fenntartása mellett képes-e a Legfelsőbb Bíróság jogegységesítő funkcióját érdemben ellátni, miután csak rendkívüli jogorvoslatokat bírál el, illetve jogegységi határozatokat hoz. Ugyanakkor a helyi bíróságok által elbírált ügyek is csak a megyei bíróságokra juthattak el rendes jogorvoslat keretében, így az ítéltáblák egy-egy

régióra kiterjedő jogegységesítési hatása sem érvényesült. A másodfellebbezésre azonban csak meghatározott feltételek mellett biztosított lehetőséget: akkor, ha a másodfokú bíróság a büntetőjog szabályainak megsértésével az elsőfokú bíróságtól eltérően döntött a vádlott bűnösségéről, vagyis olyan vádlott bűnösségét állapította meg, vagy kényszergyógykezelését rendelte el, akit az elsőfokú bíróság felmentett, vagy vele szemben az eljárást megszüntetett, illetve az első fokon elítélt vádlottat felmentette, vagy vele szemben a büntetőeljárást megszüntette.⁶⁵

A Győri Ítéltábla első évét követően az egy tanácsra jutó folyamatban lévő büntető ügyek száma itt volt a legmagasabb az országban, és a polgári ügyérkezés is a tervezettnél nagyobb mértékű volt.

Az ítéltáblák illetékességi területének kialakítása során a várható ügyforgalom tekintetében az előzetes vizsgálatok úgy ítélték meg, hogy az ügyérkezés volumene a Győri Ítéltáblán a Pécsi Ítéltáblához hasonlóan alakul majd, azt legfeljebb kis mértékben haladja meg. Ennek megfelelően az engedélyezett bírói létszám tekintetében nem volt lényeges különbség: Pécsen a működés megkezdésekor 15, Győrött pedig 16 ítéltáblai bírói álláshely rendszeresítésére került sor. A Pécsi Ítéltáblán a bírói létszám ezután nem változott, a Győri Ítéltáblán ugyanakkor 18 főre emelkedett az engedélyezett létszám.

A két ítéltábla érkezési adatai szerint 2009-ben a Győri Ítéltáblára csaknem kétszer annyi fellebbezést terjesztettek fel, mint Pécsen (1981-et, illetve 996-ot). Ez az arány az előző két évben is hasonló volt.⁶⁶

A Győri Ítéltábla épülete napjainkban⁶³

Az OIT ügyforgalmi elemzése szerint a Zala Megyei Bíróság áthelyezésével az ügyeloszlás szinte teljesen kiegyenlítődne, mivel a Győri Ítélőtábla peres és nem peres ügyérkezése 3/4-ére csökkenne, a Pécsi Ítélőtábláé pedig másfélszeresére nőne. Sőt, az adatok tanúsága szerint a Pécsi Ítélőtáblára érkező ügyek száma kis mértékben még meg is haladná a Győri Ítélőtábla ügyérkezését. Az illetékességi terület megváltoztatásával az ítélőtáblákhoz tartozó megyék lakosságának száma is közeledne egymáshoz. Az akkori szabályozás alapján 2009-ben 952 982 fő élt a Pécsi, 1 673 024 fő a Győri Ítélőtábla illetékességi területén, amely a Zala Megyei Bíróság áthelyezése esetén a Pécsi Ítélőtábla vonatkozásában 1 243 186-ra, a Győri Ítélőtábla tekintetében 1 382 820-ra módosulna. Ugyanez a tendencia lehet megfigyelhető a regisztrált gazdasági szervezetek számát illetően, a változás esetén mintegy 200 ezer lesz ezen szervezetek mennyisége a Győri és a Pécsi Ítélőtábla illetékességi területén is.⁶⁷

Az ügymennyiség kiegyenlítése érdekében a bíróságok elnevezéséről, székhelyéről és illetékességi területének meghatározásáról szóló 2010. évi CLXXXIV. törvény 2011. március 1. napjától kezdődő hatállyal a Zala Megyei Bíróságot a Pécsi Ítélőtábla illetékessége alá helyezte. A törvény indokolása szerint a Zala Megyei Bíróságnak a Pécsi Ítélőtábla illetékességi területéhez csatolását az OIT Hivatala ügyforgalmi elemzése indokolta.

A Győri Ítélőtábla illetékességi területének újabb változására 2017. január 1. napjától került sor, amikor a Székesfehérvári Törvényszék, így Fejér megye került a Győri Ítélőtábla illetékességi területéhez,⁶⁸ ami jelentős ügyérkezés-növekedéssel járt.

A hatásköri változásokat nem részleteznénk az elmúlt évekből, csak azt emelnénk ki, hogy 2020. április 1. napjától a munkaügyi ügyek másodfokú elbírálása is az ítélőtáblán történik,⁶⁹ így a polgári és büntető ügyszak mellett munkaügyi ügyszak, illetve Munkaügyi Kollégium is létrejött a Győri Ítélőtáblán.

Az illetékességi változásokat követően a Győri Ítélőtáblára az elmúlt években a Székesfehérvári Törvényszék-

ről érkezett a legtöbb ügy, az ügyek több mint negyede, amelyet a rendszerint a Győri Törvényszékről felterjesztett ügyek követtek.⁷⁰

A felterjesztett és befejezett peres és peren kívüli ügyek több mint 90%-a mind civilisztikai, mind büntető ügyszakban kevesebb, mint fél éve volt folyamatban a befejezéskor, így az időszerű ítélkezés követelményének a Győri Ítélőtábla eleget tesz.

Az ítélőtábláknak – szemben a 19. századi megoldással – a jelen szabályozás mellett nincs igazgatási hatáskörük a törvényszékek felett, de a Győri Ítélőtábla igyekszik szorosra fűzni a szakmai kapcsolatait az illetékességi területén lévő törvényszékekkel. Az ítélőtábla kollégiumának tagjai a törvényszékek kollégiumvezetői és a kollégium tagjává választott bírák, míg a munkaügyi kollégiumnak valamennyi, az illetékességi területen ítélkező munkaügyi bíró. Az ítélőtábla kollégiumvezetői a regionális jogegység érdekében részt vesznek a törvényszékek kollégiumi ülésein. A bírósági szervezeti törvény az ítélőtábla elnökének kötelezettségévé teszi a bírák és igazságügyi alkalmazottak képzésének régiós koordinálását, ezért az éves képzési terveket az ítélőtábla a törvényszékekkel együttműködve alakítja ki. Ezen túlmenően a bírák kiválasztásában is van szerepe az ítélőtáblának, hiszen a bírói álláshelyre pályázók meghallgatását és pontozását végző törvényszéki bírói tanácsokba két főt delegál az ítélőtábla elnöke, akik ugyanolyan jogkörökkel szavaznak, mint a bírói tanácsok tagjai.⁷¹

Az ítélőtáblák alapításának rövid bemutatása és a működésre utalás mellett megállapítható, hogy az elmúlt két évtizedben az ítélőtáblák, így a Győri Ítélőtábla is, viszszatérve a magyar közjogi hagyományokhoz, újra gyökeret eresztettek az igazságszolgáltatási rendszerben. Másodfokon (illetve harmadfokon) eljárva a legbonyolultabb és legnagyobb tárgyi súlyú büntető és civilisztikai ügyeket bírálják el, figyelemmel a Kúria megváltozott szerepére is, amely az ítélőtáblák működése révén legfőbb feladatának az országos jogegység biztosítását tekinti.⁷²

BALOGH, JUDIT – SZÉPLAKI, LÁSZLÓ

Ungarische Judikatur in Oberstufe im 19. und 21. Jahrhundert. Beispiele der Tafelgerichte zu Győr
(Zusammenfassung)

Am 1. Januar 2025 ist es 20 Jahre her, dass die Gerichte dritten Instanz (sog. „Ítélőtábla“ bzw. „Tafel“) in Győr und Debrecen eröffnet wurden. Damit wurde die seither bestehende Gerichtsorganisation in Ungarn, bestehend aus Amtsgerichten (früher Stadtgerichte), Landgerichten (früher Komitatsgerichte), Tafelgerichten und der Kurie, wieder vervollständigt. Das Jubiläum bietet Gelegenheit und Anlass, zurückzublicken und den Prozess der Einrichtung der Tafelgerichte zu beschreiben, diesmal in Bezug auf die Einrichtung des Berufungsgerichts in Győr. Die Studie versucht, eine Parallele zwischen dem Prozess der Gründung der Gerichte im 19. und 21. Jahrhundert zu ziehen.

In der ersten Hälfte der Studie werden die Zentralisierungsbestrebungen der Periode des Neoabsolutismus, dann die Dezentralisierungsprozesse der Dualismus (Doppelmonarchie), die politischen Kämpfe um die Ansiedlung des Gerichts in Győr (vor allem gegen die Befürworter von Sopron und Szombathely) und auch die alltägliche Arbeit des sog. königlichen Tafels beleuchtet. In der zweiten Hälfte der Abhandlung wird der Prozess der Reorganisation der höheren Gerichtsbarkeit beschrieben, der nach 1949 in einen 50-jährigen Dornröschenschlaf gefallen war. Wie die Studie zeigt, es geschah mit einer sehr schwankenden Intensität. Es wurden die Kämpfe der politischen Kräfte und die ver-

fassungsrechtlichen Untersuchungen ebenso erörtert. Im Kontext der Geschichte des 20. Jahrhunderts beschreiben die Autoren den Kampf von Győr und Kőszeg um die Wiedererrichtung des Tafelgerichts und fassen dann

einige Erfahrungen der Judikatur dieses Gerichts im 21. Jahrhundert zusammen – in Bezug auf die territoriale und sachliche Zuständigkeit, Fallzahlen und andere Aspekte.

BALOGH, JUDIT – SZÉPLAKI, LÁSZLÓ

Hungarian Judicature in the 19th and 21st Centuries. Examples of the Court of Appeal in Győr

(Abstract)

1 January 2025 marks the 20th anniversary of the opening of the Court of Appeal (so-called “Ítéltábla” or “Table”) in Győr and Debrecen. were opened in Győr and Debrecen. This completed the existing court organisation in Hungary, consisting of district courts (formerly municipal courts), regional courts (formerly county courts), regional courts of appeal and the Curia. The anniversary provides an opportunity and occasion to look back and describe the process of establishing the courts of third instance, this time in relation to the establishment of the Court of Appeal in Győr. The study attempts to draw a parallel between the process of establishing the courts in the 19th and 21st centuries.

The first half of the study examines the centralisation efforts of the neo-absolutist period, then the decentralisation

processes of dualism (the Austro-Hungarian Monarchy), the political struggles for the establishment of the court in Győr (especially against the supporters of Sopron and Szombathely) and also the day-to-day work of the so-called Royal Table. The second half of the treatise describes the process of reorganising the higher judiciary, which had fallen into a 50-year slumber after 1949. As the study shows, it happened with a very fluctuating intensity. The struggles of the political forces and the constitutional investigations were also discussed. In the context of the history of the 20th century, the authors describe the struggle of Győr and Kőszeg to re-establish the Court of Appeal and then summarise some of the experiences of this court’s jurisprudence in the 21st century – in terms of territorial and subject matter jurisdiction, case numbers and other aspects.

Jegyzetek

- ¹ 1848. évi III. törvénycikk *független magyar felelős ministerium alakításáról*. 27. §. Vö. BALOGH Judit: *Mozaikok a Berettyóújfalui Királyi Járásbíróság történetéből (1872–1949)*. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Debrecen, 2017. Debreceni Törvényszék, 45. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A Kúria szervezete és működése (1723–1868)*. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 24. p., STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. Multiplex Media–Debrecen University Press, 108. p.
- ² 1848. évi XVIII. törvénycikk *sajtótörvény*. 17. §.
- ³ KÉPESSY Imre: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. (Jogtörténeti Értekezések 61.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 33–34. p.
- ⁴ SZABÓ Mátyás: *A bírói szervezet változásai Győrben és a vármegyében a szabadságharc bukását követő évtizedekben (1849–1871)*. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből a XIX–XX. század fordulóján*. Győr, 2019. Győri Ítéltábla, 9–29. p.
- ⁵ Részletesen l. KÉPESSY 2023. 45–53. p.
- ⁶ Különösen l. KÉPESSY 2023. 111–112. p.
- ⁷ Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter 1867. február 25-én kelt országgyűlési előterjesztése. Vö. Ministeri előterjesztés 1867. febr. 25-ről, a sajtóügyben. In *Magyar sajtójogi szabályok 1867–1914*. (Az NMHH gyűjteménye) 1–2. p. https://nmhh.hu/dokumentum/192008/Magyar_sajtójogi_szabalyok_18671914.pdf.
- ⁸ Horvát Boldizsár 1867. május 4-i és május 17-i igazságügy-miniszteri rendelete az esküdtisékek felállításáról. In *Magyar sajtójogi szabályok 1867–1914*. (Az NMHH gyűjteménye) 4–15. p. https://nmhh.hu/dokumentum/192008/Magyar_sajtójogi_szabalyok_18671914.pdf.
- ⁹ Igazságügyministeri rendelet az ideiglenesen felállítandó „királyi vegyes bíróságok” tárgyában. Kelt Pesten, 1869. május 12-én. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1869. 519–521. p., ANTAL Tamás:

- Adalékok a vegyes bíróságok történetéhez. *Debreceni Szemle*, 2003. 4. sz. 547–548. p.; HIDVÉGI Márta: *A magyar bíróságok rövid története, a bírósági szervezet kialakulása az 1800-as évektől*. In LÁBADY Tamás – DÉCSEI Katalin (szerk.): *A táblabíróságokról. A Pécsi Ítéltábla*. Pécs, 2004. Pécsi Ítéltábla, 17–44. p.
- ¹⁰ BALOGH Judit: *A bírák jogállása az állami (királyi) bíróságokon*. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023a. Kúria, 171–182. p.
- ¹¹ Vö. STIPTA 1998. 132. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az 1871. évi XXXI. törvénycikk megjelenésének 150. évfordulójára. JOG.történet*. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2021. június 21. <http://mtajogtortenet.elte.hu/blog/megyeri-palffi-zoltan-1871-xxxi-tc>.
- ¹² ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtisék*. Szeged, 2006. Csongrád Megyei Levéltár, 12. p.; ANTAL Tamás: *Szilágyi Dezső és műve*. Szeged, 2016. Iurisperitus Kiadó; ANTAL Tamás: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1890–1914 között*. Szeged–Budapest, 2014. OBH MIA – Szegedi Ítéltábla, 15. p.
- ¹³ ANTAL 2006. 18. p.
- ¹⁴ Sarusi Kiss Béla (szerk.): *„Tradíció és megújulás” A Budapesti Királyi Ítéltábla története 1891–1950*. Budapest, 2020. Fővárosi Ítéltábla, 12–13. p.
- ¹⁵ Biczó Zsolt: *A Győri Ítéltábla története*. Győr, 2007. Győri Ítéltábla, 15. p.
- ¹⁶ Uo. 30. p.
- ¹⁷ ANTAL 2014. 15. p.
- ¹⁸ A Függetlenségi és 48-as párt nevében szolt a tervezethez Polónyi Géza a Képviselőház 1890. május 2-i ülésén. *Képviselőházi napló*. (KN) 1887–1891. XVIII. k. 15–24. p. A konkrét javaslat a 18. oldalon található, vö. továbbá Biczó 2007. 30. p.
- ¹⁹ KN 1887–1891. XVIII. k. 63–67. p. Az idézet a 67. oldalon. Vö. ANTAL 2006. 31. p.

- ²⁰ Ziskay Antal dr. később, 1900 és 1920 között, a Győri Ügyvédi Kamara elnöke, majd örökös díszelnöke volt. Munkásságáról részletesen l. HORVÁTH Sándor Domonkos: *A győri és a soproni ügyvédi kamara története 1875–2014*. Győr, 2016. Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Községi Tér, 76–113. p.
- ²¹ KN 1887–1891. XVIII. k. 70–75. p., vö. Biczó 2007. 31–38. p.
- ²² Nagy István 1890. május 6-i hozzászólása: KN 1887–1891. XVIII. k. 83–84. p.
- ²³ Fabiny Teofil május 5-én szólott hozzá: KN 1887–1891. XVIII. k. 67–70. p.
- ²⁴ Bolgár Ferenc 1890. május 6-i hozzászólása: KN 1887–1891. XVIII. k. 92–93. p.
- ²⁵ Hannibal József rövid riposztot adott Goda Béla Sopron ellen felhőzött, Bach-korszakbeli évére, és Győr ellenében Sopront támogatta. KN 1887–1891. XVIII. k. 95–96. p.
- ²⁶ Goda Béla rövid – ám derűtséget kiváltó – hozzászólása az 1890. május 6-i ülésnapon hangzott el. KN 1887–1891. XVIII. k. 93–94. p.
- ²⁷ Biczó 2007. 21. p.
- ²⁸ 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről. 1. §.
- ²⁹ Biczó 2007. 40. p.
- ³⁰ SELMECZI-KOVÁCSNÉ DANCSECZ Mónika: A bírósági szervezet kiépülése Győrben a XIX. század végén XX. század elején. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből*. Győr, 2019. Győri Ítélőtábla, 64. p.
- ³¹ Kép forrása: MNL GyMSMGyL XXXII. 3.
- ³² SELMECZI-KOVÁCSNÉ DANCSECZ 2019. 57. p.
- ³³ Győr Megyei Jogú Város Levéltára IV. 1402. c. Győr thj. város tanácsának iratai. Ügyviteli iratok. 1890. XII. 513. és SELMECZI-KOVÁCSNÉ 2019. 60. p.
- ³⁴ Uo. 58–60. p.
- ³⁵ Győr Megyei Jogú Város Levéltára IV. 1402. c. Győr thj. város tanácsának iratai. Ügyviteli iratok. 1876. II. 14. és SELMECZI-KOVÁCSNÉ 2019. 58. p.
- ³⁶ Biczó 2007. 66., 73. p.
- ³⁷ 1871. évi VIII. törvénycikk a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről. 32. és 34. §.
- ³⁸ SZÉPLAKI László: *A bírák fegyelmi felelőssége a XIX. és a XX. század fordulóján a Győri Királyi Ítélőtábla mint elsőfokú fegyelmi bíróság döntéseinek tükrében*. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből*. Győr, 2019. Győri Ítélőtábla, 69. p.
- ³⁹ 1891. évi XVII. törvénycikk a bírói és ügyészi szervezet módosításáról. 2. §.
- ⁴⁰ STIPTA 1998. 168–169. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Névváltoztató bíróságok és a népköztársasági bírósági szervezet kialakítása (1945–1954). In BARNÁ ATTILA – BATHÓ GÁBOR – DELI GERGELY – PERES ZSUZSANNA – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 485–489. p.
- ⁴¹ PERES ZSUZSANNA: A bírói függetlenség felszámolása (1945–1989). *Kúriai Döntések*, 2023. 5. sz. 952–967. p. és BALOGH 2023a. 180–181. p.
- ⁴² SZILÁGYI Péter: A magyar igazságszolgáltatás átalakulása. In JAKAB ANDRÁS – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*. I. k. Budapest, 2007. Gondolat–ELTE ÁJK, 207. p.
- ⁴³ BALOGH Judit: A bírói függetlenség intézményes garanciarendszerének újraépítése a rendszerváltás után (1989–2011). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A bírói függetlenség intézményes garanciái*. Budapest, 2023. Kúria, 153. p.
- ⁴⁴ FLECK Zoltán: *Bíróságok mérlegen*. Budapest, 2008. Pallas Kiadó Kft., 60. p.
- ⁴⁵ Pl. 11/1992. (III. 5.) AB határozat. ABH 1992. 77, 80. p.
- ⁴⁶ Dr. Szili Katalin, az Országgyűlés elnökének köszöntőlevele. In KUBOVICSNÉ dr. BORBÉLY Anett – Dr. VIRÁNYI András (szerk.): *Az igazságszolgáltatás reformjának tíz éve*. Budapest, 2008. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, 7. p.
- ⁴⁷ BALOGH Judit: Az 1997-es igazságszolgáltatási reform és a Győri Ítélőtábla létrehozása. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a Győri Ítélőtábla 20 éves évfordulójára*. Győr, 2024. Győri Ítélőtábla, 9–29. p.
- ⁴⁸ (ROZGICS): Európai jogharmonizáció. *Új Magyarország*, 1997. (január 9.) 7. sz. 4. p.
- ⁴⁹ 49/2001. (XI. 22.) AB határozat. ABH 2001. 351–352. p.
- ⁵⁰ 1997. évi LXIX. törvény az ítélőtáblák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról. 1–2. §.
- ⁵¹ Debreceni Ítélőtábla Irattára. Elnöki iratok. Igazságügyi Minisztérium Bírósági Igazgatási Főosztály 46.120/1997. IM. és 46.129/1997/3. IM. sz. *Tájékoztató az ítélőtáblák területi elhelyezéséről és bírói létszámáról*. 1997. március 14. 1. p.
- ⁵² Debreceni Ítélőtábla Irattára. Elnöki iratok. IM Műszaki Főosztály 82.027/1997/3. Feljegyzés dr. Vastagh Pál miniszter úr részére. Tárgy: Javaslatok ítélőtáblák létesítésére. 1. és 3. p. (Kiemelés az eredeti szövegben.)
- ⁵³ Uo. 2–3. p.
- ⁵⁴ 1998. évi LXXI. törvény az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyes törvények módosításáról. 6. §.
- ⁵⁵ 1999. évi CX. törvény az Országos Ítélőtábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról. 1. §.
- ⁵⁶ 49/2001. (XI. 22.) AB határozat. ABH 2001. 351–352. p.
- ⁵⁷ Dr. Toller László képviselő hozzászólása a törvénytervezet általános vitájában, 2002. június 18., 9. ülés. 255. felszólalás. Országgyűlési napló ciklusonkénti adatai. Országgyűlés. *Parlament.hu*.
- ⁵⁸ A Debreceni Ítélőtábla történetéhez l. BALOGH Judit A felsőbíráskodás megszervezése Debrecenben. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 57–63. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Ítélőtáblák és épületek Debrecenben egykor és napjainkban... In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *15 éves a Debreceni Ítélőtábla épülete*. Debrecen, 2021. Debreceni Ítélőtábla, 10–12., 28–33. p.
- ⁵⁹ 2002. évi XXII. törvény az ítélőtáblák és a fellebbviteli ügyészi szervek székhelyének és illetékességi területének megállapításáról. 1. §.
- ⁶⁰ Győri Ítélőtábla Irattára. A Győri Ítélőtábla elnökének 2005. évi beszámolója.
- ⁶¹ Uo.
- ⁶² Győri Ítélőtábla Irattára. A Győri Ítélőtábla elnökének 2006. évi beszámolója. Az ünnepélyes épületátadásra 2006. november 17-én került sor. Biczó 2007. 142–143. p.
- ⁶³ Kép forrása: Patarics Zoltán felvétele, 2006. Győri Ítélőtábla.
- ⁶⁴ 2006. évi LI. törvény a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról. 6. §.
- ⁶⁵ SZÉPLAKI László: *Harmadfokú büntetőeljárások a Győri Ítélőtábla első két évtizedében*. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a Győri Ítélőtábla 20 éves évfordulójára*. Győr, 2024. Győri Ítélőtábla, 30–60. p.
- ⁶⁶ Győri Ítélőtábla Irattára. Elnöki iratok.
- ⁶⁷ A bíróságok elnevezéséről, székhelyéről és illetékességi területének meghatározásáról szóló 2010. évi CLXXXIV. törvény indokolása.
- ⁶⁸ 2016. évi LXVII. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetésének megalapozásáról. 96. § 2. melléklet 2.
- ⁶⁹ 2019. évi CXXVII. törvény az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról. 64. §
- ⁷⁰ Győri Ítélőtábla Irattára. A Győri Ítélőtábla elnökének 2023. és 2024. évi beszámolója.
- ⁷¹ 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról rendelkező. 148. § (1) bekezdés.
- ⁷² Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). 25. cikk.

1. Prológu

A véleménynyilvánítást az uralmon lévő elitek mindig megpróbálták kontrollálni. Jonathon Green – Nicolas J. Karolidesszel közös, hatalmas méretű, majdnem 800 oldalas cenzúraenciklopédiájában – a következőképpen fogalmazta ezt meg összefoglaló jelleggel:

„A kommunikációt mindig is ellenőrzés alatt tartották. A két jelenség kölcsönös viszonytársaságokban kapcsolódik egymáshoz: ahogy a kommunikáció elterjedt, úgy nőtt a cenzúra is.”¹

Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg nevéhez kötjük Európában a mozgatható betűelemekkel és betűfémekkel történő nyomtatást,² amely nagymértékben elősegítette a protestáns reformáció gondolatainak terjedését is, aminek meggátolása érdekében mind a római katolikus egyház, mind a kormányzatok mindent megtettek. 1529-ben Angliában megjelent az első olyan lista, amely VIII. Henrik utasítására a kormányzat által betiltott könyvek felsorolását tartalmazta,³ majd a 16. század közepére Angliában azt is megszabták, mely nyomdák (London, Oxford és Cambridge) nyomtathatnak állami engedéllyel.⁴ Franciaországban 1535-ben I. Ferenc adta ki a tiltott könyvek listáját, majd az 1551-es *chateaubriant-i ediktumban* megtiltották minden olyan könyv értékesítését, importálását vagy nyomtatását, amelyet a Párizsi Egyetem Hittudományi Kara nem hagyott jóvá.⁵

2. Index Librorum Prohibitorium

A római katolikus egyház IV. Pál pápa utasítására 1559-től adta ki az *Index Librorum Prohibitoriumot*, amely a tiltott könyvek listáját tartalmazta.⁶ A listának három része volt:

- azon írók nevei, akiknek minden műve betiltásra került;⁷
- egyes művek, a szerzők megnevezésével;
- névtelen szerzők és műveik.

A római katolikus egyház listája mellett Spanyolországban, Angliában, Németalföldön és a Német-római Birodalomban különféle listák készültek, amelyekre a kibocsátó álláspontja szerinti eretnek gondolatokat vagy ideológiaiilag veszélyes tanokat hirdető művek kerülhettek. A cenzúrázást, azaz meghatározott tartalmak nagyközönséghez való eljutásának megakadályozását így az egyház és az állam kéz a kézben végezte, néha vallási, néha erkölcsi, néha politikai köntösbe bújtatva valódi szándékait, ám „arra vonatkozóan, hogy az elmúlt 500 év során hány könyv, hány egyéb írásmű és műalkotás esett a [...] cenzúra áldozatául, összegző felmérés természetesen soha nem készülhetett, már azért sem, mivel nagyon sok jegyzőkönyvet és ítéletet az ügyek lezárása után hivatalból megsemmisítettek”.⁸

Gosztonyi Gergely*

Miért nem kedveltük a Helytartótanácsot?

A magyarországi cenzúra korszakai
1723 és 1848 között

3. A magyarországi cenzúrahelyzet 1723–1780 között, avagy a „pozsonyi cenzúra” korszaka

Magyarországon 1524-re tehetjük az első cenzurális típusú rendelet kiadását, amikor II. Lajos március 9-én levelet írt Nagyszeben városának, miszerint – jószágvesztés terhe mellett – Luther Mártonnak „a veszedelmes iratait senki se merészelje olvasni”.⁹ Bár a források nem egyértelműek abban a tekintetben, hogy a levélben foglaltaknak milyen hatása volt, egy évre rá, 1525-ben Sopronban már bizonyíthatóan történtek könyvégetések.¹⁰ A cenzúra a következő kétszáz évben Magyarországon is szinte végig valóság- és állami hatalomvédő intézményként funkcionált.

A III. Károly által 1723-ban szentesített 97. tc. alapján felállított Helytartótanács három évvel később, 1726-ban elrendelte, hogy a megjelentetésre szánt kéziratokat be kell részére küldeni, és a kinyomtatás csak előzetes engedély birtokában volt lehetséges. E szabály alól számos kibúvó létezett, amelyeket 1730-ban próbáltak egyértelműsíteni, amikor is elrendelték, hogy a politikai és egyéb közügyi műveket mindig be kell küldeni előzetes vizsgálatra. A revizorok döntő többsége jezsuita volt, így a 18. század derekára a Magyar Királyságban egy római katolikus egyházi kontroll alatt álló, államilag támogatott felekezeti cenzúra vált jellemzővé.

Mária Terézia uralkodásával az ellenőrzés kisebb központosítását figyelhetjük meg, hiszen Bécsben felállította a Könyvrendőrséget¹¹ (*Bücherpolizei*), amely „a katolikusokkal elnéző, a protestánsokkal kíméletlen”¹² volt, és feladatai közé tartozott az egyház- és államellenes művek felkutatása is. 1745-től számíthatjuk az úgynevezett „pozsonyi cenzúra” korszakát hazánkban, hiszen az uralkodó elrendelte, hogy a Magyar Királyság területén a Helytartótanács Egyház(ügy)i Bizottsága végezze a „könyvvizsgálatnak” nevezett előzetes cenzúrát.

A revizorokat olyan megbízható személyek közül választották, akik „feltétlen engedelmességgel viseltettek a katolikus egyház iránt, és a cenzúrát kizárólag a katolicizmus hatalmi eszközének tekintették”.¹³ A beérkezett

* Gosztonyi Gergely PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-6551-1536

műveket először ők vizsgálták meg, majd javaslatukat az Egyház(ügy)i Bizottság – saját véleményét csatolva – a Helytartótanács elé terjesztette. A Helytartótanács döntése a Kancellária útján került felterjesztésre az uralkodóhoz, aki visszajuttatta döntését a Helytartótanácsához végrehajtás végett.

Az uralkodót döntésében 1751-től a Bécsben felállított Cenzurabizottság (*Zensurkommission*) segítette, amelyben egyre inkább szorították vissza a jezsuita képviselőket.¹⁴ Egy adott könyv betiltatásáról szóló információkat azonban eseti alapon, egyedi rendeletek formájában terjesztették, amely szükség-szerűen nehézkessé tette a döntések egységesülését és megismerhetőségét. Emiatt 1754-ben bevezették a folyamatosan kiegészített és frissített *Catalogus Librorum Prohibitorum*ot, amely a betiltott könyvek listáját tartalmazta.¹⁵

A korszakban problémát jelentett, hogy az egyes tartományok cenzurális hivatalai és a bécsi Cenzurabizottság nem képezték szerves egységet, ami mind az eljárásrendekben, mind az alkalmazott elvekben, mind pedig a meghozott döntésekben megnyilvánult. Így volt lehetséges, hogy a magyarországi cenzúra jóval konzervatívabbnak bizonyult a központi intézménynél. Mária Terézia a helyzet teljes központosítására nem vállalkozott, ám 1756-tól a bécsi hivatal által jóváhagyott könyvek szabadon terjeszthetővé váltak a birodalomban, így ahhoz külön tartományi eljárás nem volt szükséges. Döbör András fontos lépésként jelzi, hogy 1763-ban és 1766-ban a bécsi Cenzurabizottság szabályzatát ráerőltették a Helytartótanácsra,¹⁶ ezzel is enyhítve kicsit a Lajtán túli maradi szellemiséget.¹⁷

A rendszer ugyanakkor kijátszható maradt továbbra is, hiszen a szabályzatok a 16 oldalasnál rövidebb műveket nem tekintették könyveknek,¹⁸ így azokat nem kellett külön engedélyeztetni. Bár az intézkedésnek illetően szándéka nem volt, mégiscsak hozzájárult a magyarországi pamfletirodalom további fejlődéséhez.¹⁹

4. II. József cenzurális reformpolitikája, avagy a „bécsi cenzúra” korszakának kezdete

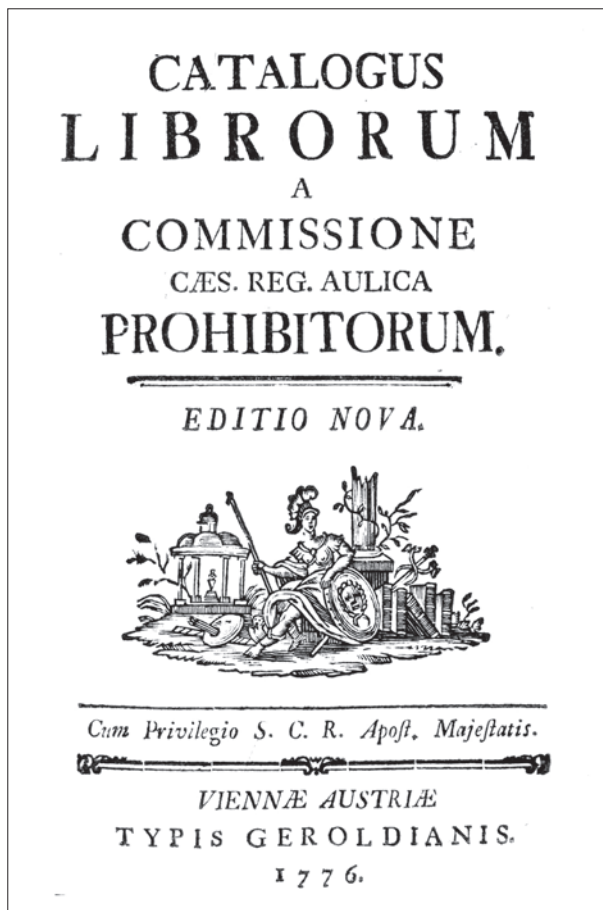
A Mária Teréziát követő II. József reformjainak megítélése még ma is sok tudományos vitát generál. Az elentmondás érzékeltetésére érdemes Ballagi Gézát idézni, aki szerint „II. Józsefnek minden gondja és törekvése népeinek boldogítására volt irányozva”,²¹ míg Bánlaky József szerint az uralkodó – édesanyjától eltérően – kevésbé figyelt oda a magyar nemzeti érzékenységekre, így „egymás után adta ki a nemzet ősi alkotmányát és jogos érzékenységét mélyen sértő rendeleteit, amelyek nagyobbára ama törekvésből fakadtak, hogy felette heterogén elemekből álló birodalmát lehetőleg egységessé tegye”.²²

A cenzurális szabályozás kapcsán is megfigyelhető uralkodása alatt ezen egységesítési akarat, amelyet emellett az államosítás szándéka is övezett, azaz hogy az eljárás immár tisztán állami, és ne egyházi kézben összpontosuljon. Az 1781. június 11-ei híres cenzúrendelet „nem törli ugyan el teljesen a cenzúrát, de ami a fontos, megszűnik eszme- és gondolatfojtó ereje”,²³ ugyanis, bár „ami az államjogi és politikai kérdéseket illeti, e téren továbbra is fenntartotta és gyakorolta a legszigorúbb

cenzúrát”,²⁴ a tudományos művekkel szemben elnézőbb volt.²⁵

A jogi normán végig érezni a jozefinista cenzúra Janusarcúságát. A felvilágosodás szellemében – és az egyház visszaszorítása érdekében – egy bizonyos szintig támogatja a kritikák megjelenését, illetve az egyházpolitikai és elméleti vitákat, ám elfogadhatatlannak nevezte, ha „a szent vallást [...] Isten tulajdonságainak babonás elferdítése és álszenteskedés által megvetésre méltónak tüntetik fel”.²⁶ Ugyanígy kíméletlenül fel kívánt lépni a trágárság és az erkölcstelenség minden formájával szemben.²⁷ A rendelet lehetővé tette a cenzurális döntések megkérdőjelezését is, hiszen az érintett – saját költségén – folyamodhatott revízióért.²⁸

A rendelet szabadságfokának korszakhoz képest magas voltát mutatja, hogy az uralkodó saját magát is bírálhatóvá tette, „s ezzel példát ad hivatalnoka ezreinek, kik bürok-

A Catalogus Librorum Prohibitorum 1776. évi kiadásának címlapja²⁰

ratikus göggel zárták el addig füleiket a szabad szótól s kik legnagyobb ellenségei voltak a sajtónak, mint amely elsősorban van hivatva a hivatalnoki visszaélések leleplezésére és ostromozására”.²⁹ A rendelet ugyanis lehetővé tette, hogy „bírálatok [...] bárkit érjenek is az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző a maga nevét kinyomatja s ez által a dolog valóságára felől jótálalást vállal magára, nem tilthatók el, mert minden igazság-szerető embernek örülnie kell, ha az igazság ezen az úton tudomására jut”.³⁰

II. József még a rendelet kiadásának napján meghagyta azt is, hogy újságot és kalendáriumot tilos *Imprimatur*³¹ nélkül kinyomtatni. Ezen rendelkezés megsértőire 6–12 dukátos bírság várt, amit egy éven belül 100 dukátra emeltek fel.³² Ugyanebben az évben elrendelték a *Catalogus Librorum Prohibitorum* felülvizsgálatát is.³³

A rendelet végrehajtásával kapcsolatban a korábbi – szinte duális – megoldások helyett az egységesítés megoldását választották: feloszlatták az eddig az egyes tartományokban működő könyvvizsgáló-bizottságokat (*Zensur-Kommissionen*), és helyettük valamennyi örökös tartomány részére csak egy, Bécsben működő könyvvizsgáló-főbizottságot (*Bücher-Zensur-Hauptkommission*) állítottak fel. Az egyes tartományokban csak egy-egy alsóbbrendű revizori hivatalt (*Bücher-Revisionsamt*) tartottak fenn, amelyek innentől csak „a kifogástalan könyveket és kéziratokat hagyhatták jóvá saját hatáskörben”.³⁴ Sashegyi Oszkár megfogalmazásában: „a magyar cenzúrát provinciális jellegű szervvé”³⁵ fokozták le.

Az uralkodó az eredetileg az örökös tartományoknak kiadott cenzúrarendeletét 1782. június 8-án a magyar területekre nézve is életbe léptette, ezzel pedig az egész magyarországi tartalomellenőrzést az ekkorra már a központi tanulmányi bizottság alá rendelt bécsi Tanulmányi- és Cenzúrabizottság (*Studien- und Zensurkommission*), avagy a „bécsi cenzúra” végezte.³⁶ E bizottságban az egyház már semmilyen szerepet nem kapott, így az egyházi cenzúra végét is jelentette az 1781. évi rendelet. A rendszer gyakorlati megvalósulása leginkább „az előzetes cenzúra decentralizálása és az utólagos cenzúra összbirodalmi centralizálása”³⁷ képlettel volt jellemezhető, amikor az elfogadást helyi szinten, míg a tiltást központosítottan végezték.

Ám hiába a szép és felvilágosult elvek, az egységes gyakorlati megvalósulást hazánkban az egyre erősödő nemesi ellenállás sokszor megakasztotta. A Helytartótanács már 1781-ben így fordult az uralkodóhoz, amikor megismerte a rendelet tervezetét: „Beláthatatlan következményekkel járna, ha gátlástalan szellemek teljes szabadságot kapnának az írásra, főleg, ha Ófelsége szent személyét is kritizálhatnák.”³⁸ A konzervatív szellem pedig megmaradt, hiszen az 1784-ben Budára költöző Helytartótanácson belül működő revizori hivatalt továbbra is az ex-jesuita Hübner páter vezette.

5. Cenzurális szigorítások II. Lipót idejében

II. József halála után a magyar országgyűlés több bizottságot is kiküldött a sajtószabadság³⁹ és a cenzúra⁴⁰ helyzetének rendezésére, ám azok elkészült munkálatait Bécsből nem engedték az országgyűlés elé terjesztetni. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a magyar rendek álláspontja szerint egyrészt a cenzúra irányítása a magyar rendi országgyűlés hatáskörébe kellene tartozzon,⁴¹ másrészt pedig a revizorokat nem az uralkodónak, hanem a magyar hatóságoknak kellene kinevezniük.

Ugyanígy hátraarcot jelent a korábbi felvilágosult cenzúrának II. Lipót 1790. szeptember 13-ai cenzúrarendelete,⁴² hiszen a korábbi engedékenyebb hozzáállást felülvizsgálták és egyértelműen tiltani rendelték a vallás vagy az egyház kritizálását, mondván, hogy „mindazon munkákat, amelyek az állami törvényeket és a fejedelem rendeleteit gáncsolják és gúnyolják, egyszerűen tiltsák el, mivel az ilyesmi az engedelmességre való hajlandóságot gyengítik az alattvalók lelkében”,⁴³ ami pedig a korszak uralkodói felfogása alapján a köznyugalmat sértené. Mindemellett a revizoroknak megparancsolták, hogy a lehető leginkább tartsák magukat a könyvvizsgálat során a szabályrendeletekhez, és azoktól – leginkább a vallásügyet és a vallást érintő művek esetében – a legkisebb mértékben se térjenek el.

A papíron szigorú intézkedések a gyakorlatban hatástalanok maradtak: mind a könyvnyomtatást, mind a sajtóhelyzetet egyértelmű élenkülés jellemezte. Ám ez tűnékeny ábránd volt csupán, és a változó helyzet még nem kijegecesedő gyakorlati cenzúrája okozta. Utólag már jól látjuk, hogy valójában „kezdetet vette a visszautazás az időben”.⁴⁴

6. Kein Lichtstrahl, avagy a „bécsi rendőri cenzúra” korszaka

A mindössze két évig uralkodó II. Lipót trónját I. Ferenc örökölte, aki megpróbálta visszaforgatni az idő kerekét. A cenzúra kapcsán „a szervezetet Józseftől, a szellemet pedig Lipóttól vette át”.⁴⁵ Az uralkodó – a magyar rendek álláspontjával szembehelyezkedve – egyértelműsítette, hogy a cenzúra gyakorlása a királyi felségjogok közé tartozik, és ettől semmilyen formában nem kíván eltérni. Emellett a cenzurális intézkedések gyakorlati megvalósulásának erősítését kérte az érintettektől, azaz hogy az elvek és szabályok ne csupán papíron, hanem a gyakorlatban is érvényesüljenek.

A Magyar Királyság területén a cenzúra gyakorlása továbbra is a Helytartótanács feladata volt, amelyen belül Könyvvizsgálati Osztály (*Departamentum Revisionis Librorum*) került létrehozásra. Az itt dolgozó revizoroknak munkájuk során a birodalmi Tanulmányi- és Cenzúrabizottság által kiadott *Catalogus Librorum Prohibitorum* mellett szem előtt tartaniuk, amely a korábbi „dereguláció”

után ismételtén növekvő tételszámmal bírt. A „könyvvizsgálók” kéthetente, majd hetente üléseztek, és az üléseken sokszor maga Sándor Lipót főherceg nádor is részt vett.⁴⁶

Ő kiváló partnernek bizonyult a szigorodó cenzúra működtetésében, hiszen 1795-ben maga is így írt:

„A pap eddig kötelességének tekintette, hogy a falusiakat vallásos és társadalmi kötelességeikre kioktassa. Ezen felül nincs szükség további felvilágosításra és a paraszt a régi egyszerűségében boldogabb lesz, mint ha új igények és vágyak ébresztésével nyugtalanítják.”⁴⁷

Álláspontja szerint a köznyugalom fenntartása a birodalmon belül első számú prioritást kell élvezzen, így a politikai lapok számának csökkentését kívánatosnak tartotta. Ennek alátámasztására Kelemen Roland jelzi, hogy az 1792-ben hazánkban működő tíz politikai lapból 1805-re csupán a fele (egy magyar, egy latin és három német nyelvű politikai lap) maradt fenn.⁴⁸

Az 1793. esztendőben az uralkodó három cenzúrával kapcsolatos rendeletet is kibocsátott: január 14-én és április 18-án fellépést hirdetett minden olyan nyomtatásra váró gondolat ellen, ami a trónt, a társadalmi és állami rendet fenyegethette, míg június 25-én egyértelmű királyi jognak nyilvánította a könyvvizsgálatot és a nyomdák működésének engedélyezését. A helyzetnek a Martinovics-féle összeesküvés sem kedvezett, és annak bukása után – félve a további magyarországi erőzítől – 1795. február 22-én újabb, immár az egész birodalomra érvényes általános könyvvizsgálati rendeletet (*Generalzensurverordnung*)⁴⁹ adott ki.⁵⁰

A rendelet mind az előzetes, mind az utólagos cenzúrát ismerte, és mindkettő alkalmazását bátorította a gyakorlat számára. A rendelet értelmében a nyomdászoknak semmit sem szabad *Imprimatur* nélkül kinyomtatniuk. A büntetések tárházát kiemelten szélesen állapították meg: elkobozták az egész készletét, a nyomdász elvesztette iparjogát, és ezeken felül minden forgalomba került példány után ötven forint bírságot kellett fizetnie.⁵¹ Amennyiben ez utóbbira nem volt képes, akkor börtönnel és testi büntetéssel volt szankcionálható.⁵² Ráadásul „az afféle kifogások pedig, hogy az illető a példányokat nem adta el, hanem csak cserébe adta vagy elajándékozta, vagy hogy a nyomtatványt külföldi megrendelésre és a külföld számára készítette, vagy hogy a vétséget az üzleti szolga vagy valami napzamos követte el, figyelembe nem vétetnek”.⁵³

A rendelet megtiltotta, hogy a könyv szerzője közvetlenül a cenzornak nyújtsa be anyagát: azt csak és kizárólag a hivatalon keresztül tehette meg. Ráadásul, ha a szerzők valahogy mégis megtudták, hogy a hivatal melyik cenzorra szignálta az anyagot, „nem szabad annak a nyakára járniuk, azt kérésekkel és előterjesztésekkel zaklatniuk vagy tévútra vezetniük”.⁵⁴ A hivatal döntései ellen a bécsi központi hivatalhoz lehetett fellebbezni.⁵⁵ Bár a rendelet fő célja az eljárások további egységesítése lett volna, Ballagi Géza szerint „több helyt annyira zavaros, sőt érthetetlen, hogy szükségkép tévedésbe ejtette a könyvtárakat és nyomdászokat”,⁵⁶ így célját nem érte el. A korábbi kizsorításuk után pedig újból megjelentek az egyházi re-
vi-

zorok, amit jól példáz Bessenyei György 1796-os ironikus levele, miszerint: „Pap a Censor mindenütt, ne tsudáld, kezekbe van az igazság költsa, mellyet mindég zárva tartanak. Tsudállatos dolog, hogy a hiteles igazság, mindég tsak borotvált föbe lakhasson!”⁵⁷

I. Ferenc uralkodását a továbbiakban is a folyamatosan szigorodó intézkedések jellemezték, hiszen 1798-ben feloszlatták az olvasóköroket, majd egy évre rá, 1799-ben bezáratták a kölcsönkönyvtárakat is. A korábbi helyzethez képesti legsúlyosabb visszalépést azonban az 1793-ban felállított bécsi Rendőrségi Hivatal (*Polizeihofstelle*) hatásköreinek 1801. évi kibővítése jelentette, amely immár Rendőrségi- és Cenzúrahivatalként (*Polizei- und Zensurhofstelle*) működött, ezzel pedig a cenzúrávetségeket rendőrségi ügyként kezelték.⁵⁸ Ezzel megkezdődött a „bécsi cenzúra” korszakának alkorszaka, a „bécsi rendőri cenzúra” időszaka, és a birodalmi *Catalogus Librorum Prohibitorum* immár majdnem 40 000 tételesre bővült.⁵⁹

1806-ban a könyvkereskedések alapítását is királyi engedélyhez kötötték, azaz jól látszik, hogy az uralkodó a korabeli technikai színvonalon mindent megtett, hogy ellenőrizhesse a nyilvánossághoz eljuttatandó tartalmakat. Két évvel később, 1808-ban felmerült ugyan az udvarban a tartományi cenzurális hivatalok teljes megszüntetésének lehetősége és ezzel együtt a Helytartótanács vonatkozó jogköreinek elvonása, ám végül „ez a terv arra zsugorodott össze, hogy a Helytartótanácsnak a cenzúra gyakorlása tárgyában új, szigorúbb utasítást küldtek”.⁶⁰

1810. szeptember 14-én újabb cenzúrarendelet kiadására került sor,⁶¹ ami a cenzorok számára az iránymutatást a bevezetőben adta meg: „egyetlen fénysugár sem maradhat a jövőben észrevétlen és el nem ismert a monarchiában, függetlenül attól, hogy honnan származik.”⁶² Ismét kiemelésre kerültek azon tudományos munkák, amelyeket „új felfedezések, tömör és világos kifejtés, új nézetek felfedezése stb. jellemez”,⁶³ és ezeket „a legnagyobb engedékenységgel kell kezelni, és rendkívül fontos indokok nélkül nem szabad betiltani őket”.⁶⁴

A brosúrákra, az ifjúsági és népszerű kiadványokra, illetve a szórakoztató könyvekre vonatkozó eljárásban azonban a cenzurális szabályokat a rendelet a lehető legkörültekintőbb szigorral kívánta érvényesíteni. Itt az eltiltás nemcsak a vallással, az erkölccsel, az uralkodóház iránti tisztelettel és ragaszkodással vagy a fennálló államformával szembeni kritikai művekre vonatkozott, hanem mindazon alkotásokra, amelyek „sem az elmére, sem a szívre nincsenek jótékony hatással, és amelyek egyetlen célja az érzékek elaltatása”.⁶⁵ Nem engedte ugyanakkor tiltani az olyan műveket, amelyekben „az államigazgatás egészét vagy egyes ágait bírálják, hibákat és visszaéléseket tárnak fel, javításokat javasolnak”, bár ezeket „méltsággal és szerénységgel kell megírni”.⁶⁶ Megjelenik mindezek mellett a *toleratur* intézménye is, amely azokra a kiadványokra vonatkozik, amelyeket a művelt közönség olvashat, de a műveletlenek kezébe nem valók.⁶⁷

Ballagi Géza álláspontja szerint, bár a rendelet szabadelvűnek tűnik I. Ferenc korábbi rendeleteihez képest, valójában nem más, mint szemfényvesztés.⁶⁸ Tényleg a cenzornak kell egy tudományos munkáról eldöntenie, hogy

új felfedezés szerepel-e benne vagy hogy tömören és világosan van-e az kifejtve? Tényleg a cenzor döntse el, mi való a művelt közönség kezébe? Tényleg a cenzornak kell eldöntenie, hogy az államigazgatás bírálata méltósággal és szerénységgel van-e megírva?

A cenzúra tehát a gyakorlatban tovább dübörgött a birodalomban, elfojtva minden haladó és jobbító eszmét, nemesebb törekvést. Hazánk szerencséje csupán annyi volt, hogy a magyar cenzorok meglehetősen slendrián módon kezelték a hivatalos dokumentumokat: a jegyzőkönyveket következtelenül vezették, a katalógusokat nem adták át egymásnak, az osztrák könyvrendeletek hosszú sorát pedig csak sporadikusan ismerték. Mindez alapján elmondható, hogy a magyar cenzúra „rendszeretlen, önkényes és határozatlan”⁶⁹ volt.

7. Epilógus – Budára! Budára! A Helytartótanácsához!

1820. január 11-én királyi tilalmat hirdettek az irodalmi és tudományos folyóiratok Magyarországra való behozatalára is, ami ellen több haladó szellemiségű megye is felemelte szavát: Bars vármegye például feliratban tiltakozott a cenzúra ellen.⁷⁰ 1825. július 3-án Bergamóban I. Ferenc végre aláírta az országgyűlést összehívó királyi meghívólevelet, amely kapcsán ígéretet tett a rendeknek a korábbi represszív politikájának megváltoztatására. 1812 óta nem tartottak országgyűlést hazánkban, így az 1825. szeptember 11-én összeülő diétát hatalmas várakozás előzte meg. A bécsi kongresszust is megidéző előbeszéd

így fogalmaz: „elmulván az összes, valaha viselt háboruk legveszedelmesebbikének válsága, Ő császári királyi és apostoli felsége, miután az ő fáradhatatlan gondoskodása s a kormánypálcája alatt élő népeknek is áldozatkészsége által Európa békéje helyreállított.”⁷¹

Az újonnan megélénkülő parlamenti élet egyik állomása, hogy az 1790-ben kiküldött bizottságok *ad acta* tett munkálatait újból elő kívánták venni, és „mint igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy”,⁷² újabb bizottság felállításáról döntöttek, amely a korábbi anyagok felülvizsgálatáért volt felelős. A cenzúra kérdése itt még nem eltörlési szándékkal jelent meg a felszólalásokban: inkább a kérdés rendeleti úton való szabályozása jelentett a rendek számára problémát. Ugyanígy felvetették páran, hogy cenzorok ne csak katolikusok lehessenek, ám mindez ekkor még nem talált meghallgatásra.⁷³ A kormányzat álláspontja ekkor még egyértelmű volt: a politikát meg kell próbálni elzárni a nagyközönség, a nem művelt rétegek elől. Ez az álláspont azonban nem volt sokáig tartható: az 1832–1836. évi diétán a haladó megyék – az előzetes ellenőrzés helyett – az utólagos felelősség kizárólagos rendszerét kívánták volna bevezetni.⁷⁴

Az út azonban még így is hosszú volt addig az 1848. március 15-ei napig, amikor a tömeg „Budára! Budára! A Helytartótanácsához!” kiáltásokkal felvonulva és „a helytartótanácsi épület minden zugát elfoglalva”⁷⁵ elérte, hogy másnap a Helytartótanács ideiglenes rendeletével *de jure* is megerősítse, hogy „a sajtó minden megelőző cenzúra nélkül szabadon működik”⁷⁶ hazánkban. Az 1848. évi 18. törvénycikk⁷⁷ méltóképpen mondott búcsút az abszolutisztikus cenzúra időszakának, ám a gyakorlati megvalósulásra a kiegyezést követő évekig kellett várni.⁷⁸

GOSZTONYI, GERGELY

Warum mochten wir den Statthaltereirat nicht? Die Epochen der Zensur in Ungarn zwischen 1723 und 1848 (Zusammenfassung)

Die Studie führt den Leser durch die wichtigsten Epochen und gesetzlichen Regelungen der Zensur in Ungarn im 18. und 19. Jahrhundert, in denen sie fast durchgehend als Institution zum Schutz der Religions- und Staatsmacht fungierte. Nach der Errichtung des Statthaltereirates im Jahr 1723 lässt sich die sogenannte „Pressburger Zensur“-Epoche beobachten, da auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn das Kirchenkomitee des Statthaltereirates die vorläufigen Zensurmaßnahmen durchführte. Die Regierungszeit von Joseph II. wird als „Wiener Zensur“-Epoche

bezeichnet, da hier deutliche zentralisierende Maßnahmen ergriffen wurden. In der Ära Leopolds II. wurden klare Verschärfungen eingeführt, gefolgt von der „Wiener Polizei-Zensur“-Epoche unter der Herrschaft von Franz I. In dieser Periode wurden alle fortschrittlichen und reformorientierten Ideen sowie edlere Bestrebungen unterdrückt, sodass die Veränderungen des Jahres 1848 auch im Bereich der Zensur frischen Wind brachten, der die schalen Gedanken durchlüften konnte.

Why didn't we like the Council of Governors? The Eras of Censorship in Hungary between 1723 and 1848 (Abstract)

The study guides the reader through the most important epochs and legal regulations of censorship in Hungary in the 18th and 19th centuries, in which it functioned almost continuously as an institution for the protection of religious and state power. After the establishment of the Governor's Council in 1723, the so-called "Pressburg Censorship" era can be observed, as the Church Committee of the Governor's Council carried out the provisional censorship measures in the territory of the Kingdom of Hungary. The

reign of Joseph II is referred to as the "Viennese censorship" era, as clear centralising measures were taken here. In the era of Leopold II, clear tightening measures were introduced, followed by the "Viennese police censorship" era under the reign of Franz I. During this period, all progressive and reform-oriented ideas and nobler endeavours were suppressed, so that the changes of 1848 also brought a breath of fresh air in the area of censorship, which was able to air out the stale ideas.

Jegyzetek

- ¹ GREEN, Jonathon – KAROLIDES, Nicholas J.: *Encyclopedia on Censorship*. New York, 2005. Facts on File, Inc., 2005. xxviii. p.
- ² BARBIER, Frédéric: *Histoire du livre*. Paris, 2012. Armand Colin (Collection U).
- ³ GREEN–KAROLIDES 2005. 603. p.
- ⁴ BRIGGS, Asa – BURKE, Peter: *A média társadalomtörténete. Gutenbergről az internetig*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Budapest, 2012. Napvilág Kiadó, 58. p.
- ⁵ POTTINGER, David T.: *The French Book Trade in the Ancien Regime, 1500–1791*. Cambridge, MA, 1958. Harvard University Press, 55. p. DOI: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674432581>.
- ⁶ Az utolsó 1948-ban jelent meg, majd VI. Pál pápa 1966-ban hivatalosan is megszüntette a kiadványt. Kiemelésre érdemes ugyanakkor, hogy bár sem egyházjogi, sem pedig kánonjogi hatásokat ezután nem tulajdonítottak neki, egyházi körökben erkölcsi iránymutatásként továbbra is figyelembe vehették az *Indexeket*. PETLEY, Julian: *Censorship. A Beginner's Guide*. Oxford, 2009. Oneworld Publications, 35. p.
- ⁷ 1596 után ezt a kategóriát megszüntették, így ezután „csak” műveket tiltottak be, szerzőket nem.
- ⁸ PRUZSINSZKY Sándor: *Halhatatlan cenzúra*. Budapest, 2014. Média-tudományi Intézet, 9. p.
- ⁹ MAROS Andor: *A cenzúra*. Budapest, 1947. Népszava Könyvkiadó, 35. p.
- ¹⁰ SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Budapest, 1928. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Rt., 5. p.
- ¹¹ MAROS 1947. 45. p.
- ¹² DÖBÖR András: Sajtó és cenzúra a 18. és a 19. század fordulóján Magyarországon. *Médiakutató*, 2014. 2. sz. 17. p.
- ¹³ Uo. 18. p.
- ¹⁴ 1764-ben az utolsó megmaradt jezsuitát is kiszorították a bizottságból. BACHLEITNER, Norbert: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien, 2017. Böhlau Verlag GmbH & Co. KG, 50. p. DOI: <https://doi.org/10.7767/9783205207078>.
- ¹⁵ Uo. 55. p.
- ¹⁶ DÖBÖR 2014. 18. p.
- ¹⁷ Ugyanakkor szép példája a cenzúra abszurditásának, amikor 1777-ben magát a *Catalogus Librorum Prohibitoriumum* is felvették a *Catalogus Librorum Prohibitoriumum*ba „nehogy abból a rossz emberek a rossz és az okos emberek az okos könyveket megismerjék”. Gosztonyi Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 59. p. DOI: <https://doi.org/10.24362/cenzura.gosztonyi.2022>.
- ¹⁸ CUSHING, George F.: Books and Readers in 18th-Century Hungary. *The Slavonic and East European Review*, 1969. 108. sz. 66. p.
- ¹⁹ A pamfletirodalom magyarországi fejlődéséről I. G. ETÉNYI Nóra: Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában. *Aetas*, 2002. 1. sz. 15–35. p.
- ²⁰ Kép forrás: *Catalogus Librorum A Commissione Cæs. Reg. Aulica Prohibitoriumum*. *Catalogus Librorum A Commissione Cæs. Reg. Aulica Prohibitoriumum*. Viennæ Austriæ: Typis Geroldianis: 0. Viennæ Austriæ: Typis Geroldianis, 1776. Wienbibliothek im Rathaus, A-105475, <https://resolver.obvsg.at/urn:nbn:at:AT-WBR-52047/> / Public Domain Mark 1.0.
- ²¹ BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888. Franklin Társulat, 103. p.
- ²² BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. XIX. kötet. Budapest, 1932. Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- ²³ MAROS 1947. 47. p.
- ²⁴ KÓKAY György: Az újságencenzúra hazánkban a 18. században. In SZABOLCSI Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története 1705–1892*. I. kötet. Budapest, 1979. Magyar Tudományos Akadémia, 170. p.
- ²⁵ *Zensurverordnung Josephs II.* 1781. 1. §.
- ²⁶ Uo. 2. §.
- ²⁷ GNAU, Hermann: *Die Zensur unter Joseph II.* Leipzig, 1911. Singer, 262. p.
- ²⁸ *Zensurverordnung Josephs II.* 1781. 7. §.
- ²⁹ BALLAGI 1888. 111. p.
- ³⁰ *Zensurverordnung Josephs II.* 1781. 3. §.
- ³¹ *Az Imprimatur* a nyomdakész kiadvány tényleges kinyomtatásának engedélyezése.
- ³² KÓKAY 1979. 172. p.
- ³³ A felülvizsgálat után a korábbi nagyjából 4500 tétel 900 körüli számra olvadt.
- ³⁴ BACHLEITNER, Norbert: *Censorship of Literature in Austria, 1751–1848*. Leiden, 2022. Koninklijke Brill NV, 50. p. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004519282>.
- ³⁵ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*. Budapest, 1938. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja, 9. p.
- ³⁶ SASHEGYI Oszkár: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der Habsburgischen Länder*. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó, 40. p.
- ³⁷ DÖBÖR 2014. 19. p.
- ³⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, kancelláriai iratok, 4934/1781. Közli: PRUZSINSZKY 2014. 44. p.
- ³⁹ „A nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság neveztesse ki.” 1790–1791. évi 15. törvénycikk az ifjuság neveléséről.
- ⁴⁰ „A közpolitikai bizottságban tárgyalandó a könyvvizsgálat, egyetértőleg azonban a tudományos bizottsággal.” 1790–1791. évi 67.

- törvénycikk a közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kiadkozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak nevezetnek ki.
- ⁴¹ Ennek egyik vadhajtása, hogy „Pestmegye [...] a censura jogát magához ragadta”. MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. II. kötet*. Budapest, 1907. Magyar Tudományos Akadémia, 168. p.
- ⁴² KOLLÁROVÁ, Ivona: Freedom of the press in Hungarian Late Enlightenment discourse. *Historický Časopis*, 2016. 5. sz. 790. p.
- ⁴³ Közli: PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2006. Osiris Kiadó, 51. p.
- ⁴⁴ PRUZSINSZKY 2014. 56. p.
- ⁴⁵ SASHEGYI 1938. 10–11. p.
- ⁴⁶ MÁLYUSZÉ CSÁSZÁR Edit (szerk.): *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Budapest, 1985. Gondolat Könyvkiadó.
- ⁴⁷ DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete. I. kötet. Első rész*. Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat, 170. p.
- ⁴⁸ KELEMEN Roland: Sajtószabadság vagy hadiérdek? – Az első világháború dilemmája. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2014. 2. sz. 71. p.
- ⁴⁹ BALLAGI 1888. 782. p.
- ⁵⁰ Sashegyi Oszkár arról ír, hogy bár még a kiadás napján megküldték a rendeletet a magyar kancelláriára, hogy azonnali hatállyal életbe lépjen, arra hivatkozással, hogy az 1793-as rendeleteket már átültették, a magyar kancellária *ad acta* tette az utasítást. SASHEGYI 1938. 12. p.
- ⁵¹ *Generalzensurverordnung Franz I.* 1795. 4. §.
- ⁵² Érdemes összevetni ezt az 1781-es cenzúrendelettel, amelyben egyetlen büntető szankció sem található.
- ⁵³ *Generalzensurverordnung Franz I.* 1795. 4. §.
- ⁵⁴ Uo. 7. §.
- ⁵⁵ Uo. 17. §.
- ⁵⁶ BALLAGI 1888. 790. p.
- ⁵⁷ Idézi HÖNICH Henrik: „Szabad létszen elmékedésével tett találmányait a’ nyelvnek és az írásnak tolmátsága által is világosságra hozni.” Politikai viták a nyilvánosság szükségéről és hatáiról a Magyar Királyságban az 1790-es évek elején. *Századvég*, 2021. 2. sz. 30. p.
- ⁵⁸ GRAFINGER, Christine Maria: La censure en Autriche. *Mélanges de l’École française de Rome. Italie et Méditerranée*, 2009. 2. sz. 371–372. p. DOI: <https://doi.org/10.3406/mefr.2009.10862>.
- ⁵⁹ A munkát az 1805-ben felállított Recenzuráló Bizottság (Rezensurierungs-Kommission) végezte.
- ⁶⁰ DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete. I. kötet. Második rész*. Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat, 193. p.
- ⁶¹ A rendeletet kötelezővé tették a magyarországi cenzorok számára is, bár ennek a jogi normának is elmaradt a hivatalos kihirdetése. SASHEGYI 1938. 21. p.
- ⁶² *Zensurvorschrift Franz I.* 1810.
- ⁶³ Uo. 3. §.
- ⁶⁴ Uo. 4. §.
- ⁶⁵ Uo. 6. §.
- ⁶⁶ Uo. 8. §.
- ⁶⁷ Uo. 17. §.
- ⁶⁸ BALLAGI 1888. 807. p.
- ⁶⁹ SASHEGYI 1938. 30. p.
- ⁷⁰ BOTH Ödön: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica*, 1956. 4. sz. 42. p.
- ⁷¹ 1827. évi törvénycikk, Előbeszéd.
- ⁷² 1827. évi 8. törvénycikk a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik.
- ⁷³ BÉNYEI Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Debrecen, 1994. KLTE Egyetemi Könyvtár, 21–36. p.
- ⁷⁴ A korszakról részletesen l. GOSZTONYI Gergely: „Kétszer kettő négy”, avagy Irinyi József találkozása a cenzúrával és a sajtószabadsággal. In SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – SCHWEITZER Gábor (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó, 54–61. p.
- ⁷⁵ *Pesti Hírlap*, 1848. (március 17.) 1054. sz. 1. p.
- ⁷⁶ RÉVÉSZ T. Mihály: A „füstbement” tervezet, s ami utána következett... (Az első magyar sajtótörvény kálváriája). In BALOGH Judit – KONCZ Ibolya Katalin – SZABÓ István – TÓTH J Zoltán (szerk.): 65. *Studia in Honorem István Stipta*. Budapest, 2017. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 354. p.
- ⁷⁷ 1848. évi 18. törvénycikk *sajtótörvény*.
- ⁷⁸ RIGÓ Balázs: 1867 as the Year of Constitutional Changes Around the World. *ELTE Law Journal*, 2017. 2. sz. 43–45. p.; KÉPESSY Imre: Föderalizmus, centralizmus, dualizmus – avagy a kiegyezéshez vezető út. In MEGYER-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 93–112. p.

Liktör Zoltán Attila*

Elvi politika vagy pragmatizmus?

Bourbon–Habsburg párharc a spanyol örökségért (1700–1725)

„Spanyolország szabadságának biztosítására, az egész Európára leselkedő veszély elhárítására és a fenséges Ausztriai-ház jogainak védelmezésére.”

(Methuen-szerződés, 1703)

1. Bevezetés

A 17. század első felének nagy európai fegyveres konfliktusát – amit leginkább harmincéves háború (1618–1648) néven szoktunk emlegetni – részben lezáró westfáliai békerendszer nemhogy nem vetett véget az európai hatalmak szembenállásának – a spanyolok és a franciák között a háború egészen 1659-ig (!) dúlt –, hanem az újabb és újabb háborúk szinte végeláthatatlan láncolata következett a század második felében.¹ A spanyol világhatalom feltartóztathatatlan süllyedése a század második felére már nyilvánvalóvá vált, a felemelkedő új európai hatalmak – Franciaország, Anglia és Hollandia – pedig a spanyol világhatalom felosztásán fáradoztak, amit a Habsburg-ház idősebb fiágának várható kihalása csak még inkább fűtött. A spanyol trónra IV. Fülöp halála (†1665) után fia, a négyesztendős II. Károly került, aki azonban a francia vagy osztrák vára-kozásokkal szemben életben maradt.

Több elképzelés és felosztási kísérlet vagy kezdeményezés is volt francia részről a 17. század második felében,² amelynek célja a várható spanyol örökösödési viták diplomáciai úton történő, mintegy előre elrendezése volt. A békés felosztáshoz fűzött remények II. Károly halálával (†1700) és a francia agresszióval szertefoszlottak, a 18. század épphogy csak elkezdődött, kiobbant a spanyol örökösödési háború (1701–1714). A háború „papíron” a Bourbon-ház és a Habsburg-ház között a spanyol örökségért robbant ki, valójában azonban alapvetően a hegemonia, az amerikai spanyol területek és kikötők haszn(álat)a, a nemzetközi hajózás és kereskedelem feletti uralom és ellenőrzés körül forgott az európai hatalmak között. E tanulmányban a háború alatt kelt fontosabb szerződéseket és nyilatkozatokat veszem vizsgálat alá, hiszen ezekből mind a két fél álláspontja, érdekeltsége látványosan kibontható.³

2. A szemben álló felek és a szövetségek kialakulása

XIV. Lajos francia király (†1715) „elfogadta” II. Károly spanyol király (†1700) végrendeletét, amely szerint Fülöp, Anjou hercege egészében kapja a spanyol örökséget. A végrendeletet a madridi udvarban francia nyomásra fogalmazták, de a spanyol kormányzatban is hajlottak az elképzelésre. Úgy számoltak, hogy egyrészt a spanyol birodalom területi egységét fenyegető francia támadások – amelyek a korábbi évtizedekben egyre nyomasztóbbak lettek – ezáltal megszűnnek, másrészt a francia hatalom elrettentő ereje képes lesz megakadályozni a háború ki-robbanását, vagy ha arra sor is kerül, akkor képes biztosítani a spanyol birodalom területi egységének fenntartását, amely a spanyol kormányzat legfőbb célja volt.⁴

A francia király még azon év november közepén már mint spanyol királyt mutatta be unokáját az udvarnak Versailles-ban,⁵ ezzel mintegy felrúgva a csak pár hónappal korábban partnereivel, az angolokkal és a hollandokkal kötött felosztási szerződést (1700).⁶ Az angolok és a hollandok (amelyek mind Orániai Vilmos uralma alatt állottak) annak érdekében állapodtak meg már kétszer is (1698, 1700) a franciákkal a felosztási tervet illetően – legalábbis a szerződések hivatalos indoklása szerint –, hogy elkerüljék az újabb háborút. A háborút, amit a Habsburgok leginkább csak az angolokkal és a hollandokkal szövetségben tudnának kiobbantani és a siker esélyével megvívni a spanyol örökségért. E szerződésekben azonban az angolok és a hollandok úgy állapodtak meg a franciákkal, hogy ha a császár nem fogadná el a felosztást, és az egész spanyol örökséget követelné, és ha annak fegyverrel kívánna érvényt szerezni, akkor egymást minden erővel segítik a császár ellen. De II. Károly (részben francia érdek szerint szerkesztett) végrendelete és annak francia „elfogadása” ezt a konstrukciót teljességgel felborította.

XIV. Lajos azzal kalkulálhatott, hogy az angolokat és a hollandokat különösebben nem fogja érdekelni, hogy a spanyol örökség egyben marad vagy sem, csupán az, hogy az ő kereskedelmi és hatalmi érdekeik hogyan fognak érvényesülni. Az angol és a holland stratégiai érdek közép-pontjában annak megakadályozása állt, hogy a korabeli legerősebb szárazföldi hatalom (a francia korona) a világ akkori legnagyobb birodalmával (spanyol korona) egy fő alatt egyesüljön. XIV. Lajos a végrendelet elfogadásával (amely nem engedte felosztani a spanyol örökséget) meghaladottnak tekintette a csak pár hónappal korábban tető alá hozott többoldalú angol–holland–francia egyezséget, és teljességgel kiszorítani szándékozott a spanyol örökségből a Habsburgokat.

Azt, hogy eddig a francia király jól számolt, világosan mutatja, hogy az angolok és a hollandok elismerték Anjou herceget végényes spanyol királynak – II. Károly végrendelete értelmében –, de azzal a végrendeletben foglalt, számukra kulcsfontosságú kikötéssel, hogy a francia és a spanyol korona még perszonális unióban sem egyesülhet soha, semmi esetre sem. Azt, hogy az angolok és a hollan-

* Liktör Zoltán Attila PhD, főtanácsadó, Kúria (Werbőczy István Országbírói Kutatóintézet); megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0009-0006-2097-324X

dok nem bíztak teljességgel a Bourbonokban, jól mutatja az a tény, hogy a háttérben megindultak a tárgyalások Béccsel arra az esetre, ha a Bourbonok – immár birtokban ülve – olyan lépéseket tennének, amelyek alapvetően fenyegetőek lennének rájuk nézve, és az ellen lépni volnának kénytelenek.⁷

II. Károly végrendelete, annak a franciák általi elfogadása, a Habsburgok részéről pedig annak vitatása az európai politikai egyensúly felborulásához vezetett, a meghatározó és kevésbé meghatározó hatalmak két táborra szakadtak, mindkét oldalon megindult a diplomáciai nagyüzem. A Habsburgok a brandenburgi választófejedelemséggel még az 1700. év végén megállapodtak egy franciaellenes szövetségben, I. Lipót császár (1658–1705) a brandenburgi választófejedelemnek a megkötött szerződés (*Krontraktat*) értelmében porosz királyi címet adott.⁸ Az új pápa, XI. Kelemen (1700–1721) szinte azonnal elismerte Anjou Fülöpöt törvényes spanyol királynak, később a spanyol örökséghez tartozó itáliai birtokokba is beiktatta, Lipót császár tiltakozása ellenére.⁹ Később, már a háború folyamán az osztrák seregek itáliai megjelenése alatti nyomás következtében a pápa Habsburg Károly főherceget is elismerte törvényes spanyol uralkodónak. A pápa a háború alatt közvetítőként, békebíróként próbált fellépni, inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A források arról tanúskodnak, hogy XIV. Lajos új szövetségesek után nézett; 1701 elején Brüsszelben aláírták a szerződést a kölni választófejedelemséggel (február 13.),¹⁰ Velencében a mantovai hercegséggel (február 24.),¹¹ Versailles-ban a bajor választófejedelemmel (március 9.),¹² majd nyáron Lisszabonban a portugál királlyal¹³ (június 18.) is. Savoya kulcsfontosságú volt a francia törekvések eléréséhez Itáliában, ezért XIV. Lajos a savoyai herceg lányát kérte feleségül Fülöpnek, a házasságot még azon év szeptemberében meg is kötötték.¹⁴ Ezek az országok mind elismerték Anjou herceget a spanyol korona törvényes örökösének, e szerződések mind arról tanúskodnak, hogy a Bourbonok az elrettentő erőben bízva első körben megpróbálták elkerülni a háborút, ha az lehetséges, és csak másodkörben készültek annak kirobbanására és a nyilvánvalóan többfrontos háborúra.

E szerződések pontjai közül érdemes kiemelni néhány fontosabbat. (1) A kölni érseknek a birodalmi gyűlésben kellett volna ellehetetleníteni a hadüzenetet a császárság részéről, és azt lehetőleg csak az osztrák örökös tartományokra korlátozni.¹⁵ (2) A bajor választófejedelemnek azt kellett volna megakadályoznia, hogy a Habsburgok seregei Franciaország ellen vonuljanak a bajor területeken

át.¹⁶ (3) A mantovai herceg pedig akkor lett volna csak kénytelen a francia és a spanyol csapatoknak engedni az országát megszállni, ha a császári seregek már Itáliába indultak volna és a többségük már Tirolban járt volna.¹⁷ (4) A portugál király arra kötelezte magát, hogy nem engedte (volna) a portugál kikötőkben olyan országok hajóit kikötni, amelyek Franciaországnak vagy Kasztíliának a végrendelet elfogadása és az örökség fülöpi átvétele miatt hadat üzentek volna.¹⁸ E szerződések titkos záradékaiban meghatározták a katonai segítség (létszám, felszerelés, gyalogság, lovasság, tüzérség stb.) számszerű részleteit is.

Anjou herceg – kíséretében nagyszámú francia „tanácsadóval” – már 1701 áprilisában bevonult Madridba, hogy átvegye az örökséget, a régi hagyományoknak megfelelően a kasztíliai, az aragon, a valenciai stb. rendi gyűlésbe ment, hogy ott is felesküdjön arra, hogy az adott ország törvényeit, kiváltságait, szokásait megtartja.

Csak zárójelben megjegyzendő érdekesség, hogy – a 16–17. századi hagyományoknak megfelelően – Bourbon V. Fülöp is használta a „Magyarország, Dalmácia, Horvátország” királyi címet, amely az esküokmányokban is szerepel, sőt a mai napig használják a spanyol királyok ezeket a címeket.²⁰ Fülöp – francia mintára – a központosítási törekvéseknek megfelelően jelentős reformokba kezdett,²¹ ami nem minden országnak, tartománynak volt kedvére, hiszen azok a törekvések éppen az ő alkotmányos berendezkedésüket célozták felszámolni.

A Bourbon és a Habsburg dinasztia nemcsak a „Franciaország” és az „Ausztia” közötti „választást” jelentette, de két, egymással szöges ellentétben álló államfelfogást is. A Bourbonok központosítani és egységesíteni kívánták az addig meglehetősen széttagolt, saját alkotmányos berendezkedéssel és jogrenddel bíró országok, tartományok valóságos halmazából álló spanyol birodalmat.²³ Koráb-

*Bourbon V. Fülöp spanyol király (1700–1746)
Hyacinthe Rigaud festményén (1701)²²*

ban már a 17. század első felében (Olivares gróf-herceg időszakában) is felmerült a központosítás előmozdításának gondolata,²⁴ azonban azt akkor nem tudták végrehajtani. Az abszolutista koncepció és vele együtt a Bourbonok uralma leginkább a kasztíliai területeken bírt erős támogatással (*borbónicos, felipistas*), a kasztíliaiak jobban bíztak az erős francia elrettentő erőben, amely egyrészt képes úgy a birodalom területi épségét is fenntartani, mint a háború kirobbanását megakadályozni. A Habsburgok ellenben az addigi állapotokat, azaz a szétagolt, a különböző országok és tartományok sajátos alkotmányos rendjét kívánták fenntartani, nem véletlen, hogy a Habsburgok támogatóinak (*austracistas, carolistas*) bázisa elsősorban az aragon, katalán és itáliai területeken és kevésbé a kasztíliai részeken volt.²⁵ Majd a háborút követően a Bourbonok valóban letörték a különböző királyságok alkotmányos különállását, és létrehozták a jogilag is egységes Spanyolországot.²⁶ Az örökösödési háború a nagyhatalmi vetélkedés mellett egy ilyen belső politikai megosztottsággal is metszett volt.

A francia király, az angolok és a hollandok tétlen magatartását látva, elbízta magát, indokolatlanul átlépett egy sor vörös vonalat, egy sor olyan lépést tett, amivel a háború kirobbanását – minden szándéka és érdeke ellenére – éppen maga provokálta ki. (1) A Napkirály a párizsi parlamenttel beiktattatta (1701 februárja) Anjou herceg örökösödési jogának fenntartását a francia trónra,²⁷ ezzel fenntartva a jogi lehetőségét a francia és a spanyol hatalom egyesülésének, ami egyrészt szembe ment II. Károly végrendeletével, másrészt pedig az angol és holland hatalmi érdekekkel. Semmi nem indokolta a sietséget, ezzel várható volt. (2) A francia csapatok ellenséges lépésként az elrettentés szándékával, mintegy kész helyzet elé állítandó mindenki mást, még ugyanazon év februárjában megszállták Spanyol-Németalföldet és a Milánói Hercegséget, az előbbi alapvetően veszélyeztette Hollandia biztonságát, az utóbbi az osztrák örökös tartományokét. (3) Újabb húzásként még ugyanazon évben XIV. Lajos meglebegettette a katolikus Stuart-restaurációt Angliában.

Az angol trónról a még 1688-ban elűzött II. Jakab király (†1701) után annak protestáns lánya, Mária (†1694) vette át a trónt, aki azonban unokatestvérével és egyben hitvesével, a holland Orániai Vilmostal (†1702) közösen uralkodott. Mivel azonban egyetlen fiuk, Vilmos herceg 1700-ban elhunyt, a katolikus Stuart Jakab herceg az angol és a skót trón örökösének jelentette ki magát, XIV. Lajos pedig kész volt őt támogatni az angol és skót trónra, cserében azért, hogy majd ő is támogatja a francia politikát.²⁸ A protestáns többségű angol parlament azonban ki akarta zárni a katolikus ág visszatérésének – és nyilván azzal együtt az újabb polgárháború veszélyének – lehetőségét, az *Act of Settlement* (1701) I. Jakab király unokáját, Zsófiát (†1714) keresztül biztosította az angol trónt a protestáns Hannover-háznak arra az esetre, ha a trónörökös Anna hercegnő – később királynő (1702–1714) – után nem lennének/maradnának törvényes leszármazók.²⁹

XIV. Lajos a kapkodásával, a minden oldalról történő bebiztosítás szándékával, a túlzott fellépéseivel és fölös-

leges lépések megtételével oly mértékben sértette meg az angol és holland kereskedelmi/hatalmi érdekeket, hogy éppen azt érte el, amit nem akart; az angol–holland tengelyt a Habsburgok oldalára lökte. Az oszmánokkal vívott magyarországi felszabadító háborúban (1683–1699) igencsak kimerült Habsburgok az angolok és a hollandok nélkül eséllyel bele sem foghattak volna a franciák elleni újabb háborúba a francia–spanyol egyesült seregekkel szemben. Bár osztrák csapatok nyomultak be az itáliai spanyol területekre, nem véletlen, hogy az első (nagy) katonai összecsapás majd csak évekkel II. Károly spanyol király halála után következik be.

A Habsburgoknak 1701 őszén sikerült felújítaniuk a devolúciós háború (1688–1697) során (1689-ben) kötött első szerződésüket, az angolokkal és a hollandokkal sikerült tető alá hozniuk egy újabb védelmi és támadó szövetséget Hágában a franciákkal szemben.³⁰ Az 1701 szeptemberében aláírt szerződés II. Károly spanyol király halálával a császár és családja jogos örökségének („lawfully belonging to his august family”) mondja a spanyol koronát, a francia királyt pedig bitorlónak nevezi („has usurped the possession of the entire inheritance”), aki akkorra már meg is szállta azt. A szerződés hosszas indoklását adta a korábbi angol–holland–császári szövetség felújításának, a spanyol területek, kikötők francia csapatok és hajók általi megszállása azt veszélyeztette, hogy a francia és a spanyol korona (politikailag, katonailag, jogilag stb.) egyesül.

A francia–spanyol tengely a császárság itáliai hűbértokainak elvesztését jelenthette volna, Anglia és Hollandia számára pedig a szabad tengeri kereskedést tette volna lehetetlenné vagy nehezítette volna meg jelentősen a Földközi-tengeren, az Indiákon és más helyeken, ráadásul a hollandokat megfosztotta volna attól a biztonsági garanciától, amit a Franciaország és Hollandia között elterülő Spanyol-Németalföld jelentett. A francia–spanyol tengely oly félelmetessé válhatott volna, hogy egész Európa fölött dominánssá nőhet, a szöveg egyenesen Európa szabadságának elnyomásáról és a kereskedelem szabadságának elvételéről („for oppressing the liberty of Europe and taking away the freedom of commerce”) beszél. A Habsburg császár egyéni érdeke (a spanyol örökség megszerzése/megtartása), illetve a német birodalmi közérdek (itáliai császári hűbértokok megőrzése) mentén száll harcba, az angolok és hollandok pedig a saját hatalmi, tengeri-kereskedelmi érdekeik mentén.

A Habsburgok az angolokkal és a hollandokkal céljaik elérése érdekében a következő cikkelyekben állapodnak meg az 1701 szeptemberében aláírt hágai szerződésben:

- (1) Állandó, örök, sérthetetlen barátság és kapcsolat a császár, az angol király és a holland urak között, egymás ügyét előmozdítják, minden veszedelmet, amit tudnak, elhárítanak.
- (2) Az európai béke záloga a császár spanyol örökségének biztosítása, az angol és holland félnek pedig érdeke a szabad kereskedelem biztosítása alattvalóik számára.
- (3) Elsősorban diplomáciai úton próbálják meg biztosítani mindezt.

- (4) Ha nem sikerül diplomáciai úton érvényesíteni a céljaikat, akkor katonai eszközökkel fogják ki-kényszeríteni.
- (5) Cél Spanyol-Németalföldet, illetve az itáliai birtokokat felszabadítani a francia megszállás alól.
- (6) Az angol és holland csapatok szabadon megszállhatják a spanyol amerikai területeket, és amit birtokba vesznek, azt meg is tarthatják.
- (7) Egyeztetik a hadműveleteket egymás között.
- (8) Ha a háború kitör, egyik fél sem bocsátkozik külön alkudozásba az ellenséggel, kizárólag közösen, mindegyik szerződő fél megalégedésére kötnek csak békét, mivel a legfőbb cél, hogy elkerüljék azt, hogy a francia és a spanyol korona egyesüljön, sem közös/egyzon kormány alatt nem állhat a két ország. A francia hajók nem mehetnek a spanyol kikötőkbe, ellenben az angol és holland hajók szabadon kiköthetnek, és minden korábbi kiváltságot, jogosítványt, szokást sértetlenül élvezhetnek, amit II. Károly alatt élveztek.
- (9) Az angol–holland fél minden megfontolását számításba kell venni, amit a kereskedelem szabadságának fenntartásához szükségesnek ítélnék.
- (10) A megszerzendő területeken az esetleges vallási viták kérdésében – ha ilyenek merülnének fel – meg kell állapodni egymás között.
- (11) Ha az agresszor francia király megszállná bármelyikük területét, egymást segítik ellene.
- (12) Ha a háborút követően békét kötnek, jelen szövetség a szerződő felek között továbbra is fennmarad, éppen a béke fenntartására.
- (13) Bárki csatlakozhat a szövetséghez, akár együttes akarattal, akár külön hívásra is.

Nagyon érdekes a retorika, amit az egyik és a másik oldal is használt, mindkét részről az elvi politizálást hangsúlyozták; meg kell védeni a „kereszténység békéjét”, „egész Európa általános nyugalma”, céljuk a „spanyol örökség épségben/egységben tartása”, meg kívánták védelmezni „a dinasztia törvényes jussát”. Csakhogy míg a Bourbon-szövetség a végrendelet elfogadásában ragadta meg az európai béke fenntartásának szolamát – mondván, hogy a francia elretentő erő miatt a Habsburgok nem merik majd fegyverrel megkísérteni az örökség megszerzését, és így elkerülhető a háború –, addig a Habsburg-szövetség éppen a francia–spanyol túlsúlyban látta a háború veszélyét, amit az „agresszor” Franciaország már elő is idézett azzal, hogy jogsértő módon megszállta Milánót és a németalföldi spanyol területeket.

Bár ezek a szövegek hangzatos elvi politizálást hirdettek, de a hatalmi érdekek mentén való cselekvést mi sem mutatja meg jobban, minthogy a radikális, a katolikusokat üldöző protestáns Anglia éppen most zárta ki a katolikusokat még a trónöröklési rendből is (*Act of Settlement*, 1701). A Habsburgok pedig éppen fordítva, átvéve a spanyol jogot, a dinasztikus családi egyezményükben (*Pactum Mutuae Successionis*, 1703) implicite a protestánsokat zárták ki az (trón)öröklésből, illetve sorozatosan és erőszakosan léptek fel a protestánsokkal szemben mind az örökös tartományokban, mind Magyarországon.³¹

3. A háború valódi oka

A jogi csatározások felszíne alatt – amint az a szerződések cikkelyeiből világosan kitűnik – alapvetően gazdasági-kereskedelmi és hatalmi érdekek húzódtak, amelyek évszázadokkal korábbi folyamatokra nyúltak vissza. Portugália már a 15. század elejétől területeket foglalt Afrikában, a század közepétől pedig megindult a rabszolga-kereskedelem, amelyet döntő részben – a pápai bullák értelmében – a 16. században portugál kereskedők folytattak.³² Minthogy az amerikai területek döntő többsége spanyol kézen volt, kialakult az a gyakorlat, hogy az Afrikából az amerikai spanyol területekre irányuló rabszolga-kereskedelmet is a portugálok vitték, amely kapcsolat azzal, hogy a Habsburgok megszerezték a portugál trónt (1580), csak felerősödött. A spanyol és a portugál korona az „ibériai unió”³³ (1580–1640) keretében a Habsburgok uralma alatt valóságos hatalmi túlsúlyt jelentett a világban, ami ellen az angol, a holland és a francia hatalom minden eszközzel igyekezett fellépni.

Ez a spanyol–portugál hatalomkoncentráció csak még inkább megerősítette az addig is fennálló hegemoniát a tengeri kereskedelemben és hajózásban. A holland–spanyol (1568–1648), illetve az angol–spanyol (1585–1604) és a holland–portugál (1595–1663) háborúk mentén megindult a spanyol–portugál tengeri hegemonia megbontása, angol és holland kalózbándák állami felhatalmazással, támogatással fosztogatták a spanyol–portugál hajókat. A 17. század elején ezt intézményes keretek közé terelték; megalkult az angol *East India Company* (1600–1874), a holland *Vereenigde Oostindische Compagnie* (1602–1798), a francia *Compagnie des Indes Orientales* (1604), illetve az amerikai és nyugat-afrikai portugál területekre összpontosító holland *Geoctrooieerde Westindische Compagnie* (1621–1792), később pedig a francia *Compagnie française pour le commerce des Indes orientales* (1664).³⁴

A cél az volt, hogy részt szakítsanak ki a (portugál monopóliumnak számító) távol-keleti kereskedelemről, és ugyanakkor a portugál–spanyol hatalmat (a Habsburgokat) megfosszák bevételeinek jelentős részétől. A Holland Nyugat-indiai Társaság el is foglalt egy jelentős területet a portugáloktól Braziliában (1630–1654)³⁵ és Nyugat-Afrikában, ami alapvetően sértette a portugál érdekeket.³⁶ A Habsburgok ugyan kísérletet tettek arra, hogy felvegyék a kesztyűt – Portugál Kelet-indiai Társaság (1628–1633)³⁷ – ezekkel a rablótársaságokkal szemben, de eredménytelenül. A francia politika a harmincéves háború vége felé (1640) sikerrel leválasztotta a portugálokat³⁸ a Habsburgok uralmától, bár a függetlenségi háború elhúzódott, a Habsburgok csak évtizedekkel később (1668) ismerték el – angol közvetítésre – Portugália elvesztését.³⁹ Az ekkor megkötött szerződések értelmében angol és holland kereskedők vették át a portugálok helyét a rabszolga-kereskedelemben (*asiento de negros*),⁴⁰ ami alapvetően sértette a portugál érdekeket.⁴¹

Így érthetővé válik a spanyol örökösödési háború egyik kulcskérdésének számító rabszolga-kereskedelem és kikötőhasználat körüli „lobbizás” francia, holland, angol és portugál részről egyaránt. Ez a kérdés volt az egyik leg-

fontosabb, a háborút lezáró békeszerződésekből világosan kitűnik. XIV. Lajos unokájánál, az új spanyol királynál „kijárta”, hogy az amerikai spanyol kikötőket megnyissák a francia (kereskedelmi) hajók előtt, és az Afrikából Amerikába irányuló rabszolga-kereskedelmet – kizorítva abból az angolokat, hollandokat, portugálokat – az általa alapított francia társaság (*Compagnie de Guinée*, 1684) monopolhelyzetből folytathassa.⁴² Ugyan a Lisszabonnal kötött francia–portugál szövetségi szerződés (1701) a portugáloknak adta volna a kizárólagos jogot,⁴³ 1702-ben V. Fülöp „valami” oknál fogva úgy döntött, hogy kizárólag nagyapja cégének biztosítja azt. Ez a kapzsiság is olyan ki nem kényszerített hiba volt a francia király részéről, ami alapvető törést okozott Lisszabon és Madrid (Párizs) között. Ez is azt a benyomást erősítette Londonban és Hágában, hogy a spanyol birodalmat a „papírforma” ellenére valójában Párizsból kormányozzák.

4. A Methuen-szerződés (1703)

Anglia, Hollandia és a császár csak 1702 májusában üzenetek hadat a Bourbonoknak, Lipót a magyar rendeket is ügyének támogatására hívta fel a vármegyékhez intézett leiratában, mondván, hogy; „ellenséges vetélytársai egész Európában elterjedt háborút keltettek fel, hogy Házának jogos örökéből, Spanyolországból kizorítsák. [...] Örök jogáért szárazon és tengeren kell küzdenie a Gallusok úgy titkos és nyílt szövetségesei ellen”.⁴⁴ Az angolok és a hollandok sikerrel meggyőzték az „átvert” és sértődött portugálokat, hogy álljanak át a Habsburgok oldalára, így Lisszabonban az angol, a holland és a császári követ közreműködésével alá írták a Methuen-szerződést (1703).⁴⁵ Azzal a beszédes indoklással kötötték meg a szövetséget, hogy teszik mindezt „Spanyolország szabadságának biztosítására, az egész Európára leselkedő veszély elhárítására és a fenséges Ausztriai-ház jogainak védelmezésére”. Ugyanabban az évben a savoyai uralkodót is sikerült a Habsburg-szövetségnek megnyerni, ami az itáliai francia hadműveleteket nehezítette meg Párizs számára.

A Methuen-szerződésből kiviláglo portugál értelmezés szerint XIV. Lajos célja a madridi francia kormánnyal az, hogy a spanyolokat szabadságuktól megfossza, illetve hogy a spanyol területeket Franciaországhoz csatolja, ami káros nemcsak Portugália, de Európa más országai és nemzetei számára is. Portugália érdeke éppen ezért, hogy ezt a közveszélyt (*common danger*) elhárítsák, és nemcsak a spanyolokat, de a szomszédos országokat is megszabadítsák a zsarnokság igájától (*yoke of tyranny*), és közös erővel tenniük kell a közbiztonság (*common safety*), a spanyolok szabadsága (*liberty of the Spainards*) és a spanyol monarchia törvényes örökösödése (*lawful right of succession*) érdekében. A portugál király ezért elismeri, hogy a spanyol örökség a születés és a szerződés jogán (*by right of birth and treaties*) a császárt illeti.⁴⁶ A szerződés kimondja, hogy Károly főherceg bírhatta mindazon birtokokat, amit II. Károly bírt, a portugál király azonban támadó háborút nem köteles viselni, csak Spanyolországban.⁴⁷

Az egyezség rendelkezéseinek többsége a katonai együttműködés részleteit (haderő létszáma, felszerelése, pénzügyi háttere, parancsnokság, kikötők, hajók használata stb.) tárgyalja, és megújítja azt a korábbi passzust, hogy külön nem lehet sem fegyverszünetet sem pedig békét kötni az ellenséggel, csak a szerződő felek kölcsönös akaratával. Kikötik, hogy úgy lehet békét kötni, ha a francia király felhagy bizonyos – (amerikai) portugál területek – bitorlásával.⁴⁸ Károly főherceg, amint ténylegesen elfoglalja a spanyol trónt, kifizeti a portugál királynak és az angol Indiai Társaságnak (Brit Kelet-indiai Társaság) a hadiflotta felmerült költségeit.⁴⁹ Károly főhercegnek a szövetséges seregekkel kell Lisszabonba jönnie, és ha már a felajánlott seregek mind együtt lesznek, akkor köteles csak Portugália támadást indítani Spanyolországban a Bourbonok ellen.⁵⁰ A tengeri hatalmak a flottáikkal folyamatosan a spanyol partokat kötelesek zaklatni a szerződés szerint, hogy az ellenséges francia–spanyol erőket megosszák és lekössék. A szerződéshez két titkos záradékot is csatoltak, mindkettő a spanyol koronától bizonyos városokat és területeket engedne át a portugál korona joghatósága alá.⁵¹ Azért kellett ezeket titokban tartani, mivel a Habsburgok a nyilvánosság előtt és a háború alatt a spanyol örökség teljességének, egyben tartásának elvéből nem engedhettek.

5. A háború alakulása

Az angolok, hollandok és portugálok számára elfogadhatatlan lett volna az, hogy a spanyol és a francia korona egy kézben egyesüljön, ami a tengeri kereskedelmi (erő) viszonyok tekintetében lett volna számukra negatív kihatással. Nyilvánosan ezt nem lehetett kimondani, ezért fenntartották az elvi álláspontot, a spanyol korona nem egyesülhet még perszonális unióban sem bármely másikkal, így a császárral sem. Azt, hogy a Habsburgok esélytel szálljanak harcba a spanyol örökségért a Bourbonokkal szemben, lényegében az angol és a holland elhatározás tette lehetővé.

A Habsburgok annak érdekében, hogy az angol és holland elvárásoknak megfelelően a közép-európai területek és a spanyol korona egy kézbe kerülésének a veszélyét a retorika szintjén kiiktassák, még azon évben (1703) egy családi egyezséget kötöttek. Ennek keretében Lipót császár lemondott kisebbik fia, Károly főherceg javára a spanyol örökségről – a régi tervek szerint is így képzelték el, hogy nem maga Lipót venné át a spanyol örökséget ténylegesen, hanem az Károlynak jutna⁵² –, nyilvánosságra is hozták a családi megállapodás azon részét, amely Károly főhercegnek juttatja a spanyol, az idősebb József főhercegnek pedig a közép-európai területeket.⁵³ József 1687-től már koronázott magyar király, 1690-től választott római király volt. Az egyezségnek azonban volt egy titkos része is, amit nem hoztak nyilvánosságra, méghozzá jó okkal. Egyrészt azért, mert az szembement a női öröklést biztosító spanyol joggal (*successio linealis*) által, hogy a nőági öröklést csak kisegítő jelleggel tette lehetővé (*successio mixta*), másrészt pedig a szövetségesekkel kötött

megállapodással is, mivel az lehetővé tette, hogy egy főre szálljon a spanyol és az osztrák–magyar örökség.⁵⁴

XIV. Lajos – a 17. századi magyarországi politikáját (Wesselényi-összeesküvés, Thököly-felkelés) felújítandó – kihasználva a Habsburgok és a magyar rendek közötti feszültséget, újfent beavatkozott a magyar (bel)ügyekbe. Párizs felkarolta a Rákóczi-felkelést, pénzügyi és hadisegélyt adva támogatta a Habsburg-ellenes törekvéseket annak érdekében, hogy a Habsburgok erőit minél inkább lekössék a magyarok Közép-Európában, hogy azok ne tudjanak teljességgel a nyugati frontokra összpontosítani. Érdekesség, hogy II. Rákóczi Ferenc – XIV. Lajos közvetítésére – V. Fülöp spanyol királytól mint a rend nagymesterétől, megkapta az Aranygyapjas rendet, Mátyóki Adám híres festményén és a mostani Kossuth-téri lovas szobrán is a rend jelvényével a nyakában ábrázolják.⁵⁵

Lipót császár (†1705) még megérte, hogy 1704-ben a francia–bajor seregek katasztrofális vereséget szenvedtek (Höchstädt) a Habsburg-szövetség csapataitól, aminek következtében Bajorország Habsburg fennhatóság alá került, amely állapot a háború végéig fennmaradt.⁵⁶ Károly – a Methuen-szerződés szerint – Lisszabonba ment, uralmát

elsősorban az aragon (főként katalán) királyságokban támogatták, Anglia és Katalónia között még 1705-ben létre is jött egy szerződés, amelyben úgy fogalmaznak, hogy a spanyol korona birtokait Franciaország erőszakkal foglalta el (*ocupados con violencia*) és zsarnoki módon kormányozza (*gobierna la Francia con tiranía*).⁵⁷ A frontok változásának eredményeként Károly főherceg 1706-ban Madridba is bevonulhatott, igaz 1707-ben a Bourbonok seregei arattak fölényes győzelmet az ellentábor fölött⁵⁸ (Almansa), a Habsburgok visszaszorultak a kasztíliai királyságból. Még ugyanazon évben az angolok és hollandok akarata ellenére József császár XIV. Lajossal az észak-itáliai fegyveres összecsapások megszüntetéséről kötött egy megállapodást, szabad átvonulást engedve az itáliai francia csapatoknak a Milánói Hercegségen keresztül, amivel lényegében lezárult a háború itáliai szakasza.⁵⁹

A Habsburgok helyzetét és a nyugati frontokon való eredményesebb fellépését nehezítette a Rákóczi-felkelés, majd szabadságharc. Mint ismeretes, 1707-ben a Habs-

burgok magyarországi trónfosztását is kimondták az ónodi országgyűlésen.⁶⁰ Lendületet adott a Habsburgok törekvésének ugyanakkor, hogy az új portugál király, V. János (1706–1750) Habsburg főhercegnővel lépett frigyre⁶¹ (1708), Károly főherceg és a portugál király így sógorságba is került egymással. A következő évben (1709)

a Bourbonok újabb katasztrofális vereséget szenvedtek az angol–holland–császári seregektől (Malplaquet),⁶² aminek következtében az ibériai félszigeten a Habsburgok újfent támadólag tudtak fellépni, 1710-ben Károly főherceg másodszor is bevonulhatott Madridba.⁶³

A háború során a tengeri hatalmak végig ellenőrzésük alatt tudták tartani a Földközi-tengert, a brit csapatok megszállták Gibraltárt és Menorcát, Károly főherceg mégsem tudta megszilárdítani uralmát az egész félszigeten – különösen nem Kasztíliában, csak Aragóniában – ami lehetetlenné tette azt, hogy a szövetségesek tartósan kihasználják a Bourbonok vereségeit és azt a saját javukra fordítsák. Az angolok, hollandok, portugálok között egyre inkább kiütköztek az érdeellentétek, a hollandok – miközben a háború folyt, a franciákkal végig fenntartották a kereskedelmi kapcsolatokat – kifogásolták, hogy Károly főherceg az angolokkal 1707-ben ki-

zárólagos kereskedelmi megállapodást kötött az amerikai spanyol területeket illetően.⁶⁵ Titokban az angolok a háttérben már felvették a kapcsolatot a francia királlyal, aki a gazdasági, pénzügyi és katonai téren is kimerült országgal a hátában már egyre inkább hajlott az érdemi tárgyalások megkezdésére, és egyre inkább kihátrálni kényszerült unokája ügyének feltétlen támogatásából.

Az igazi fordulópontot József császár (†1711) váratlan halála jelentette, mivel a Habsburgok családi egyezségének titkos záradéka szerint Károlyra szállott a közép-európai örökség (az osztrák örökös tartományok, a magyar és a cseh trón). Bár az 1703. évi egyezség titkos része továbbra sem került nyilvánosságra, a tényleges cselekedetek annak meglétét már a nyilvánosság előtt is bizonyossá tették. Az egyezség nyilvános és titkos része egyaránt szembement a magyar törvényekkel, hiszen a magyar szabályozás az öröklést csak a fiúra engedte meg, a szerződés pedig leányágra is. Károly főherceg távozott az ibériai félszigetről, még azon év őszén császárrá választották,

Habsburg Károly főherceg
(a későbbi VI. Károly német-római császár és III. Károly magyar király), Francesco Solimena festményén (1707)⁶⁴

év vége előtt pedig Frankfurtban császárrá is koronázták. 1712-ben pedig pozsonyi magyar királlyá koronázására is sor került, sőt az addigi trónöröklési rendet a pozsonyi diéta fenn is tartotta.⁶⁶ A magyarországi helyzetet Bécs pacifikálni tudta a Rákóczi-szabadságharc lezárását jelentő szatmári béke⁶⁷ (1711) megkötésével, ami világosan mutatta, hogy a mind a kurucok – akiket ekkorra már a franciák magukra hagytak –, mind pedig a Habsburgok – akik mögül az angol és holland szövetségeik kezdtek kihátrálni – megegyezésre kényszerültek. Magyarországon ezzel megindult a dinasztia és a rendek kapcsolatának helyreállítása.⁶⁸

A Habsburgok ügye spanyol földön veszni látszott, áttűtő siker nem tudtak elérni. Az angolok tető alá is hozták (1711) egy megállapodást a franciákkal, amelynek eredményeképpen sikerült elérni azt, hogy a francia hercegek (le duc d'Orléans, le duc de Berry) lemondtak a spanyol koronára addig fenntartott jogigényükről (1712),⁶⁹ és cserében V. Fülöp spanyol király – a saját és utódai nevében – is lemondott a francia koronára addig fenntartott jogáról (1713).⁷⁰ A spanyol és a francia korona egyesülésétől való félelem megalapozottságát és a tárgyalások érdemi előmozdítását az idős XIV. Lajos fiának (†1711) és unokájának (†1712) váratlan halála is előmozdította, ekkor a kétéves dédunoka – a későbbi XV. Lajos – lett a francia trónörökös. Később a napkirály másik unokája, Berry hercege (†1714) is örökösök nélkül távozott az élők sorából, a lehetséges utódok gyors kiesése az 1710-es évek elején annak valószínűségével fenyegetett, hogy egy kézre jut a spanyol és a francia korona, amely a pénzügyi és katonai szükséghelyzet mellett a leginkább sarkallta az angolokat, hollandokat a tárgyalásztalnál való érdemi döntések meghozatalára.

6. A háborút lezáró békeszerződések, a spanyol örökség sorsa

A háborúban pénzügyileg és katonailag is kimerült felek előbb fegyverszünetet kötöttek (1712),⁷¹ és megindultak az érdemi béketárgyalások, aminek eredményeként 1713–1714 során sikerült is tető alá hozni a békemegállapodások döntő részét (Utrecht-Rastatt). A szövetségek nyilvánosan is elengedték VI. Károly császár kezét, és sorra elismerték Bourbon V. Fülöpöt spanyol királynak. Ami számunkra ezekből érdekes, az a brit–francia, illetve a brit–spanyol békeszerződések. E kettő adja ugyanis

vissza leginkább az örökösödési háború valódi tétjét és ki-robbantásának valódi okát.

A sorrend is beszédes: a brit–francia békeszerződést írták alá először (1713 márciusa), amelynek keretében három fő kérdést rendeztek el. (1) A francia király tudomásul veszi a protestáns öröklési rendet Nagy-Britanniában, továbbá ígéretet tesz, hogy sem ő, sem utódai nem nyújtanak támogatást annak, aki ezt az öröklési rendet megkérdőjelezné.⁷² (2) A francia király és a francia hercegek nem formálhatnak jogot a spanyol koronára, sem V. Fülöp spanyol király vagy utódai a francia koronára – a lemondó nyilatkozatokat idézi is a békeszerződés –, elkerülendő így a két korona egy kézben történő egyesítését.⁷³ (3) A további rendelkezések a területi engedmények és a kereskedelem kérdéseivel foglalkoznak. A pár hónappal később (1713 júliusa) kötött brit–spanyol békeszerződés elsősorban a spanyol és a francia korona egyesülésének kizárását rögzíti,⁷⁴ illetve a brit protestáns trónöröklési rendet biztosítja, a spanyol király – a franciához hasonlóan – nem adhat segítséget annak, aki ezt megkérdőjelezné vagy ellenezné.⁷⁵ A szerződés további cikkelyei a területi engedmények

Habsburg VI. Károly császár (1711–1740) nagycímere, benne a spanyol szimbólumokkal⁸¹

– Gibraltár, Menorca stb. –, de döntő részben a kereskedelem kérdéseivel foglalkoznak. A szerződések szerint a britek – minden más ellenfelet kiszorítva, még a spanyolokat magukat is kizárva – kapják meg az Afrikából az amerikai spanyol területekre irányuló rabszolga-kereskedelem kizárólagos jogát.⁷⁶

A császár és a francia király között ugyan létrejött a békeszerződés, arra azonban nem volt hajlandó VI. Károly császár, hogy Anjou Fülöpöt elismerje spanyol királynak, a császár és a spanyol uralkodó között majd csak több mint egy évtizeddel később (1725) került sor a békekötésre Bécsben. Az 1725-ben aláírt bécsi béke fontosabb rendelkezései szerint (1) Károly császár elismeri Anjou Fülöpöt és törvényes utódait mindazon országok birtokában, amelyek az utrechti békében foglaltattak.⁷⁷ (2) V. Fülöp király lemond mindazon területekről, amit a császár akkoriban Itáliában és Németalföldön birtokolt az utrechti szerződés értelmében.⁷⁸ (3) Mindkét uralkodó élete végéig használhatja mindazon címeket, amit addig felvettek és használtak, de az utódai már csak azokat viselhetik, amely országoknak tényleges birtokában lesznek.⁷⁹ VI. Károly császár címerében végig ott voltak a spanyol királyságok, Kasztília, Aragónia stb. szimbólumai, és a *Corpus Juris*-ban is olvashatjuk Károly 1729. évi (utolsó) dekrétumának előszavában is, hogy „Spanyolország királya”, de Mária Terézia 1741-es törvénykönyvének elő-

szavában az már nem szerepel címei között, sem pedig az uralkodói címerében. (4) Kölcsönösen elismerik és védik azt az öröklési rendet, amit az utrechti szerződés óta kialakítottak.⁸⁰

VI. Károly császár 1713-ban rendeletben kihirdetve (*Pragmatica Sanctio*) nyilvánosságra hozta a tíz évvel korábban kötött családi egyezséget, de a magyar diétával csak egy évtizeddel később (1723) tudták (részlegesen) elfogadtatni, mivel a nőági öröklést a magyar rendek csak Lipót császár és fiai leszármazottainak körére szorították.⁸² A spanyol király – az angol elvárásoknak megfelelően, és a francia király tudtával és beleegyezésével – 1713 tavaszán új trónöröklési rendet vezetett be (*Reglamento de sucesión*), amelynek lényege a spanyol és a francia korona egyesülésének elkerülése mellett a Habsburg-ház örökösödésének megakadályozása volt a spanyol trónon.⁸³ Érdekesség, hogy a Bourbonok azért hozták az új öröklési szabályokat, hogy szűkítsék a lehetőségét annak, hogy a spanyol örökség a nőági öröklésen keresztül kicsússzon a dinasztia kezéből, a Habsburgok pedig azért kötötték meg az öröklési szerződést, hogy szélesebbre nyissák a lehetőséget annak, hogy a nőági leszármazáson keresztül hozzájuthassanak a spanyol örökséghez. Még érdekesebb, hogy mindkét szabályozás ugyanazt az eszközt, a kisegítő jellegű (*successio mixta*) nőági öröklést kívánta felhasználni a célok elérése érdekében...

7. Zárógondolatok

A spanyol jog nem tette lehetővé (*indivisibiliter ac inseparabiliter*), a spanyol kormányzat pedig nem akarta, hogy a birodalmat felosszák az európai hatalmak, így mind a Bourbonok, mind pedig a Habsburgok abba a „zsákutcába” szorultak bele a spanyol örökséghez való ragaszkodással, amely nem ismert kompromisszumot, és amely így egyértelműen a háborúhoz vezetett. A háború végén a kényszer éppen azt hozta magával, amit mindkét fél el akart kerülni: a birodalom felosztását. A spanyol örökösödési háború alakulása, a benne részt vevő két tábor, azok változása, a szerződésekből kiolvasható érdekek és stratégiák világosan visszaadják azt, hogy a retorika szintjén elvi politizálást folytattak („a spanyolok, Európa és a kereskedelem szabadsága, a dinasztia jogos öröksége”), a valóságban azonban nagyon is gazdasági, hatalmi érdekeik mentén cselekedtek. A Bourbonok csak részben értek célra, hiszen igaz, hogy megszerezték a spanyol trónt és azt meg is tarthatták, azonban a dinasztia azzal, hogy a francia hercegek lemondani kényszerültek a spanyol trónigényükről, a spanyol király pedig a francia trónra való jogáról, elvágta annak jogi lehetőségét, hogy a két hatalom egyesüljön. Továbbá, sem a spanyol birodalom egységét nem tudták megőrizni, sem pedig a kereskedelmi érdekeiket érvényesíteni. A Habsburgok veszítették a legtöbbet, mivel nem tudták megtartani a spanyol trónt, és ugyan megszerezték itáliai és németalföldi spanyol területeket, azok jelentős részét még a 18. században elveszítették. A legnagyobb nyertesek a britek voltak, mert nemcsak hogy megakadályozták a francia–spanyol hatalom egyesülését, de érvényesíteni is tudták a kereskedelmi-hatalmi érdekeiket minden más riválissal szemben.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Prinzipielle Politik oder Pragmatismus?

Bourbonisch-habsburgisches Duell um das spanische Erbe (1700–1725)

(Zusammenfassung)

Der Spanische Erbfolgekrieg war formal ein Konflikt zwischen den Habsburgern und den Bourbonen um das spanische Erbe, stellte jedoch in Wirklichkeit einen Kampf um die wirtschaftliche Vormachtstellung in Europa dar. Obwohl die Verträge Prinzipien und Werten wie die Sicherheit Europas, die Freiheit der Spanier, die rechtmä-

ßige Nachfolge in der spanischen Krone betonten, handelten die Großmächte in erster Linie im Einklang mit ihren eigenen Interessen. Obwohl die Habsburger den Krieg verloren und die Bourbonen den spanischen Thron verteidigen konnten, erwies sich Großbritannien als eigentlicher Gewinner des Spiels.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Principled Politics or Pragmatism?

Bourbon-Habsburg Duel over the Spanish Inheritance (1700–1725)

(Abstract)

The War of the Spanish Succession was formally a conflict between the Habsburgs and the Bourbons over the Spanish inheritance, but it was a struggle for economic supremacy in Europe. Although the treaties emphasised principles and values such as the security of Europe, the freedom of the

Spanish and the rightful succession to the Spanish crown, the great powers acted primarily in accordance with their own interests. Although the Habsburgs lost the war and the Bourbons were able to defend the Spanish throne, Great Britain proved to be the real winner of the game.

- ¹ E sorba illeszkedett az angol–holland háborúk sorozata (1652–1654, 1665–1667, 1672–1674), a francia–holland háború (1672–1678), továbbá a holland–portugál háború (1595–1663), a devolúciós háború (1667–1668) és a kilencéves háború (1688–1697) is.
- ² Az 1668–1700 közötti felosztási tervekkel, azok diplomáciai forrásaival behatóan foglalkozott: SILVA SOTO, Álvaro: *Entre Austrias y Borbones. Derecho y razón de estado en la sucesión de Carlos II.* Madrid, 2020. Dykinson.
- ³ FREY, Linda – FREY, Marsha (szerk.): *The treaties of the war of the Spanish Succession: a historical and critical dictionary.* Westport et Londres, 1995. Greenwood Press.
- ⁴ Az előzményeket már vázoltam egy korábbi tanulmányban, l. LIKTOR Zoltán Attila: De kinek a jussa? A spanyol örökségért folytatott küzdelem a Habsburgok és a Bourbonok között a (jog)források tükrében. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 4. sz. 7–14. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-4p7>.
- ⁵ UBILLA Y MEDINA, Antonio: *Successión de el Rey D. Phelipe V. nuestro señor en la Corona de España; diario de sus viages desde Versalles a Madrid; el que executó para su feliz casamiento, jornada a Nápoles, a Milán, y a su ejército; successos de la campaña y su buelta a Madrid.* Madrid, 1704. [k. n.]
- ⁶ CORONAS GONZÁLEZ, Santos: *Los juramentos forales y constitucionales de Felipe V en los reinos de España (1700–1702).* Madrid, 2017. Boletín Oficial del Estado, 15. p.
- ⁷ PELET, Jean Jacques Germain Baron: *Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne sous Louis XIV.* Tomo I, Paris, 1835. Imprimerie Royale, 4. p.
- ⁸ BERNEY, Arnold: *König Friedrich I. und das Haus Habsburg (1701–1707).* München–Berlin, 1927. R. Oldenburg, 4. p.
- ⁹ MARCOS, David Martín: *El papado y la Guerra de Sucesión Española.* Madrid, 2011. Marcial Pons Historia, 55. p.
- ¹⁰ CANTILLO, Alejandro de: *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con las potencias extranjeras los monarcas españoles de la Casa de Borbón desde el año 1700 hasta el día.* Madrid, 1843. Imprenta de Alegría, 7–11. p. Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a kölni választófejedelemség 1583 és 1761 között a bajor Wittelsbach-ház uralma alatt állott, ezen időszakban lényegében a bajor uralkodóház „másodszülötteiből” kerültek ki a kölni érsekek.
- ¹¹ Uo. 11–17. p.
- ¹² Uo. 17–28. p.
- ¹³ Uo. 28–32. p.
- ¹⁴ LOPEZ ANGUITA, José Antonio: Formar a una reina francófila: la llegada de María Luisa Gabriela de Saboya a la corte española (1701–1702). In SERRANO MARTÍN, Eliseo (szerk.): *De la tierra al cielo: Líneas recientes de investigación en historia moderna. Vol. 2. Comunicaciones.* Zaragoza, 2012. Fundación Española de Historia Moderna, Institución Fernando el Católico, 903–918. p.
- ¹⁵ *Tratados, conveniones...* 8. p.
- ¹⁶ Uo. 18. p.
- ¹⁷ Uo. 12. p.
- ¹⁸ Uo. 28. p.
- ¹⁹ Az összes ceremónia leírását és az eskü szövegét közli CORONAS GONZÁLES 2017. 115–202. p.
- ²⁰ KÉPES György: IV. Károly magyar királyi címei, történeti áttekintésben. In GLÄSSER Norbert et al (szerk.): *„Fogadd a koronát...” Ünnepek és válság, hagyományok és reformkonceptciók.* Szeged, 2021. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 19–39., 32. p.
- ²¹ DUBET, Anne: *Un estadista francés en la España de los Borbones: Juan Orry y las primeras reformas de Felipe V (1701–1706).* Madrid, 2008. Biblioteca Nueva., DESOS, Catherine: *Les Français de Philippe V. Un modèle nouveau pour gouverner l'Espagne (1700–1724).* Strasbourg, 2009. Presses Universitaires de Strasbourg.
- ²² Kép forrása: Portrait de Philippe V, roi d'Espagne. Musée de l'Histoire de France. *Wikimedia Commons*.
- ²³ BERNARDO ARES, José Manuel de: *Luis XIV rey de España. De los imperios plurinacionales a los estados unitarios (1665–1714).* Madrid, 2008. Istel.
- ²⁴ RIVERO RODRIGUEZ, Manuel: El „Gran Memorial” de 1624, dudas, problemas textuales y contextuales de un documento atribuido al conde duque de Olivares. *Librosdelacorte.es*, 2012. 4. sz. 48–71. p.; ESTEBAN ESTRÍNGANA, Alicia: Guerra y redistribución de cargas defensivas. La Unión de Armas en los Países Bajos católicos. *Cuadernos de Historia Moderna* 27., 2002. 49–98. p.
- ²⁵ ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim: Los orígenes del Partido Español frente a Francia (1700–1714). *Magellánica, Revista de Historia Moderna*, 2018. 111–149. p.
- ²⁶ GONZÁLEZ ENCISO, Agustín: *Felipe V: la renovación de España- Sociedad y economía en el reinado del primer Borbón.* Navarra, 2003. Universidad de Navarra; SAN MIGUEL PÉREZ, Enrique: *La instauración de la monarquía borbónica en España.* Madrid, 2001. Comunidad de Madrid; GUIMERÁ RAVINA, Agustín: *El reformismo borbónico: una visión interdisciplinar.* Madrid, 1996. Alianza.
- ²⁷ *Lettres patentes du roy, pour conserver au Roy d'Espagne le droit de succession à la couronne de France*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8606019h/f1.item>.
- ²⁸ ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim: *La guerra de Sucesión de España (1700–1714).* Barcelona, 2010. Crítica. 65–66. p.
- ²⁹ BROWNING, Andrew (ed.): *English Historical Documents. Vol. 6: 1660–1714.* London, 1996. Routledge.
- ³⁰ *A Complete Collection of Treaties from 1688 to 1771.* Treaty of Alliance between the Emperor, the King of Great Britain, and the States General (commonly called the Second Grand Alliance). 40–45. p.
- ³¹ 1681. évi 25. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatáról; 1687. évi 21. törvénycikk a vallás dolgában megújítja az 1681-ik évi 25-ik és 26-ik törvénycikkeket, magyarázat hozzáadásával; 1715. évi 30. törvénycikk a vallás dolgában megújítja az 1681-ik évi 25-ik és 26-ik s 1687-ik évi 21-ik törvénycikkeket.
- ³² ONYEMECHI ADIELE, Pius: *The Popes, the Catholic Church and the Transatlantic Enslavement of Black Africans 1418–1839.* Zürich–New York, 2017. Georg Olms Verlag Hildesheim.
- ³³ BOUZA ÁLVAREZ, Fernando Jesus: *Portugal en la monarquía hispánica, 1580–1640: Felipe II, las Cortes de Tomar y la génesis del Portugal católico.* Madrid, 1987. Universidad Complutense Facultad de Geografía e Historia; BOUZA ÁLVAREZ, Fernando Jesus: *Portugal no Tempo dos Filipes.* Lisboa, 2000. Cosmos.
- ³⁴ EBERT, Christopher: Dutch Trade with Brazil before the Dutch West India Company, 1587–1621. In POSTMA, Johannes – ENTHOVEN, Victor (szerk.): *Riches from Atlantic Commerce: Dutch Transatlantic Trade and Shipping 1585–1817.* Boston, 2003. Brill, 49–75. p.; WILD, Anthony: *The East India Company: Trade and Conquest from 1600.* London, 2000. Harper Collins Illustrated; GAASTRA, Femme: *De geschiedenis van de VOC.* Zutphen, 1991. Walburg Pers.; GAASTRA, Femme: *The Dutch East India Company: Expansion and Decline.* Zutphen, 2003. Walburg Pers.
- ³⁵ BOXER, Charles Ralph: *The Dutch in Brazil, 1624–1654.* Oxford, 1957. Clarendon Press.
- ³⁶ RIBEIRO DA SILVA, Filipa: Crossing Empires: Portuguese, Sephardic, and Dutch Business Networks in the Atlantic Slave Trade, 1580–1674. *The Americas* 68., 2011. 1. sz. 7–32. p.; RYDER, Alan Frederick Charles: Dutch trade on the Nigerian coast during the seventeenth century. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 1965. 3. sz. 195–210. p.; POSTMA, Johannes: The dimension of the Dutch slave trade from Western Africa. *The Journal of African History* 13. 1972. 3. sz. 237–248. p.; EMMER, Pieter: *The Dutch in the Atlantic economy, 1580–1880: Trade, slavery and emancipation.* London, 1998. Routledge.
- ³⁷ SILVA, Chandra de: The Portuguese East India Company 1628–1633. *Luso-Brazilian Review* 11., 1974. 2. sz. 152–205. p.

- ³⁸ *Collecção dos tratados, convenções, contratos e actos publicos: celebrados entre a coroa de portugal e as mais potencias desde 1640 ate ao presente. Tomo I.* Lisboa, 1856. Imprensa Nacional, 1–11. p.; LUXAN MELENDEZ, Santiago de: *La revolucion de 1640 en Portugal: sus fundamentos sociales y sus caracteres nacionales: el Consejo de Portugal, 1580–1640.* Madrid, 2015. (Doktori disszertáció)
- ³⁹ *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantia, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Limites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Principes de España.* Madrid, Reynado de Carlos II Part I. Madrid, 1751. 292–316. p.
- ⁴⁰ Uo. 194–205. p.
- ⁴¹ MARLEY, David: *Reales asientos y licencias para la introducción de esclavos negros a la América Española, 1676–1789.* Windsor, 1985. Rolston–Bain; POSTMA, Johannes: *The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600–1815.* Cambridge, 1990. Cambridge University Press.
- ⁴² *Tratados, conveniones...* 35–43. p.
- ⁴³ *Coleccion de los Tratados...* (1796) 67–78. p.
- ⁴⁴ SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története (1687-től 1867-ig).* Eger, 1893. Érseki Lyceumi Könyvnyomda, 80. p.
- ⁴⁵ *A Complete Collection of Treaties...* Treaties of Alliance between the Emperor, England, the United Provinces, and Portugal (1703). 51–61. p.
- ⁴⁶ Uo. 52. p.
- ⁴⁷ Uo. 53. p.
- ⁴⁸ Uo. 58. p.
- ⁴⁹ Uo. 59. p.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ Uo. 60. p.
- ⁵² QUIRÓS ROSADO, Roberto: “«Hault et puissant Prince, mon très cher et très aymé bon cousin et neveu». El archiduque Carlos y la Monarquía de España (1685–1700)”. *Mediterranea, Ricerche storiche* 33., 2015. 47–78. p.
- ⁵³ CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog.* Budapest, 1917. Athenaeum, 163–173. p.
- ⁵⁴ Uo. 21–22. p.
- ⁵⁵ BALLAGI Aladár: *Az igazi Rákóczi.* Budapest, 1916. Rényi Károly, 59. p.
- ⁵⁶ GAEDDERT, Dale Albert: *The Franco-Bavarian alliance during the War of the Spanish Succession.* Columbus, 1969. Ohio State University.
- ⁵⁷ *Tratados, convenios...* 43–48. p.
- ⁵⁸ DÍAZ PAREDES, Aitor: *Almansa. 1707 y el triunfo borbónico en España.* Madrid, 2022. Desperta Ferro.
- ⁵⁹ PELET, Jean Jacques Germain Baron: *Mémoires militaires relatifs à la succession d’Espagne sous Louis XIV. Tomo VI.* Paris, 1845. Imprimerie Royale, 371–378. p.
- ⁶⁰ GEBEI Sándor: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténeti Közlemények* 120., 2007. 4. sz. 1268–1296. p.
- ⁶¹ *Collecção dos tratados...* Tomo II. 222–233. p.
- ⁶² CORVISIER, André: *La bataille de Malplaquet. 1709. L’effondrement de la France évité.* Paris, 1997. Éditions Economica.
- ⁶³ RAHN PHILLIPS, Carla: The Allied Occupation of Madrid in 1710: A Turning Point in the War of the Spanish Succession. *Bulletin for Spanish and Portuguese historical studies* 35., 2011. 15–29. p.
- ⁶⁴ Kép forrása: Portrait of Charles VI, Holy Roman Emperor (1685–1740). Museo di Capodimonte. *WikipediaCommons*.
- ⁶⁵ *Tratados, convenios...* 48–52. p.
- ⁶⁶ 1715. évi III. törvénycikk *bővebb kijelentés a királyi örökletes utódlás s uralkodás felől.*
- ⁶⁷ PÁLFFY Géza: Egy elbukott, mégis sikeres függetlenségi mozgalom – A Rákóczi-szabadságharcról hosszabb történelmi távlatban. In *Rákóczi Emlékkönyv.* Budapest, 2021. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 14–29. p.
- ⁶⁸ GEBEI Sándor: Az 1708–1715. évi országgyűlés összehívásának körülményei. In KÓNYA Péter (szerk.): *Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században.* Eperjes, 2016. Prešovská univerzita v Prešove, 24–38. p.
- ⁶⁹ Renonciation de Mgr le duc de Berry à la couronne d’Espagne (1712) <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86101628/f1.item.r=-berry%201712>, Renonciation de Mgr. le duc d’Orléans à la couronne d’Espagne (1712) <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610160f.r=renonciation%201712?rk=21459;2>.
- ⁷⁰ Renonciations du roi d’Espagne à la couronne de France <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610108g.r=renonciation%201712?rk=64378;0>.
- ⁷¹ *Tratados, convenios...* 56–58. p.
- ⁷² Treaty of Utrecht [IV–V.]
- ⁷³ Uo. [VI.]
- ⁷⁴ Uo. [II.]
- ⁷⁵ Uo. [V–VI.]
- ⁷⁶ Uo. [VIII.]; *Coleccion de los Tratados...* (1796) 99–123. p.
- ⁷⁷ *Coleccion de los Tratados...* (1800) Reynado de Felipe V Parte II Tratado de Paz de Viena (1725) 130–133. p.
- ⁷⁸ Uo. 133–134. p.
- ⁷⁹ Uo. 139–140. p.
- ⁸⁰ Uo. 140–141. p.
- ⁸¹ Kép forrása: Großes Wappen des Kaiser Leopold I. Szerző: Herald-er, elements Sodacan. *WikimediaCommons*. (CC)
- ⁸² 1723. évi 2. törvénycikk *Ő császári és királyi legszentségebb felsége főlséges osztrák háza nőágának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödéséről.*
- ⁸³ *Coleccion de los Tratados...* (1796) 155–164. p.

Megyeri-Pálffi Zoltán*

Az 1723-ban felállított Helytartótanács hivatali székhelyei

1. Bevezetés

A 2023. és a 2024. esztendő többszörösen alkalmat adtak arra, hogy három évszázad távlatában emlékezzünk meg olyan eseményekről és intézményekről, amelyek 1723-ban születtek, illetve 1724-ben kezdték el munkájukat. A háromszáz éves „nevezetességek” sorában a köztörténeti tanulmányainkból jól ismert *Pragmatica Sanctio* előkelő helyet foglal el, hiszen az általános történelmi tudásnak köszönhetően még az „átlagpolgár” számára is jól ismert e dokumentum, s hozzákapcsolja a Habsburg-ház nőági örökösödésének elfogadását Magyarországon. E tanulmány azonban nem ennek az 1723. évi, törvényszövegbe öntött megállapodásnak a kérdését járja körül, hanem ahhoz a témakörhöz kapcsolódik, amelybe a másik két – inkább a történelmet mélyebben ismerők és hivatásuknál fogva annak részleteit kutató történészek és jogtörténészek számára jól ismert – intézmény, a Kúria és a Helytartótanács tartozik. S e két jeles, a *Pragmatica Sanctio*hoz képest nem kevésbé jelentős szerv közül az utóbbinak, a „kormányzati csúcsszervnek” a története kap megvilágítást a következőkben a szervezet, a székhely és az épület, azaz a hivatali elhelyezés kérdéseinek aspektusából.

2. A Helytartótanács mint kormányzati szerv

Noha a (jog)történelem művelői számára nem ismeretlen, mégis érdemes lehet rápillantani arra, hogy milyen karakterű kormányzati szerv volt a Helytartótanács a 18–19. század Magyarországon. I. Ferdinánd uralkodása alatt a helytartó és tanácsa (helytartóság) megnevezésű szervet, amelyet budai székhellyel, a nádor elnökle alá szerveztek meg 1528-ban, a Helytartótanács előzményeként szokás megnevezni, s szintén a fejlődési lépések sorába tartoznak az 1542. évi 30. törvénycikk rendelkezései, amelyek nyomán az ekkortól már pozsonyi székhelyű testületben a helytartó mellé négy-négy főpap és főnemes tanácsost rendeltek.¹ Mindezen túl azon 1608. évi koroná-

zás előtti törvényeket is a Helytartótanács előtörténeténél szokás emlegetni, amelyek visszaállították a nádor mint királyi helytartónak és az elnökle alá szervezett magyar tanácsnak a működését,² ami szükségtelenné tette e változó helyű és időközönként ülésező szerv működését.³

Az állandó kormányzati szervnek, a Helytartótanácsnak a létesítése az 1722–1723. évi országgyűléshez kötődik, pontosabban az 1723. évi 97. törvénycikk alapján állt fel, s kezdte meg működését 1724-ben. E kormányszék a következő csaknem másfél évszázadban a magyarországi végrehajtó hatalmi feladatok meghatározó szervévé vált, magán viselve a központi szervek minden jellemzőjét, így e tanácsosokból álló és szakismerettel rendelkező hivatalnokokkal működő, kollegiális dikasztérium a közigazgatás minden területére ráhatással bírt.

3. A Helytartótanács felállítása: Pest vagy Pozsony?

A Helytartótanács felállításának közvetlen kiindulópontja az 1712–1715. évi országgyűléshez kötődik, amikor is a rendek bizottságot küldtek ki a katonai, a közigazgatási és a közgazdasági rendszer kidolgozására, illetve a király az igazságszolgáltatás megreformálását is célba vették.⁴ Ez utóbbinak a tervezete – amelyet a források „bécsi systemaként” neveztek – már 1718-ban elkészült, s beterjesztésre várt a legközelebbi – 1722–1723. évi – országgyűlésre.⁵

A katonai, közgazdasági és közigazgatási bizottság 1722. április 13-án ült össze Pozsonyban, majd 21-i teljes ülésén Károlyi Sándor előterjesztette a központi igazgatásra vonatkozó tervezetet, amelynek kiindulópontja az volt, hogy „a király állandó távolléte miatt szükséges, hogy a nádor elnökle alatt – ki egyben helytartó is – kormányzóság állíttassék fel”. Az új hatósággal kapcsolatos javaslatok megvitatását későbbre halasztották, s e szünetelés alatt Mannagetta udvari tanácsos elküldte Bécsbe a tervezet másolatát.⁶

Gábor Gyulának a Pesti Királyi Ítéltábla felállításával foglalkozó, 1925-ben megjelent tanulmányában olvashatjuk, hogy a Bécsben, 1722. április 30-án, Savoyai Jenő herceg elnökle alatt tartott udvari konferencián született egy határozat, amely a Kúriát a prágai helytartótanács mintájára kizárólag közjogi és közigazgatási hatósággá kívánta átalakítani, „kimondván, hogy a nádor hivatalánál fogva nem helytartója a távollevő királynak, hanem csupán a hadsereg főparancsnoka és a kir. tábla elnöke.” A határozatban azt kívánták, hogy Mannagetta, a kiküldött udvari tanácsos rendezze úgy el az ügyet, hogy a nádor ne legyen több, mint *Burggraf*, s a *Curia regia* vagy *Curia regia locumtenentialis* formában megnevezendő szerv előtti ügyek mindegyikét, de a legfontosabbakat mindenképp, a király elé kell vinni, illetve – a felsőbbbíráskodást érintően – legmagasabb fórumok csakis a kerületi táblák legyenek. A szerző meg is jegyzi: „Mint ismeretes, az itt tervbe vett közigazgatási hatóság a »helytartó tanács« lett.” Ezekből az adalékokból tehát jól látszik, hogy a közigazgatási és igazságszolgáltatási reformok számai (ekkor is) összefonódtak egymással.⁸

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, tudományos munkatárs, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1366-6963

A katonai, közgazdasági és közigazgatási bizottság 1722. május 4-i teljes ülésén „elvben elfogadták a kormányzóság felállítását, de már az elnevezésben – *Curia Regia, Consilium Regium, Sedes Locumtenentiales* merültek fel – sem tudtak megállapodni”, viszont az albizottsági munkákat megkezdhették csakúgy, mint az Országgyűlés a maga üléseit, 1722. június 20-án.⁹

A közigazgatás kérdéseiről végül a bizottsági munkálatok csak július 13-ra fejeződtek be.¹⁰ Az ennek eredményeként született (*Compendium Systematis Politici Oeconomici et Militaris* című) javaslatban – annak első részében – azt terjesztették elő, hogy a „*Consilium regium Hungaricum* közvetlenül a királytól függő, senki másnak alá nem vetett hatóság [...] s hatáskörét az uralkodó rendeletei és az országgyűlés törvényei szabják meg, tehát csak ezeket köteles végrehajtani.” Azt is a javaslatba foglalták, hogy a felállítandó szerv elnöke a nádor mint helytartó legyen, helyettese az országbíró, és összesen 23 (főpapi, főrangú és köznemesi) tanácsos működjön benne, s – kiemelendő, tekintettel e tanulmány témájára – a „feladatok sokasága miatt állandóan ülésezzenek [...]”, a székhelye pedig Pozsony legyen, mivel a több hatóság is ott van, bár célszerű volna, hogy Budán székeljen”.¹¹

E bizottsági munkálat summázatának megvitatására 1722. július 15-én, Pozsonyban konferenciát tartott a király, s ez alapján másnapi *resolútiójában* el is rendelte a Helytartótanács felállítását. Július 24-én kezdték a rendek tárgyalni a bizottsági javaslatot, de a szerv elnevezése és a nádori és helytartói tisztségek összekapcsolása körül vita támadt, így egy időre félretették a kérdéskört, és áttértek az igazságszolgáltatás tárgyalására.¹² A „bécsi systema”, azaz az igazságszolgáltatás reformját érintő kérdések ekkor, július legvégén kerültek a rendek elé, akik bizottsági keretek közé utalták annak tárgyalását. E bizottság – augusztus 18-án – kimondta elaborátumában, hogy „az igazságszolgáltatás gyorsítását, pontosabbá és olcsóbbá tételét azzal véli elérhetőnek, ha úgy a hétszemélyes tábla, mint a királyi tábla számára állandó hely jelöltetnék ki az ország középpontjában, amely célra legalkalmasabbnak látszik Pest szabad királyi városa, hová a felek és ügyvédek legkönnyebben juthatnának el és ahol legkönnyebb módon és olcsón szerezhetők be az élelmiszerek”.¹³

A rendek az augusztus végi országgyűlési napokon tárgyalták az elaborátumot,¹⁴ s az igazságszolgáltatásra vonatkozó határozataik az uralkodónak benyújtandó sérelmekbe is bekerültek. E gravámenek 1722. október 10-i dátummal készültek el, s a 29. ponttól foglalkoztak a törvénykezési kérdésekkel.¹⁵ A gravámenek negyedik pontja érintette a nádort, aki egyúttal királyi helytartó is,¹⁶ így az országgyűlés – ahogyan Felhő Ibolya és Vörös Károly munkájában olvasható – a király ismételt sürgetése ellenére sem tért vissza a közigazgatási *systema* megvitatására, hanem a sérelmek között kezdték tárgyalni azt. „Végül is 1723 májusában vitatták meg a bizottság munkálatát, illetve annak azon pontjait, melyek előzőleg a gravámenek között nem szerepeltek.”

Ennek nyomán *Postulata Statuum Systematica* cím alatt terjesztették követeléseiket az uralkodó elé, amelyekből „alkották meg az országgyűlés 97–122. törvény-

cikkeit”.¹⁷ De az idevezető út – tekintettel a felállítandó Helytartótanács székhelyére – nem volt kanyaroktól mentes, ugyanis, miként már az eddigiekből is kiváglottak a Kúria és a Helytartótanács szervezése közötti szálak, megemlítendő, hogy az 1722. októberi gravámenekben a rendek a Hétszemélyes és a Királyi Tábla elhelyezésére az ország központi helyét, Pest városát jelölték meg. Még azt is megfogalmazták a rendek kérelmeikben, hogy a pesti fórum évente két törvénykezési időszakra terjedően üljön össze.¹⁸ Azonban az uralkodó 1723. február 18-án kiadott rezolúciójában¹⁹ elvetette ezt, mivel folyamatos bíráskodást kívánt, s ragaszkodott „az ítélmesteri székek eltörléséhez és a kerületi táblák felállításához”, a rendek óhajával szemben.²⁰ Majd a király „kijelentette, hogy a perrendtartástól eltekintve az ország jogait, szabadságát és alkotmányát meg akarja óvni”,²¹ így a rendek engedtek az uralkodó kívánalmának.

Március 21-én felterjesztett replikájukban viszont ahhoz ragaszkodtak, hogy „a hétszemélyes tábla szintén állandóan működjék és ugyanott állíttassék fel, ahol a királyi tábla”.²² Az uralkodó azonban a Hétszemélyes Tábla szakaszos működését kívánta, illetve kérte a fórumok felállításának helyére nézve a rendek javaslatát, akik április 22-i elaborátumukban tovább érveltek a két tábla egyidőbeli és egy helyen történő működése mellett. Azon túl, hogy hivatkoztak az ügymenetre – amelynek eleme, hogy a Királyi Tábláról az ítélmester nyomban átviszi a fellebbezett ügyet a Hétszemélyes Táblára, ahol azt előadja, majd a felsőbb ítélettel visszatér és kihirdeti a Királyi Táblán – szóba került az is, hogy „a nádor, országbíró és tárnokmester a kir. tanácsnak (*consilium*) és a hétszemélyes táblának is tagjai, ennél fogva a kir. tanácsot is át kellene helyezni oda, ahol a Kúria székelni fog.” Ezt az érvet azonban a királyi biztosok azzal hárították el, hogy ha „a consilium Pozsonyban állíttatnék fel, a kir. tábla székhelyén ugyan, de nem állandóan, hanem csupán időszakonként (nonnisi statis temporibus) kell működnie” a Hétszemélyes Táblának.²³

Végül a tárgyalások eredményeit rögzítő kérelmekből a Pest városát kúriai székhelynek jelölő pont elmaradt, „mivel a hely megjelölési jogát a király önmagának tartotta fenn”.²⁴ Ezt követően a felállítandó Helytartótanácshoz hasonlóan a Kúria szintén Pozsonyban való elhelyezése körül újra felmerült vita,²⁵ ugyanis az „északi vármegyék és néhány déli megyének követői országgyűlési tanácskozáson kívül egy iratot menesztettek a kir. biztosokhoz, melyben azt a kérdést vetik fel, hogy vajjon, ha már a consilium Pozsonyban állíttatik fel, nem volna-e célszerű a Kúriát is Pozsonyba áthelyezni?” Végül az országgyűlésen, az 1723. május 20-i napon elsimult az ügy: „A királyi biztosok elintézték, illetve ő felsége elé terjesztették a felvetett kérdést, aki 1723 május 27-én közölte a kancellária útján a kir. biztosokkal, megmásíthatlan elhatározását, hogy a kir. tanács (helytartótanács) Pozsonyban állíttassék fel.”²⁶ Majd a kancellária megszövegezte a törvénycikkeket, amelyeket az uralkodó 1723. június 19-én szentesített.²⁷

A magyar királyi tanács szervezetéről szóló 1723. évi 97. törvénycikk a feltárt folyamatokkal összhangban je-

lölte meg a Helytartótanács székhelyét, így az új szervet „mihelyt lehet, az ország középpontjára fogják áthelyezni, addig pedig Pozsonyban marad” – mondta ki a törvény 3. §-a.

4. A Helytartótanács szervezete

Az 1723-ban felállított új, magyar dikasztérium székhelyeinek, elhelyezésének tárgyalásakor érdemes arra is kitérni, hogyan épült fel a hivatali szervezete, hiszen ez – az ott dolgozók létszáma – hatással volt az elhelyezés körülményeire. Az 1723. évi 97. törvénycikk rögtön a bevezető szövegében rögzíti az összetételre vonatkozó legfontosabb előírásokat: „Ő legszents. felsége királyi helytartó tanácsot állított föl a nádorispán elnöklete alatt, a királyi felségtől most és jövőre kinevezendő huszonkét tanácsossal, a főpapok, mágánok és nemesek rendéből s az ország minden részéből.”

Mind Ember Győző, mind Felhő Ibolya és Vörös Károly munkájában kárhoztatja a magyar rendeket azért, hogy nem dolgozták ki a Helytartótanács működésére és összetételére vonatkozó részleteket. Ezt végül az uralkodó tette meg, aki a Magyar Kancelláriával el is készítette a Helytartótanács első utasítását.²⁸ Ez a 30 pontból álló, 1724. január 20-án kiadott utasítás hangsúlyt fektetett az új szerv királyi jellegére, kimondta, hogy feladata az ország kormányzása a király rendelkezéseinek megfelelően, s a tanácsosoknak (legalább tizenkettőnek) állandóan együtt kell lenniük a hivatal (ideiglenes) pozsonyi székhelyén.²⁹

A törvény huszonkettőben állapította meg a király által kinevezendő tanácsosok számát, azonban az összetétel pontos arányairól nem rendelkezett. 1724-ben – miként a Felhő–Vörös-tanulmányban olvasható – 4 főpapi, 10 főrendi és 8 köznemesi tanácsosa volt a Helytartótanácsnak.³⁰ Ugyanakkor e dikasztérium esetében is akként alakult a szervezeti felépítés, hogy a tanácsot egy segédhivatal egészítette ki. Ennek összetétele már az első, 1724. január 20-i utasításból kiolvasható.

Az induláskor tehát – az első utasításnak megfelelően – a tanácsosok mellett 3 titkár (*secretarii*) működött közre a munkában, illetőleg irodaigazgató (*director cancellariae*), jegyző (*protocollista, actuarii*), valamint az alhivatalnokok körében lajstromozó vagy irattárnok (*registrator*), kiadó (*expeditor*), írnokok (*notarii, cancellistae*), tanács háziszolgája (*famulus, apparitor*) és fűtő (*calefactor*).³¹ Ember Győző összesítése szerint 1724-ben 43 tisztviselője volt a Helytartótanácsnak, amely tehát magán a tanácson kívül hivatalokkal (Iktató-, Kiadó-, Számvevő hivatal), valamint kiszolgáló szervvel és személyzettel (Irattár, altisztok, szolgák) látta el a feladatát.³² A szerző kutatásai a későbbi változásokat, bővítéseket is feltárták: a kezdeti 43 főről 1848-ra 268-ra nőtt a Helytartótanács hivatalában dolgozók száma.³³

5. A Helytartótanács székhelyei

5.1. Pozsony – 1724–1784

Az 1723. évi törvénnyel, majd az 1724. január 20-i utasítással szervezetében, működésében körülhatárolt Helytartótanács székhelyét – mint láttuk, az ideiglenesség céljával – Pozsonyban jelölték ki. Itt, a várban került sor a beiktatásra, 1724. március 21-én. A „barokk pompával” kísért ünnepség mozzanatait Ember Győző részletezte 1940-ben megjelent munkájában: a városba bevonuló díszes kocsisor, dízsorút, polgárok sorfala, városbírói fogadó beszéd, nádori fogadás a megelőző napon, majd hivatali eskük letétele másnap a vár dísztermében, amit az első ülés megtartása, majd díszbéd követett.³⁴

A leírás jelzi tehát, hogy a Helytartótanács Pozsonyban, a várban indította munkáját. Nagy valószínűséggel itt is folytatta a következő hónapokban, évben, azonban nem sokkal később a továbbköltöztetéséről gondolkodtak, legalábbis Schoen Arnold Fortunato de Prati kamarai építész-mérnökről szóló tanulmányában olvasható, hogy 1725. „Július folyamán Pozsony városában a kir. helytartótanács számára keresett megfelelő házat.”³⁵

Ezt a feladatot feltehetőleg sikerrel teljesítette az 1715-ben kinevezett és kiterjedő feladatkörrel rendelkező budai kamarai mérnök,³⁶ ugyanis a következő évtizedekben a Helytartótanács a pozsonyi főtéren működött, a Fő- és a Ferencesek terének sarkán elhelyezkedő épületben (Hlavnom námetstí 8), amelyet ma Városi vagy Kormányzói Palotának (Miestodržiteľský palác) neveznek.³⁷ Az 1963-ban műemlékké nyilvánított pozsonyi palota az adatok szerint több, középkori épület helyén épült ki akként, hogy a korábbi épületeket a 18. században egyesítették.³⁸ (A város ezen részén a házak eredeti építése a 14–15. század fordulójára tehető, a város keleti irányú városfejlesztése céljából és a német kézművesek és kereskedők Pozsonyba irányuló bevándorlási hullámával összefüggésben. A történelmi források szerint a házak első tulajdonosai és lakói nagykereskedők és borászok voltak.)

A következő évszázadok során számos épületmódosításra került sor, amelyek közül a legnagyobb a 18. századra tehető. Ekkor – a század első felében – báró Paluska György fokozatosan vásárolta meg az első ház egyes részeit. Az épületet 1728-tól a történelmi források a Helytartótanács székhelyeként (*Consilium haus, Stadthalterey*) jegyzik. A 18. század második felében a Helytartótanács székhelyét az első és a második ház összevonásával és átépítésével egy további épülettel – a második házzal – bővítették. A helytartói palota így nyerte el mai formáját és alaprajzát.³⁹

A kétemeletes, alapincézett palota alaprajzi rendszeréből leolvasható ma is, hogy többféle épületből „gyúrták össze”. Ezt jól jelzi az, hogy különféle szerkezeti megoldások (mint például síkmennyezet, kereszt- vagy csehűveg boltozat) találhatók benne. Valamint erre utal a homlokzat síkjában az enyhe törés, illetve a nyílások kiosztásának változó ritmikája. A homlokzati architektúra eredeti formájáról más már nem árulkodik, az viszont biztos, hogy az épület külső képe az idők folyamán változáson esett át.

Míg például a Ludwig Rohbock-féle, 1860-ban a Druck & Verlag v. G. G. Lange darmstadt kiadásban megjelent metszeten,⁴⁰ valamint egy 1865-ös ábrázoláson⁴¹ az látszik, hogy a Főter felőli homlokzaton a főbejáratot egy szélesen elnyúló portikusz hangsúlyozta, addig ez az építészeti elem a későbbiekben – a 19–20. század fordulójára – már nem díszítette a palotát,⁴² amelynek ma is látható homlokzata egy késő barokk városi épület jegyeit hordozza magán.⁴³

A Helytartótanács ebben az épületben székelt egészen addig, amíg II. József rendelkezése nyomán 1784-ben Budára nem költöztették.⁴⁵ 1787-ben az épületet laktanyává alakították,⁴⁶ a Borovszky-féle monográfiában viszont már mint a Pozsonyi Királyi Pénzügyigazgatóság épületét említik meg.⁴⁷ A 20. század közepétől a Népelelmzés-kutató Intézet működött a falai között, majd az 1990-es években teljes körű rekonstrukción esett át, amit követően a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának reprezentációs célokat szolgáló épületként használták. 2016-ban a Szlovák Köztársaság Igazságszolgáltatási Tanácsa költözött az épületbe.⁴⁸

5.2. Buda: az első székház – 1784–1794

A Helytartótanács „létrehozása óta csaknem 60 év telt már el, olyan két emberöltő, amelynek leforgása alatt teljesen megváltozott a török elnyomás alól 1724-ben még alighogy felszabadult ország arculata – a helytartótanács létszáma és instrukciója azonban lényegében mégis változatlan maradt e több mint fél évszázadon keresztül” – olvasható Hajdu Lajos II. József igazgatási reformjairól szóló munkájában.⁴⁹ E változatlanságról – köztük arról, hogy a török miatt a magyar hatóságok Pozsonyba szorultak, s ez még csaknem egy évszázaddal a felszabadítás után is így van, s ennek melyek a következményei – II. József 1783-as magyarországi utazása során személyesen is meggyőződött. „Már az év őszén elhatározott szándéka a királynak, hogy ismét Budán székeljenek az ország főhivatalai, mint a mohácsi vész előtt” – olvasható Marczali Henriknél, aki arra is utalt, hogy az uralkodóban a tapasztaltak alapján még inkább megerősödött a Helytartótanács rendezésében, amellyel „központosítja az egész magyar belső kormányt” Buda székhellyel.⁵⁰

Az elhatározás érintette az oktatás átalakítását is, ugyanis a tavaszi látogatás során, amikor az uralkodó személyesen megtekintette a budai volt klarissza zárda épületét, még az volt a szándék, hogy azt a *seminarium*

generale számára alakítsák át. Ennek megfelelően el is indult a tervezés, de 1783 szeptemberében Hillebrandt Ferenc Antal udvari főépítész közölte Tallher József kamarai alépítésszel, hogy a „rendház épületei más célra vétetnek igénybe s hogy az ezzel kapcsolatos átalakítások terveinek kidolgozására ő – Hillebrandt – kapott az uralkodótól megbízást”, aminek – ahogy

Marczali is utalt rá – az volt az oka, hogy Budán, az ország középpontjában összpontosítják „az ország felsőbb fokú” igazgatását. Ez azt jelentette tehát, hogy az „addig Pozsonyban székelt m. kir. helytartótanács, a magyar udv. kamara, a magyarországi főhadparancsnokság, valamint III. Károly király uralkodása idején Pest székhellyel felállított királyi és hétszemélyes tábla voltak azok a szervek” – miként Paulinyi Oszkár tanulmányában fogalmazott –, amelyek Budára kerültek.⁵¹

A Hétszemélyes és a Királyi Tábla, azaz a Királyi

Kúria és az Országgyűlés elhelyezésére a klarisszák zárdáját és templomát vették tehát igénybe. Hillebrandt tervei alapján a zárdaépület Úri utcai része és a templom jutott, míg az Országházat a Sütő (ma Országház) utcai részen alakította ki.⁵² A Magyar Udvari Kamara a Pozsonyba áthelyezett *seminarium generale* (a volt jezsuita kollégium) épületébe került, a főhadparancsnokságot a királyi palotában kívánták elhelyezni, a Helytartótanács pedig az egyetem által 1773 óta használt egykori jezsuita papnevelde és konviktus épületébe költöztetett be, s ennek határidejét 1784. november 1-jére tűzték ki.⁵³

Az áthelyezésekről az 1783. november 28-i rendelet szólt, de az átköltöztetett kormánysszékek pontosan meghatározott épületeire – amint Paulinyi Oszkár megjegyezte tanulmányában – Hillebrandt tett javaslatot, miután egyeztetett a szervek vezetőivel.⁵⁴ A kormányzati és igazságszolgáltatási szervek Budára történt áthelyezése több másik intézmény sorsát is befolyásolta. Így az egyetemét, amelynek jogi, orvosi és bölcsészeti karát az uralkodó ki-fejezetten Pestre rendelte áthelyezni.⁵⁵

1784. augusztus 20-ra – az előírtaknak megfelelően – elkészült a Kúriának szánt helyiségcsoport kialakítása a budai Úri utcában.⁵⁶ A Helytartótanács a Kamarával együtt 1784. szeptember-október folyamán költözött Budára, s a volt jezsuita iskolaépületekben folytatta működését.⁵⁷ A jezsuitáknak három épületük maradt a rend 1773. évi feloszlása után. Az egyik a budavári plébániatemplom, azaz a Nagyboldogasszony-, vagyis ma (közkeletűen) Mátyás-templomtól északra, azzal összeépülve helyezkedett el, ez volt a kollégium épület, amely 1702-re készült el. A másik, a papnevelde és konviktus

A Helytartótanács egykori palotája a mai pozsonyi főtéren⁴⁴

épülete a templom déli falához tapadt, s csak 1722-re fejezték be, míg a harmadik épület, a jezsuita akadémiáé, 1747-re állt készen. Ez a tér másik oldalán, a későbbi, Fellner Sándor-féle pénzügy-minisztériumi palota helyén állt.⁵⁸

Ezekről a jezsuita épületekről, illetve helyükről Madzsar Imre 1926-ben így írt: „A Nagyboldogasszony budavári temploma mellett észak felé ma is fennáll egy XVIII. századi külsejű terjedelmes épület, mely a pénzügyminisztérium hivatalainak egy részét foglalja magában. Külsejét figyelmesen megtekintve, tagozódása elárulja, hogy egykor még nagyobbnak kellett lennie. A Pázmány-utcai oldalon a Domonkos-toronnyal szomszédos, felül oromdísszel hangsúlyozott rizalithoz a déli részen hiányzik a megfelelő pár. Néhány évtizeddel ezelőtt azonban az épület még egészen a Nagyboldogasszony templomáig terjedt s annak északi falához simult. Emeleti folyosói a templom karzatán át összeköttetésben állottak avval a másik megfelelő nagy épülettel, mely dél felől szintén hozzá volt építve a templomhoz, de ma már nyomai sincsenek. Ezen az oldalon csupán a Jezsuita-lépcső neve őrzi az egykori tulajdonosok emlékét.”⁵⁹

A templom déli oldalán álló papnevelde épületébe először a kamarai, majd a helytartótanácsi hivatalok költöztek be, s miután az uralkodó 1785. augusztus 11-én elrendelte e két szerv egyesítését,⁶⁰ sorra került az épületek átépítése hozzáigazítandó új rendeltetésükhöz. A Kamara a templom északi oldalán lévő egykori jezsuita kollégium (mai Hess András tér 1.) épületét foglalta el,⁶¹ a Helytartótanács maradt a déli papnevelde épületben.

Jól ismert, hogy a Nagyboldogasszony-, azaz a Mátyás-templomnak az 1873 és 1901 között zajlott, Schulek Frigyes nevéhez köthető helyreállítása során az épületet

„kiszabadították”, s ennek keretében 1887-ben bontották el azt az épületrészt,⁶² amelyben a Helytartótanács székelte a Budára költöztetését követően.

5.3. Buda: a második székház – 1794–1867

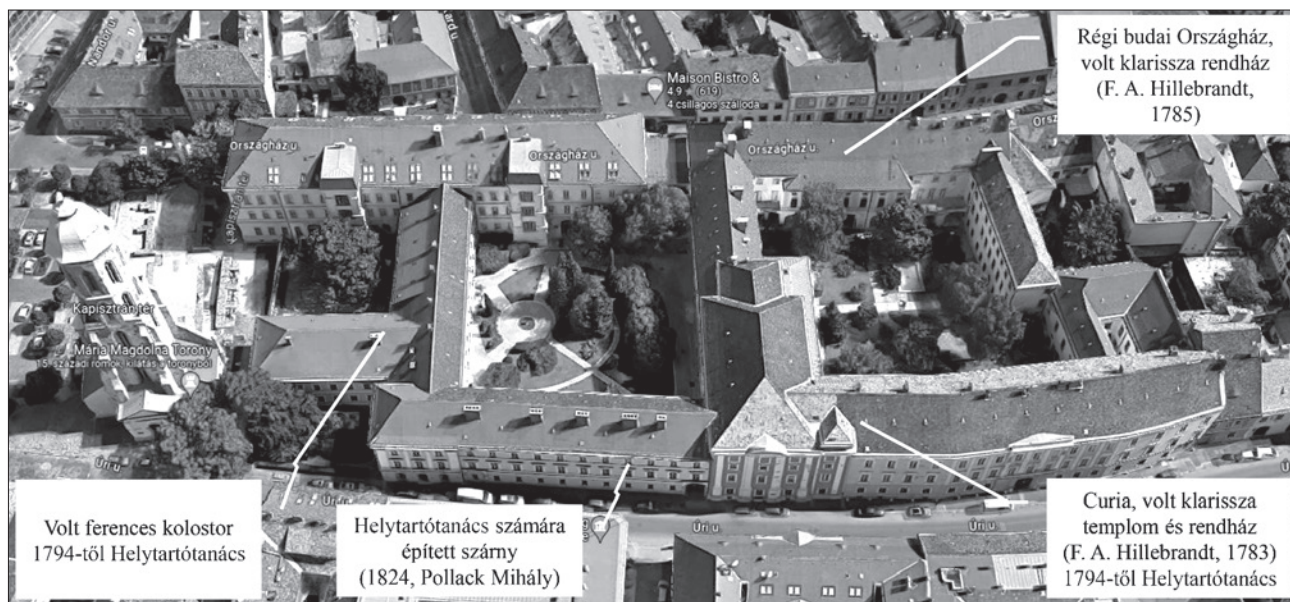
II. József halálát követően újabb át- és visszaalakulás következett be a magyarországi közigazgatásban, ami nem hagyta érintetlenül a Helytartótanácsot sem. Az 1790–1791. évi országgyűlésen a rendek feliratban kérték az uralkodót, hogy a Királyi Kúriát és a kormányzati szerveket – mivel budai elhelyezésük a tisztviselőknek, ügyvédeknek, ügyfeleknek megnehezítette a megközelítést – Pestre helyezze át.⁶⁴

II. Lipót ezt csak részben teljesítette, legalábbis a királyi curiának Pestre való áttételéről, továbbá a királyi helytartó tanácsról és a magyar kamaráról szóló 1790–1791. évi 39. törvénycikk csak a legfőbb bírói szerv áthelyezéséről rendelkezett, a többi kormánysszékkal kapcsolatban az uralkodó elrendelte, „hogy úgy a költségekre nézve, melyekkel azoknak Pestre való áthelyezése jár, valamint azon alkalmas eszközökre nézve is, melyekkel ez esetben Buda városán segíteni kellend, hozzá további előterjesztés tétessék és ahhoz képest hozandja meg kegyelmes határozatát.”⁶⁵

Azonban ennek realizálódása is évekbe telt. A Kúria ugyan Pestre került, de nem korábbi székházába (ugyanis azt éppen a II. József által Pestre költöztetett egyetemi fakultások foglalták el⁶⁶), hanem a Papnevelde épületébe, ahonnan csak 1805-ben került vissza a Ferenciek terén álló palotájába.⁶⁷ A Helytartótanács és a Kamara pedig maradt Budán, igaz a szervezetükben változást hozott, hogy 1791-ben újra kettéváltak.⁶⁸

A budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom az átépítés előtt az egykori jezsuita iskolaépületek ölelésében⁶³

Az egykori budai központi szervek elhelyezkedése a mára fennmaradt Üri és Országház utcák közötti épületkomplexumban⁸⁶

A két szerv különválása nyomán azonban szükségessé vált, hogy mindegyikük megfelelő székhelyben folytathassa munkáját. „A helytartótanács számára eredetileg kijelölt épület, a jezsuiták egykori konviktusa, a két kormányzék egyesítése óta a hivatal-elnök természetbeni lakásául szolgált s az idő szerint gróf Zichy Károly országbíró lakta. A királyi kúria üresen álló épülete – a volt klarissza-rendház Uri-utca felé eső része – volt úgyszólván az egyedüli épület, amelyben a két kormányzékhez fogható hivatali apparátus úgyahogy elhelyezhető lett volna” – vázolta fel a helyzetet Paulinyi vonatkozó tanulmányában, majd folytatta: „A döntés végül is hosszadalmas tárgyalások után úgy szült, hogy a kamara kapta meg a volt szemináriumi s konviktuális épületet, a helytartótanács pedig a kúria volt székházát s ehhez még a ferencesek volt rendházát is, míg a főhadparancsnokság a volt karmelita kolostorba költözött.”⁷⁹

1791-ben, még az elhelyezés körüli vita alatt „a kamara – saját kezdeményezésére – tervet készítettett a helytartótanács beköltöztetéséhez” a megüresedett kúriai épületről,⁷⁰ amit végül 1794-ben foglalt el. „A kúriai épület földszintjére került a regisztratúra négy tanácsosi irodával; azonkívül lakásokat is rendeztek itt be a hivatali szolgaszemélyzet számára. Az első emeleten volt a tanácssterem egy másik, bizottsági ülésekre szánt kisebb teremmel együtt, továbbá két tanácsosi iroda, valamint az iktató és kiadó helyiségei. A második emelet nem minden tekintetben kielégítő helyiségei új közfalak vonásával 11 tanácsosi irodának lettek volna átalakítandók. S ugyanitt nyertek elhelyezést a kir. biztosoktól, főispánoktól származó iratok és a volt horvát helytartótanács régi regisztratúrája. A ferences rendház épületébe a számvevőség és az alapítványi főpénztár került” – részletezte az elhelyezést Paulinyi,⁷¹ akinek leírása Ember Győző 1796. évi adataival vethető össze, s a 195 tisztségviselő létszáma sejteti,⁷² hogy az új székház nem feltétlenül volt kielégítő a hivatal elhelyezésére.⁷³

Az ügyszám és a hivatali apparátus⁷⁴ növekedése miatt az 1810-es évekre kinőtte helyiségeit a Helytartótanács, olyannyira – írta Paulinyi –, hogy „már azt is kénytelenek voltak a helytartótanácsnál eltérni, hogy a tanácsnokokhoz beosztott irodai segédzsemlényzet a saját lakásán végezze írásbeli munkáit”.⁷⁵

A körülményekre tekintettel 1817-ben a nádor javaslatot tett az uralkodónak az épületbővítésre, amire – a költségek előteremtésének nehézsége miatt – csak 1823–1824-ben kerülhetett sor.⁷⁶ Ekkor épült fel a mai Üri utca 51. szám alatti épületszárny a 1686. évi ostrom után üresen hagyott, a ferences és a klarissza kolostorokat elválasztó telken, az Országos Építési Főigazgatóság 1817. évi,⁷⁷ illetve Pollack Mihály tervei alapján,⁷⁸ klasszicista stílusban.⁷⁹

Alig két évtizeddel később, 1846–1847-ben újra tárgyalni kezdtek az épület bővítéséről, ugyanis a Tanulmányi Biztossággal egyesített Központi Könyvvizsgáló Hivatal, a Közlekedési Bizottmány, a Számvevőség és az Irrattár küzdött helyhiánnyal. Ennek megoldására a volt ferences rendi kolostornak – amelyben a Számvevőség működött – egy második emelettel való bővítését hozták javaslatba, ami viszont az 1848–1849. évi események miatt elmaradt.⁸⁰

A polgári átalakulás magával hozta a dikasztériális rendszer megszűnését, az 1848. évi III. törvénycikk e szervek helyébe a független, felelős magyar minisztériumot, vagyis a kormányt helyezte.⁸¹ Az új végrehajtási szervek ekkor a régiek helyét foglalták el: a budai Országház és a megszűnt Helytartótanács épületeibe minisztériumi hivatalok költöztek, illetve itt kapott helyet a „közös álladalmi levéltár” is.⁸²

A szabadságharc bukását követően a Helytartótanács épületében a neoabszolutista rendszer hivatalai, így a *Statthaltereien für Ungarn*, 1853-tól a budai *Statthaltereiateilung*, majd 1861-től – visszaállítását követően – ismét a Helytartótanács működött egészen 1867-ig, a végleges megszűnésig.⁸³

A kiegyezést követően a helytartótanácsi épületrészeket három kormány szerv, a Belügy-, a Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a Közlekedés- és Közmunkaügyi Minisztérium számára jelölték ki.⁸⁴ Ugyanakkor a polgári államszervezet kiépítésével felállt minisztériumi rendszer – a korábbiakhoz képest felduzzadt apparátussal – nemcsak az egykori kormányzati épületeket vette igénybe, hanem a szűkös lehetőségek miatt magánházakat béreltek a hivatalok elhelyezésére. Ez átformálta a Várnegyed korabeli funkcionális hangsúlyait, illetve építészeti arculatát, leginkább a következő évtizedekben lezajlott minisztériumi székházépítések következtében.⁸⁵

6. Zárógondolatok

Az állandó kormányzati szervként 1723-ban felállított, majd működését 1724-ben megkezdő Helytartótanács vitathatatlanul meghatározó szereppel bírt a Habsburg kori Magyarország kormányzásában. E tanulmány abból az aspektusból igyekezett e fontos dikasztérium történetét megvilágítani, amely a működés egyik feltételét, az elhelyezés kérdését emeli a fókuszterbe. A Helytartótanács hivatali székhelyeinek története olyan láttelepet ad a fennállása ideje alatti Magyarországról, amely szinte minden időszakban jellegzetes: a jogszabályi alapon létrehozott szervnek mihamarabb a működés megkezdéséhez szük-

séges ideiglenes hivatali helyiségek biztosítottak, azonban (az átmenetiség elhúzódása nyomán) csak évtizedes késéssel rendeződtek az elhelyezési viszonyok.

A Helytartótanács Pozsonyban – előbb a Várban, majd a Főtéren található épületkomplexumban – kezdte munkáját, eredeti – az 1723. évi törvényben is megszövegezett – szándékkal is ideiglenes jelleggel, kimondva azt, hogy amint lehetséges, az ország központjába helyezik át. Ezt II. József realizálta, s inkább racionális, centralizációs indíttatásból, mintsem a magyar rendek óhajára. Mindenesetre 1784-től – több más dikasztériummal és a Kúriával együtt – Budán kapott új székhelyet a Helytartótanács, s ekkor – történetében nem első ízben – ismételt átmeneti jelleggel, a volt jezsuita oktatási épületekben, a Nagyboldogasszony (Mátyás-) templom tőszomszédságában.

Bár ezt már a sors alakította így, a II. József halálát követő közigazgatási visszarendeződéssel – ismét elválasztva a Magyar Kamarától – önálló (s egyre növekvő) kormányzati szervként saját hivatali épületet kellett biztosítani számára. Ez 1794-ben történt meg, ekkor költözött abba a budavári Úri utcai, egykori egyházi rendeltetésű épületkomplexumba, amelyet már II. József idején a központi szervek részére alakítottak át. Itt – orvosolandó a helyhiányt – 1824-ben új épületszárnnal bővült a budai székhelyű Helytartótanács, amelyet – a 19. századi képi ábrázolásoknak köszönhetően – ma is ezzel, az Úri utca 51–53. sz. alatti épülettel azonosítunk.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

Die offiziellen Sitze des 1723 eingerichteten Statthaltereirates

(Zusammenfassung)

In der Studie wird die Geschichte des 1723 gegründeten Statthaltereirats, der 1724 seine Tätigkeit aufnahm, unter dem Gesichtspunkt einer der Bedingungen für seine Tätigkeit, nämlich der Frage der Unterbringung, beleuchtet. Der Statthaltereirat begann seine Arbeit in einem Gebäude in Bratislava, in der Burg und später auf dem Hauptplatz, mit der im Gesetz von 1723 zum Ausdruck gebrachten Absicht, ihn so bald wie möglich in das Zentrum des Landes zu verlegen. Dies wurde von Joseph II. vor allem aus einem

Zentralisierungsmotiv durchgeführt. Ab 1784 erhielt der Statthaltereirat – zusammen mit mehreren anderen Dikasterien und der Kurie – einen neuen Sitz in Buda, was aber auch eine vorübergehende Unterbringung in den ehemaligen Schulgebäuden der Jesuiten bedeutete. Nach dem Tod Josephs II. im Jahr 1794 wurde der Sitz in den ehemaligen Kirchengebäudekomplex in der Úri-Straße in Buda verlegt, der 1824 ausgebaut wurde. Es war der Sitz der Verwaltung bis 1867, als der Statthalterrat abgeschafft wurde.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

The Offices of the Council of Governors Established in 1723

(Abstract)

This study reviews the history of the Council of Governors, which was established in 1723 and began its work in 1724, from the point of view of one of the conditions of its operation, namely the question of its location. The Council of Governors began its work in Bratislava, in a building in the Castle and later in the Main Square, with the intention, as expressed in the law of 1723, to move it to the centre of the country as soon as possible. This was achieved mainly out of a centralisation motive by

Joseph II. From 1784, together with several other dicasteries and the Curia, the Council of Governors was given a new seat in Buda, but this was also a temporary accommodation in the former Jesuit educational buildings. After the death of Joseph II, in 1794, the office was moved to the former church building complex on Úri Street in Buda, which was enlarged in 1824. It was the seat of the government until 1867, when the Council of Governors was abolished.

Jegyzetek

- ¹ Vö. 1542. évi (pozsonyi) 30. törvénycikk a királyi helytartó mellé adott tanácsosok.
- ² Vö. 1608. évi (k. e.) 10. törvénycikk a cancellárság tisztét valamelyik jól érdemesült személynek kell adományozni, és a királyi felség a magyar ügyekben csupán magyar tanácsossal éljen, és a kérvényezők is, a magyar tanácsosokon és titkárokon kívül, mint a kikre tartozik, a kiadványaik érdekében másokhoz ne forduljanak; 1608. évi (k. e.) 18. törvénycikk hogy a király Ő felsége az országban lakjék.
- ³ Vö. Királyi helytartótanács címszó. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon* 4. Budapest, 2003. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 807. p.; ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (Millenniumi Magyar Történelem) Szerk. MEZEY Barna. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 202. p.; EMBER Győző: *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest, 1940. M. Kir. Országos Levéltár; EMBER Győző: *Az új-kori magyar közigazgatás története Mohácsiától a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.; Hatóság- és hivatal-történet I.) Budapest, 1946. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 91–92. p.; FELHŐ-VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I.; Levéltári leltárak 3.) Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó, 7–8. p.; CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 35. p.
- ⁴ Vö. FELHŐ-VÖRÖS 1961. 11. p.
- ⁵ GÁBOR 1925. 43. 48–50. p.
- ⁶ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 12. p.
- ⁷ GÁBOR 1925. 43., 48–50. p.
- ⁸ Vö. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A Kúria szervezete és működése (1723–1868). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 14–17. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Kúria helyszínei és épületei háromszáz év tükrében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 184–187. p.
- ⁹ Jegyzőkönyveit I. A Magyar Parlamenti Gyűjtemény országgyűlési kéziratái. Acta Diaetalia Pro Die Vigesima Mensis Iunii Anni Milesimi Septingentesimi Vigesima Secundi per Sacratissimam Romanorum Imperatoriam, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae Bohemiaeq[ue] etc. Regiam Majestatem Carolum Gum in Liberram ac Regiam Civitatem Posoniensem indictae Diaetae. OGYK: 700.486:1, Mo:Iab:1722-1723:A:1; OGYK: 700.486:2, Mo:Iab:1722-1723:A:2; OGYK: 700.486:3, Mo:Iab:1722-1723:A:3; <https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/gyurikovits/> (a továbbiakban OGY 1722.) I. k. 161. p.
- ¹⁰ GÁBOR 1925. 50. p.
- ¹¹ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 12–13. p.
- ¹² Vö. FELHŐ-VÖRÖS 1961. 15–16. p.
- ¹³ GÁBOR 1925. 53. p.
- ¹⁴ Uo. 54. p.; OGY 1722 I. k. 173–179. p., a 179. oldaltól: Compillationis quatem gravaminum per acta labore iuridici denovo sunt relecti sequenses...
- ¹⁵ OGY 1722. I. k. 295. oldaltól.
- ¹⁶ OGY 1722. I. k. 261. p.
- ¹⁷ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 16. p.
- ¹⁸ GÁBOR 1925. 54. p. Vö. OGY 1722. I. k. 300–304. p. (A gravámenek 32. pontja.)
- ¹⁹ GÁBOR 1925. 55. p., hivatkozva: Orsz. lev. Acta Diaetae 1722/23. Lad. M. Fasc. Y. Nro 88.
- ²⁰ GÁBOR 1925. 55. p.
- ²¹ Uo. 56. p.
- ²² Uo. 56. p.; OGY 1722. II. k. 353–385. p.
- ²³ GÁBOR 1925. 58. p.
- ²⁴ Uo. 58. p.
- ²⁵ Ehhez I. a 1723. május 20-i ülésnapot. OGY 1722. I. k. (Vol 2.) 633–642. p.
- ²⁶ GÁBOR 1925. 59. p. Hivatkozva: „Orsz. Lev. Conc. exp. Nro 71 ex majo 1723.”
- ²⁷ MÁRKUS Dezső (szerk.): *1657–1740. évi törvénycikkek*. (Magyar Törvénytár 1000–1895. Corpus Juris Hungarici) Budapest, 1900. Franklin-Társulat–Révai Testvérek, 659. p.
- ²⁸ EMBER 1940. 7. p.; FELHŐ-VÖRÖS 1961. 18. p.
- ²⁹ L. még EMBER 1940. 7–14. p.
- ³⁰ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 18. p.
- ³¹ EMBER 1940. 9–12. p.
- ³² Uo. 193–194. p.
- ³³ Uo. 191–197. p. Az adatsorból kivehető, hogy a Magyar Királyi Kamarával való egyesítés ideje alatt megugrott a létszám, így 1786-ban 312. 1790-ben 342 tisztviselője volt a Helytartótanácsnak.
- ³⁴ EMBER 1940. 1–3. p.
- ³⁵ SCHOEN Arnold: Prati kamarai építészmérnök Budán. *Művészettörténeti Értesítő*, 1960. 1. sz. 31. p.
- ³⁶ Vö. BENDEFY László: A magyar kamarai mérnöki intézmény kialakulása 1650–1850. *Levéltári Szemle*, 1970. 3. sz. 550. p.
- ³⁷ Vö. Palác Mestský (Miestodržiteľský palác) műemléki adatlapja a Szlovák Örökségvédelmi Hivatal honlapján. https://www.pamiatky.sk/evidencie-a-registre/register-po/detail-po?code=PO&detail_id=89f2e1f0-16d8-4266-aed3-11a47ca8751a&cHash=d0dd46-be90d462102308bf1ebe295717.
- ³⁸ Vö. Palác Mestský (Miestodržiteľský palác) műemléki leírása a Szlovák Örökségvédelmi Hivatal honlapján. https://www.pamiatky.sk/evidencie-a-registre/register-nnkp/detail-nnkp?code=RNNKP&detail_id=0d91da6a-5d1d-4082-b8ba-cba08e39cd03&cHash=57e855a9786b5fe2d4f14010253e8e16.
- ³⁹ Vö. A Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsa székhelye. A leírás a Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának Hivatala a pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet által rendelkezésre bocsátott dokumentumok alapján készítette, közzététel: 2017. május. https://www.sudnarada.gov.sk/data/files/836_informacia-o-sidle-sudnej-rady-sr.pdf.
- ⁴⁰ Főtér Pozsonyban. Acélmetszet. Ludwig Rohbock (delt.) és Joseph Maximilian Kolb (sculpt.). Pozsony Városi Galéria | Galéria mesta Bratislavy, GMB. Leltári szám: C 15947, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_15947. A kép eredeti megjelenése: HUNFALVY János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben. Első szakasz: Magyarország. Második kötet*. Darmstadt, 1863. Lange Gusztáv György, 56. p. Közli továbbá FELHŐ-VÖRÖS 1961. 553. p.
- ⁴¹ *Pozsonyi főpiacz és városháza*. Litográfia. Ismeretlen művész. Pozsony Városi Galéria | Galéria mesta Bratislavy, GMB. Leltári szám: C 1817. https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_1817.
- ⁴² Vö. pl. 1904. május 30-i feladási dátumú képeslap. *Pozsony Főtér, Városház*. Zempléni Múzeum Képeslapgyűjteménye. Leltári szám: 0168074. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1228342/>.
- ⁴³ A homlokzatleíráshoz I. A Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsa székhelye. A leírást a Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának Hivatala a pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet által rendelkezésre bocsátott dokumentumok alapján készítette, közzététel: 2017. május. https://www.sudnarada.gov.sk/data/files/836_informacia-o-sidle-sudnej-rady-sr.pdf.
- ⁴⁴ A képet GFreihalter felhasználó készítette. 2019. 02. 18. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bratislava_Hlavn%C3%A9_n%C3%A1mestie_571.jpg.
- ⁴⁵ Vö. SZEKCSŐ Tamás: Sz. kir. Pozsony városának és környékének helyrajzi és statisztikai ismertetése. In *Pozsony és környéke*. Pozsony, 1865. Nyomatott Wigand Károly Frigyesnél, 93. p.; FELHŐ-VÖRÖS 1961. 553. p.
- ⁴⁶ RAKOVSKY István: Adatok Pozsony történetéből. In *Pozsony és környéke*. Pozsony, 1865. Nyomatott Wigand Károly Frigyesnél, 27. p.
- ⁴⁷ VUTKOVICH Ödön: Pozsony. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Pozsony vármegye. Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és*

- Szentgyörgy r. t. városok.* (Magyarország vármegyei és városai) Budapest, 1904. Apollo Irodalmi Társaság, 150. p.
- ⁴⁸ A Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsa székhelye. A leírást a Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának Hivatala a pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet által rendelkezésre bocsátott dokumentumok alapján készítette, közzététel: 2017. május. https://www.sudnarada.gov.sk/data/files/836_informacia-o-sidle-sudnej-rady-sr.pdf.
- ⁴⁹ HAJDU Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon.* Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 87. p.
- ⁵⁰ MARCZALI Henrik: *Magyarország története II. József korában.* 2. kötet. Budapest, 1885. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 341–342. p.
- ⁵¹ PAULINYI Oszkár: A m. kir. belügyminisztérium budai várbeli székházának története. In NÉMETHY Károly – BUDÓ Juszti (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából VI.* Budapest, 1938. Budapest Székesfőváros, 34. p.
- ⁵² PAULINYI 1938. 35. p.; PÁSZTOR Mihály: *Buda és Pest a török uralom után.* (Budapesti Statisztikai Közlemények 73/1) Budapest, 1935. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 43. p.; BORSOS László: *A régi budai országháza. Építés–Építészettudomány.* 1973. 1–2. sz. 71. p.; KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt 1719–1797.* (Művészettörténeti füzetek 10.) Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 76. p.
- ⁵³ PAULINYI 1938. 35. p.
- ⁵⁴ Uo. 56. p. 95. jegyzet.
- ⁵⁵ Vö. KÁTAI Gábor: Történeti tanulmány a magyar egyetemi ügy körül, különös tekintettel a magyar orvosi egyetemre és irodalomra, a legrégebb időktől máig. *Orvosi Hetilap*, 1860. (július 22.) 30. sz. 591–592. hasáb; Ministeri előterjesztés az Egyetem vagyonáról. *Budapesti Közlöny*, 1869. (december 14.) 285. sz. 4385. p.
- ⁵⁶ PAULINYI 1938. 35. p.
- ⁵⁷ NAGY István: II. József reformjai Budán. In GEREVICH László – TÁRJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XV.* Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 367. p. L. még RUPP Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története.* Pest, 1868. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 228. p.; NÉMETHY Lajos: *Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom története.* Esztergom, 1876. Horák Egyed, 198. p.
- ⁵⁸ KELÉNYI 1976. 80–81. p.
- ⁵⁹ MADZSAR Imre: A budai jezsuita akadémia története. *Magyar Pedagogia*, 35. évf. 1926. 1. p.
- ⁶⁰ Vö. NAGY István: *A Magyar Kamara 1686–1848.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 3.) Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 247. p.
- ⁶¹ KELÉNYI 1976. 83. p.
- ⁶² Vö. FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *Schulek Frigyes.* (Az építészet mesterei) Budapest, 2017. Holnap Kiadó, 82. p.
- ⁶³ Szerzői összeállítás. Nagykep forrása: Fortepan 82134 / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.05.079. Kisképek és adatok megjelenítése a Kelényi György *Franz Anton Hillebrandt 1719–1797.* c. művében közöltek felhasználásával.
- ⁶⁴ Vö. *Sacratissima Maestas!* (1791) Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei, Országgyűlési dokumentumok, Országgyűlési jegyzőkönyvek, irományok: 1790–1825. 29. sz. felirat. 186–187. p.
- ⁶⁵ 1790–1791. évi 39. törvénycikk a királyi curiának Pestre való áttételéről, továbbá a királyi helytartó tanácsról és a magyar kamaráról. 3. §.
- ⁶⁶ Vö. ifj. PALUGYAY Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása.* Pest, 1852. Landerer és Heckenast, 404. p.; KÁTAI 1860. 591–592. hasáb
- ⁶⁷ THALLÓCZY Lajos: Kendelényi Ferencz s a m. kir. Curia régi levéltára. *Magyar Igazságügy*, 1885. 5. sz. 306. p.
- ⁶⁸ Vö. NAGY 1971. 288–289. p.
- ⁶⁹ PAULINYI 1938. 41–42. p.
- ⁷⁰ Vö. MNL OL T_62_No_500/1–3. Buda. Királyi kúria. A Helytartótanács elszállásolására rendelt kétemeletes épület rajzai. 1793.
- ⁷¹ PAULINYI 1938. 42. p.
- ⁷² EMBER 1940. 193–194. p.
- ⁷³ Erre utalást is tesz Paulinyi: „mindkét kormányzók idegenkedett a kamarai épülettel szemben szűkösebb elhelyezkedési lehetőségeket hozó költözéstől s az előzetes tárgyalások során a kúria épületét lehetőleg a másoknak igyekezett juttatni”. PAULINYI 1938. 41. p.
- ⁷⁴ 1804-ben 220 fő. EMBER 1940. 194. p.
- ⁷⁵ PAULINYI 1938. 42. p.
- ⁷⁶ Uo. 42–43. p.
- ⁷⁷ Uri u. (szócikk) In BERZA László (szerk.): *Budapest Lexikon 2. L–Z.* Budapest, 1993. 572. p.; PAULINYI 1938. 43. p.
- ⁷⁸ Zádor Anna 1960-ban megjelent kötetében Pollacknak inkább a kivitelezést, mintsem a tervezést tulajdonította. Vö. ZÁDOR Anna: *Pollack Mihály. 1773–1855.* Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó, 211. p.
- ⁷⁹ FÓNAGY Mihály: Uri utca 51. – Helytartótanács, MTA-intézmények. *A budai vár.* (Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont adatbázisa) <https://budavar.abtk.hu/hu/utcak-terek-epuletek/uri-utca/uri-utca-51-helytartotanas-mta-intezmenyek.html>.
- ⁸⁰ PAULINYI 1938. 43. p.
- ⁸¹ 1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról. 6. §.
- ⁸² PAULINYI 1938. 43. p. Később, az 1874-ben megszervezett Országos Levéltár is az Országház és Uri utcák közötti komplexumban kapott helyet, először az Országház utcai oldalon, majd az épület többi részeit is elfoglalták, s egészen a Pecz Samu által tervezett Bécsi kapu téri épület megnyitásáig. Vö. PAÁL Jób: *Az Országos Levéltár. Vasárnapi Ujság*, 1913. (december 7.) 49. sz. 973. p. A Pecz-épülethez l. Gy. BALOGH Ágnes – RÓKA Enikő: *Pecz Samu.* (Az építészet mesterei) Budapest, 2022. Holnap Kiadó, 149–162. p.
- ⁸³ PAULINYI 1938. 43. p.; HORLER Miklós: Szentháromság tér, Szentháromság utca, Színház utca, Táncsics Mihály utca, Tárnok utca, Tóth Árpád sétány, Uri utca. In POGÁNY Frigyes (szerk.): *Budapest műemlékei I.* (Magyarország műemléki topográfiája IV.) Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó, 568. p.
- ⁸⁴ PAULINYI 1938. 44. p.
- ⁸⁵ Vö. MARÓTYZ Katalin: A historizmus léptékváltó építkezései a budai polgárvárosban. *Építés – Építészettudomány*, 2023. 1–2. sz. 42–45. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2023.00093>. Továbbá BATHÓ Gábor: Minisztériumok „térnyerése” A minisztériumi épületek megszerzéséhez kapcsolódó jogi konstrukciók 1848–1944. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás.* (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 9–23. p. L. még MAGYAR Zsóka: A kormányzati épületek és a „kormányzati negyed”. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 542–545. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 565–566. p.
- ⁸⁶ Szerzői összeállítás a GoogleMaps 3D műholdfelvétel felhasználásával. https://www.google.com/maps/@47.5024663,19.0285928,209a,35y,52.13h,31.74t/data=!3m1!1e3?entry=ttu&g_ep=EgoyMDI0MTAyNy4wIKXMDSoASAFQAw%3D%3D.

1. Bevezetés

Egy ekkora nagyságrendű, a jogtörténet- és az általános történettudomány térrésumán egyaránt több évszázados historiográfiai műltra visszatekintő témakör – mint a *Pragmatica Sanctio* alkotmánytörténeti kérdései – a másodlagos források mennyiségét és tartalmát tekintve első pillantásra okvetlenül bizonytalanságot kelt a kutatóban azzal kapcsolatban, hogy a vonatkozó (jog)történeti tudásban egyáltalán akadnak-e még hiányosságok, megválaszolásra váró kérdések, esetleg revíziót igénylő paradigmák, narratívák. A látszat természetesen sokszor megtévesztő, így találtam ezt kutatásom során a *Pragmatica Sanctio*-val összefüggésben is. Meggyőződésem, hogy a vonatkozó (jog)történeti tudás több kontextusban újraértelmezhető, újragondolható, amely új utakat nyithat a „Habsburg Monarchiát” érintő, alkotmánytörténeti szempontú vizsgálatok terén, elsősorban a 18. század kezei között. Ilyen régi-új kutatási perspektívának tartom mindenekelőtt a *Pragmatica Sanctio* jogforrási jellege problematikájának, a „Habsburg Monarchia” államszerkezetében betöltött jelentőségének, illetve a Habsburg-ház hatalmi súlypontváltozásában játszott szerepének analízisét. Meglátásom szerint e három közül különösen az első és a második alkot olyan problémakört, amely hosszú távon határozottan megérdemli az alkotmánytörténetet kutató jogtörténészek figyelmét annak a kérdéskörnek a részeként, amely a – közkeletűen Habsburg Monarchiaként emlegetett – Habsburg-ház jogára alatt tömörülő államhalmaz szerkezetének, illetőleg az arról eladdig kialakult (jog)történeti tudásnak a jogtörténeti szempontú (felül) vizsgálatát célozza. Jelen írással arra törekszem, hogy új adalékokkal szolgáljak az 1723. évi 1–3. törvénycikkek – másnéven a magyar *Pragmatica Sanctio*¹ – elnevezésével, valamint jogforrási jellegével összefüggő problémák tisztázásához.

2. Formából elnevezés, avagy a *Pragmatica Sanctio*-nak nevezett *pragmatica sanctio*

Mit értünk *Pragmatica Sanctio* alatt? Adekvát-e ez a „nagybetűs” megnevezés? A hazai és külföldi szakirodalom nem képvisel maradéktalanul egységes álláspontot ebben a kérdésben. A „*pragmatica sanctio*” kifejezést jellemzően „örök érvényű törvényként”,² „örök érvényű szerződésként”,³ „törvényes megerősítésként”⁴ fordítják, de közismert a „gyakorlati rendezés”⁵ magyarázat is. Ezek közül – az alábbiakban kifejtettékre tekintettel – különösen az első kettőt tartom megfelelő értelmezésnek, bár Képes György érvelésének alapulvételével a „gyakorlati rendezés” ugyancsak helytállóan fogadható el.⁶ A szakirodalomban már régóta általánosan elfogadott paradigma szerint a *pragmatica sanctio* mint jogforrástípus a római jogban jelent meg a Kr. u. 3. század körül.⁷ A rómaiak ünnepeles keretek között kibocsátott rendeleteket értették alatta, amely jellemzője a későbbi évszázadok során is

Molnár Dániel*

Új adalékok a *Pragmatica Sanctio* formai és tartalmi kérdéseire

megmaradt, kiegészülve azzal, hogy e jogforrástípus keretében kiemelt jelentőségű államügyeket szabályoztak, általában a megváltoztathatatlanosság igényével.⁸ A *pragmatica sanctio*-hoz már a 18. század elején is gyakorlatilag ugyanezeket az attribútumokat társították. Johann Hübner német polihisztor 1711-ben megjelent lexikonjában a következőképp magyarázta a *pragmatica sanctio* kifejezést: „[A] Pragmaticae Sanctiones az egyházi és állami ügyekben egyaránt az általános jólét megőrzéséhez szükséges fontos ügyekről szóló ediktumok vagy általános leiratok, amelyeket a legfelsőbb tanácstestületek bocsátanak ki.”⁹ Hübner értelmezésében tehát a *pragmatica sanctio* elnevezés alatt olyan jogforrások értendők, amelyek kiemelt jelentőségű kérdéseket szabályoznak, s bár Hübner kibocsátó szervként tanácstestületeket („Raths-Collegiis”¹⁰) jelöl meg, megállapítását konkrét államtól függetlenül, kiterjesztőleg valamennyi legmagasabb szintű állami intézményre, sőt mindenekelőtt az uralkodóra is vonatkoztathatjuk. Mai viszonyok között a *pragmaticae sanctiones* a sarkalatos törvényeknek feleltethetők meg, amelyek a rájuk vonatkozó speciális eljárási szabályokon kívül a különféle jogszabályok sorából az általuk szabályozott életviszonyok társadalmi jelentősége okán emelkednek ki.¹¹ Érdekes különben az a jogalkotói cél, amelyet Hübner e jogforrásnak tulajdonít. Az „általános jólét megőrzése” olyan heterogén (jogi) kategória, amelynek a sokszínűségét a szerző példákkal is igyekszik érzékeltetni. E körbe tartozóként említi például az 1598-ban IV. Henrik francia király által kiadott *nantes-i ediktumot*, „amely a protestánsoknak meghatározott helyeken istentiszteletük gyakorlásának szabadságát örök időkre biztosította.”¹² Ugyan az „örök időkre” fordulatot Hübner kihagyta (vagy kifejtette?) magából a *pragmatica sanctio* definíciójából, a fenti, illetve a következőkben ismertetett, általa megosztott példák közül mégis arra következtethetünk, hogy Hübner tisztában volt azzal, hogy a *pragmaticae sanctiones* alkotói és kibocsátói a jogi normában szabályozott életviszony(oka)t örök, vagy legalábbis hosszú időre igyekeztek rendezni. A *pragmaticae sanctiones* időbeli hatályának ilyenén megállapításában gyökereznek azok a mai történetírásban élő, már említett álláspontok, amelyek a VI. (III.) Károly-féle *Pragmatica Sanctio* nevét örök érvényű törvényként vagy örök érvényű szerződésként for-

* Molnár Dániel, joghallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, ORCID: 0009-0002-5001-2408

díjják, amelyek ezáltal bizonyos mértékig akceptálhatók. A „törvényes megerősítés” viszont sem keletkezéstörténeti, sem tartalmi szempontból nem tűnik a dokumentum elnevezése megfelelő fordításának. Visszatérve Hübner megállapításaira, a szerző a *pragmaticae sanctiones* közé sorolja egyebek mellett a modern történettudományban gyakran a Szent Római Birodalom „alaptörvényének” nevezett, IV. Károly császár által kiadott német *Aranybullát*, illetőleg az 1555-ben, Augsburgban született vallásbékét. Előbbi alkotmányjogi, utóbbi vallásügyi szempontból bírt kiemelkedő jelentőséggel. A *pragmaticae sanctiones* által szabályozott tárgykörök változatossága a szerző által rögzített példák alapján tehát vitathatatlan. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a középkori, illetve kora újkori európai államokban a legkritikább esetben készültek mérvadó jogszabályok különböző tanácstestületek nevében, ehelyett jellemzően az uralkodó,¹³ valamint a rendi gyűlések nevében bocsátattak ki. Szemléletesen mutatja be Wilhelm Brauner osztrák jogtörténész azt, hogy hogyan vált a *pragmatica sanctio* terminusa egy jogforrástípus elnevezéséből az 1713-ban kihirdetett örökösödési szabályzat hivatalos megnevezésévé: „[a dinasztia nőnemű tagjai öröklésének] kérdését tisztázandó, VI. Károly 1713-ban a több okiratból álló »pactumot«¹⁴ ünnepélyesen nyilvánosságra hozatta, s mindet »lex fundamentalissá«, illetve *pragmatica sanctio*-vá minősítette, amelyek konkrét megjelölés végett »a« *Pragmatica Sanctio*-vá váltak.”¹⁵

Különös tendencia figyelhető meg a magyar történetírásban a VI. (III.) Károly-féle *Pragmatica Sanctio* elnevezése kapcsán. Amíg ugyanis a tudományos és politikai szerzők a 19. század folyamán, valamint a 20. század első évtizedeiben következtelenül, kis-, illetve nagybetűkkel egyaránt használták e *terminus technicus*-t, addig a 20. század második felétől határozottan tulajdonnévként, nagy kezdőbetűkkel írták és írják napjainkban is e jogforrás nevét a szakirodalomban. Ez a változás számos feltételezésre ad okot. Valószínű, hogy a 19. század során és a 20. század elején, bár gyakorta nevezték az 1723. évi 1–3. törvénycikkeket – inkább együttesen, mint külön-külön – *pragmatica sanctio*-nak, látens módon még mindig élt az a kora újkori felfogás, hogy a *pragmatica sanctio* kifejezés alapvetően jogforrástípus, és nem egy konkrét jogszabály megjelölésére szolgált. Még 1935-ben is Szekfü Gyula módszeresen kisbetűvel hivatkozott e „törvénycikk-csomagra”,¹⁶ jóllehet ő lényegesen másként magyarázta a *pragmatica sanctio* elnevezést, mint más történészek. Magát a latin kifejezést spanyol eredetűnek tekintette, s az osztrák Habsburg-házon belüli örökösödés szabályozásának módja mögött spanyol kölcsönhatást feltételezett. Álláspontja szerint a spanyol királyi udvarban nevezték *pragmatica sanctio*-nak azokat a politikailag és jogilag egyaránt jelentős nyilatkozatokat, amelyeket a király legszűkebb tanácsadó testülete előtt hirdettek ki, s amely tartalmilag jellemzően trónöröklési igényről való lemondást foglalt magában.¹⁷ Ez a hipotézis abból a szempontból igazolhatónak tűnik, hogy VI. (III.) Károly életvezetésében és udvartartásában egyértelműen kimutatható a spanyol királyi udvari hagyományok hatása, különösen a teátrális, szigorú és rendkívül részlete-

sen szabályozott spanyol udvari etikett vonatkozásában.¹⁸ Alfred von Arneth az elsők között mutatott rá arra, hogy Károly identitástudatára és önértelmezésére mily komoly hatást gyakorolt az, hogy a bécsi udvarban őt szánták a spanyol trón örökösének.¹⁹ Trónigénye érvényesítésében vallott kudarcába sokáig – *de iure* a spanyol trónigényről V. (Bourbon) Fülöp javára való lemondását tartalmazó okirat 1725. április 30-án általa történt aláírásáig,²⁰ *de facto* élete végéig – képtelen volt belenyugodni. Arneth ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „[Károly] ifjúkorában minden [...] cselekedete arra irányult, hogy megszerezze magának Spanyolország koronáját. Oly vakmerően adta át magát e törekvésnek, hogy ha egyedül rajta múlt volna, és követhette volna érzelmeit, szívesen lemondott volna a császári koronáról, az osztrák és magyar tartományok birtoklásáról, hogy Spanyolországban maradhasson, és betöltsen ezen ország trónját.”²¹

Az 1723. évi 1–3. törvénycikkek megnevezésének „helyesírása” csak a 20. század második felében tisztult le, immáron tulajdonnévként, nagybetűkkel. Ez azonban álláspontom szerint formai és tartalmi okokból kifolyólag felülvizsgálatra szorul. Egyfelől, a „*Pragmatica Sanctio*” megnevezést az 1723. évi 1–3. törvénycikkekre vonatkoztatva tarthatatlannak tartom mindenekelőtt amiatt, mivel e latin kifejezés nem a magyar, más európai országok, különösen a német és spanyol kora újkori jogi terminológia részét képezte. A magyar történeti alkotmányban a *pragmaticae sanctiones* szerepét a *leges fundamentales* töltötték be, ezek közé illeszkedtek az 1723. évi 1–3. törvénycikkek is.²² Nem véletlenül nem hivatkoztak 1848-ig törvénycikkekben e névvel az 1723. évi jogalkotás produktumaira.²³ Ráadásul, ha az európai jogtörténeti előzményeket tekintjük, az 1723. évi 1–3. törvénycikkek nem is lehetnek *pragmaticae sanctiones*, hiszen azokat jellemzően uralkodók *egyoldalúan* bocsátották ki *rendelet* formájában. Ehhez képest 1723-ban a király nem egyoldalúan, hanem a rendi országgyűléssel *közösen* alkotott *törvényt*. Nem is tehetett volna másként, hiszen a szabályozási tárgykör (trónöröklési jog) alapján eleve összeegyeztethetetlen lett volna a magyar történeti alkotmánnyal az egyoldalú, rendeleti úton történő uralkodói jogalkotás;²⁴ „innen merült fel szükségessége annak, hogy a *sanctio pragmatica* kilépve eredeti alkotásának szűk köréből: a nemzet akaratára s hozzájárulása által törvényté emelkedjék” – írta találóan Ökröss Bálint 1866-ban.²⁵ Az eddigiekre tekintettel alaki szempontból az volna adekvát, ha – követve a 18–19. század során alkotott törvénycikkek szövegezésének gyakorlatát²⁶ – a jogtörténet-tudományban tulajdonnév nélkül, mindössze 1723. évi 1–3. törvénycikkekként hivatkoznánk az 1723. évi jogalkotás vonatkozó vívmányaira.

Másfelől az elnevezés adekvát vagy inadkvát volta annak is függvénye, hogy tartalmilag pontosan mit értünk a „nagybetűs” *Pragmatica Sanctio*-n. Tapasztalataim szerint a történetírásban *Pragmatica Sanctio*- szövegek környezettől függően – egyszerre értik a VI. (III.) Károly által 1713. április 19-én nyilvánosságra hozott,²⁷ illetve ezzel egyidejűleg módosított örökösödési szerződést,²⁸ az 1703-ban kötött *pactum mutuae cessionis et successio*-

nist,²⁹ valamint az ebben az uralkodói akaratnyilvánításban megfogalmazott jogelveket implementáló tartományi jogszabályokat. Álláspontom szerint e változatok közül kizárólag az 1713-as „osztrák” *pragmatica sanctio* említhető „nagybetűs” *Pragmatica Sanctio*ként. Ennek oka, hogy a nemzeti jelzővel illetett – osztrák, magyar, erdélyi stb. –, *Pragmatica Sanctio* névvel illetett jogszabályok közül ez az egyetlen, amely *pragmatica sanctio* jellegét öltötte, hiszen voltaképpen valamennyi ehhez szükséges attribútummal rendelkezett. 1713. április 19-én Károly – az ülésről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint³⁰ – római császári minőségében, a császárvárosban tartózkodó titkos tanácsosai előtt olvastatta fel a *pactumot*, amelyet saját értelmezésével látott el, majd az uralkodói magyarázattal kiegészített trónöröklési rendet *pragmatica sanctio*-ba iktatta.³¹ Ehhez képest úgy vélem, hogy azok a gyakran nem is klasszikus értelemben vett jogszabályként, hanem inkább egyfajta határozatként értékelhető formális rendi megnyilvánulások, amelyekben az uralkodó által abszolút módon kormányzott rendek kinyilvánították a *Pragmatica Sanctio*-ban foglalt jogelvek „*pragmatica sanctio* és örök érvényű törvény” keretében történő szabályozásának akceptálását,³² nem nevezhetők és nem tekinthetők *pragmatica sanctio*-nak, ennél fogva a „nagybetűs” *Pragmatica Sanctio* elnevezéssel sem illethetők. E „jogforrások” ugyanis nem szabályoztak, csupán annyit deklaráltak, hogy elfogadják és tiszteletben tartják az új trónöröklési

rendet, esetleg a rendek kérték bennük előjogaik tiszteletben tartását (így tettek többek között Alsó-Ausztria, Karintia, Stájerország, Krajna, Görz,³³ valamint a Cseh Királyság rendjei³⁴).

Fontosnak tartom azt is, hogy utaljak az ezen rendi deklarációk és az 1723. évi 1–3. törvénycikkek közötti alapvető különbségekre. A rendi határozványok szövegeiket tekintve nem voltak mások, mint *egyoldalú* kötelezettségvállalások a rendek részéről, amelyekből hiányzott a tartományúr kötelezettségvállalása az előjogok tiszteletben tartására vonatkozóan. A magyar törvénycikkekben azonban a rendek elköteleződését³⁵ Károly magyar királyként azzal honorálta, hogy ígéretet tett a karok és rendek jogainak, kiváltságainak, szabadságainak tiszteletben tartására.³⁶ Éppen ez az egyoldalú szabályozás helyetti viszonzosság, valamint a korábban már kiemelt, eltérő magyar alkotmányos szokások miatt nem tartom adekvátnak azt sem, amikor az 1723. évi 1–3. törvénycikkeket „magyar *Pragmatica Sanctio*” elnevezéssel illetik. Ezek ugyanis jogi formájukat tekintve nem voltak *pragmatica sanctio*-k, másfelől, noha az 1723. évi 2. törvénycikk tartalma kétségtelenül a *Pragmatica Sanctio*-ban gyökerezett, 1723-ban nem az 1713-as jogforrás magyar jogba történő áttemelésére, hanem csupán egyes, korábban – 1713. április 19-én – meghatározott jogelvek mentén történő jogalkotásra került sor, ami lényeges különbség.

A karintiai rendek VI. Károlynak hódolnak 1728-ban. A Klagenfurter Landhaus Cimertermének mennyezetfreskója, Josef Ferdinand Fromiller alkotása (1740)³⁷

3. Szerződés-kötés vagy kölcsönös kötelezettségvállalás?

Tanulmányom második problémakörére térve az 1723. évi 1–3. törvénycikkek jogforrási jellegét érintő diskurzussal összefüggésben szeretnék néhány új adalékkal szolgálni. A 19. század utolsó harmadában indult és mai napig lezáratlan vita alapkérdése lényegében abban körvonalazható, hogy az 1723. évi 1–3. törvénycikkek minek tekinthetők: annak, aminek formai szempontból tekintendők, azaz törvénycikkeknek? Vagy talán a Habsburg-ház és a magyar nemzet közötti szerződésnek? Tapasztalataim alapján a „kontraktuális” megközelítés a 19. század során, valamint a 20. század első felében fordult elő gyakorta a közjogi szakirodalomban. Napjainkra inkább a törvényi formára épülő narratíva tekinthető széles körben elfogadottnak a jogtörténet-tudományban, a „kontraktuális” nézet ritkán bukkan fel. A több mint egy évszázada kezdődött vita alapjául nem csekély mértékben a magyar történeti alkotmány terminológiája szolgált. Az 1867. évi XII. tc. ugyanis – először a magyar alkotmánytörténetben – nemcsak az előbeszédben, hanem a 2. §-ban egyaránt *alapszerződés-ként* említette „a *pragmatica sanctio*t”.³⁸ Ennek a kuriózuma abban ragadható meg, hogy – amennyiben a *Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozatáról* szóló 1849. évi II. törvénycikket nem tekintjük a történeti alkotmány részének – korábban egyetlen törvénycikk sem értékelte szerződés-ként az 1723. évi 1–3. törvénycikkeket. Ez a felfogás ugyanis számos kérdést vet fel. Ha a törvénycikkeket szerződés-ként fogjuk fel, az egyidejűleg a Habsburg-ház és a magyar rendek közötti, egyeztetés útján létrejött, a dinasztia trónöröklésének szabályozását tartalmazó korábbi törvénycikkek – az 1547. évi 5. tc.³⁹ és az 1687. évi 2–3. tc.⁴⁰ – jogi minősítésének megkérdőjelezését is maga után vonná. Álláspontom szerint azonban sem az 1547., sem az 1687. évi országgyűlés alkalmával nem volt szó *klaszszikus értelemben vett szerződés-kötésről*. Nem is lehetett volna, hiszen a trónöröklés kérdésére, mindkét rendi gyűlés alkalmával, alapvető alkotmányos jelentőségű, belső jogi kérdésként tekintettek. Az akkor trónon ülő magyar király az országgyűlés keretében egyezett meg a magyar rendekkel a Habsburg-ház öröklési jogának törvénycikkbe iktatásáról. A törvényalkotás végeredménye nem szerződés, azaz magánjogi,⁴¹ hanem egy közjogi jogforrás, *törvénycikk* lett mind 1547-ben, mind 1687-ben s 1723-ban egyaránt. Eddigi tapasztalataim alapján ugyanakkor az a feltevés, hogy a „kontraktuális” nézet képviselőinek többsége sem az 1723. évi 1–3. törvénycikkek formai jellemzőit kérdőjelezi meg – vagyis hogy ezek törvénycikkek helyett valójában szerződések –, hanem a jogszabályok tartalmát tekintik egyfajta megállapodásnak. Több forrás alapján is erre a következtetésre lehet jutni. Egyfelől említésre méltó Vigyázó Ferenc megállapítása, aki szerint a *pragmatica sanctio* mint jogforrástípus „ugy abszolút akarát által létrejött, mint alkotmányos megállapodás folytán keletkezett szabályok jelölésére” szolgál, vagyis egy *pragmatica sanctio* tartalmilag akár törvénybe foglalt egyezség is lehetett.⁴² A „kontraktuális” nézetet ez alapján helytállónak fogadhatjuk el, különösen ha szem

előtt tartjuk, hogy a közjogi szerzők „magyar *Pragmatica Sanctio*” alatt az 1723. évi 1–2–3. törvénycikkeket hagyományosan „mint egy szerves, összefüggő törvényalkotási tény [értik – M. D.], a melynek egyes részeit [...] egymástól elválasztani és külön törvényalkotási egészekként felfogni nem lehet, mert egyik a másikkól indul ki, egyik a másiknak folyománya.”⁴³ A 2. törvénycikkben a rendek által tett engedményeket (örökösödési rend módosítása, feloszthatatlansági klauzula akceptálása) a király a 3. törvénycikkben ellentételezte a rendek jogainak, kiváltságainak és szabadságainak tiszteletben tartására tett ígéret útján.⁴⁴ Különösen a 19. század folyamán hivatkoztak gyakorta a politikai diskurzusokban – többek között az 1849-ben készített *Függetlenségi Nyilatkozatban*⁴⁵ – kétoldalú kötés-ként, kétoldalú szerződés-ként az 1723. évi 1–3. törvénycikkek tartalmára, illetve általában azokra a jogszabályokra, amelyek a Habsburg-ház trónöröklését biztosították.⁴⁶ Az 1723. évi 1–3. törvénycikkek magyarázata során azonban, noha vitathatatlanul kétoldalú, kölcsönös kötelezettségvállalást tartalmaznak,⁴⁷ a szerződés terminusának használatát kerülendőnek tartom, mivel az megítélésem szerint terminológiai szempontból pontatlan. Ennek oka, hogy a „szerződés” kifejezés alatt lényegében egy megállapodásnak a formai kereteit és nem a tartalmát értjük. A „kétoldalú kötés” szóhasználat lényegesen megfontoltabb, hiszen ez voltaképp a megállapodás, a kötelezettségvállalás szinonimája, amely nem összeegyeztethetetlen a törvényi formával. Másként fogalmazva, az 1723. évi 1–3. törvénycikkek tartalmilag tekinthetők törvénycikkbe foglalt kétoldalú kötelezettségvállalásnak,⁴⁸ ám kétoldalú szerződésnek nem, hiszen a király és a rendek közötti, a trónöröklés rendjére vonatkozó megállapodást kizárólag törvénycikk tartalmazhatta, szerződés nem. Különösen nem egy, „a magánjog szabályai szerint elbírálandó szerződéses megállapodás”,⁴⁹ amilyen megfogalmazással a szakirodalomban találkozhatunk.

A „kontraktuális” megközelítés keretében a kétoldalú szerződésen kívül a különösen Deák Ferenc által előszeretettel használt „alapszerződés” terminus tekinthető még gyakorinak, amely még problémásabb, mint a másik említett változat. A kiegyezési törvényben, Deák politikai remekművében⁵⁰ még esetleg tekinthetnénk rá pillanatnyi tévedés-ként, azonban Deák szisztematikusan az „alapszerződés” terminust használta.⁵¹ Ezt a szóhasználatot azonban már a 20. század elején is többen bírálták, például Edmund Bernatzik neves osztrák közjogász.⁵² Bizonyos értelemben az „alaptörvény” terminus is megfelelőbb lett volna, amely az osztrák történetírásban gyakran előfordul,⁵³ jöllehet a továbbiakban levezetett jogtörténeti érvek miatt az sem maradéktalanul helytálló megnevezés. Marczali ebben a kérdésben Deák védelmére kelt, s elvetette Bernatzik véleményét, amelyet azzal igazolt, hogy elméletileg már az 1722–1723. évi országgyűlés idején is szerződésnek nevezték az Erdődy grófok a módosított trónöröklési rend és az államközösség együttes birtoklásának szabályait rögzítő majdani törvénycikkeket – jöllehet azt a forrást vagy azokat a forrásokat, amelyre ezen álláspontját alapította, nem jelölte meg.⁵⁴ Ez azonban távolról sem reprezentatív adat, azaz egy grófi család véleménye

nem támaszt(hat)ja alá azt a vélt vagy valós tény, hogy az 1720-as években (alap-)szerződésként tekintett volna a meghozandó törvénycikkre a magyar politikai közvélemény. Ugyanakkor roppant érdekes, hogy a III. Károly által összehívott és Esterházy Pál nádor vezetése alatt működő, magyar főurakból és főpapokból álló *consilium* az uralkodó számára készített javaslatában a trónöröklés és „valamennyi örökös országok és tartományok” közötti államjogi kapcsolat kérdésének rendezését szerződéses úton vizionálta.⁵⁵

Megállapítható tehát, hogy valóban létezett a legfelsőbb magyar politikai körökben diskurzus arra vonatkozóan, hogy e kiemelt jelentőséggel bíró alkotmányos kérdéseket törvénycikk helyett „külön szövetség és szerződés által” rendezzék.⁵⁶ Azt a megközelítést azonban, hogy a *Pragmatica Sanctio* nemzetközi szerződés lett volna, éppen az a tény gyengíti, hogy e tervet a bécsi udvar elvetette, s az 1713. április 19-i uralkodói akaratnyilvánítást előbb mintegy „tudomásulvételre” küldték meg a dinasztia uralma alatt álló államok kancelláriáinak,⁵⁷ majd az uralkodó inkább mégis összehívta az egyes országok rendi gyűléseit, kérve az 1713-ban deklarált jogelvek elfogadását.⁵⁸ E folyamatban sehol sem találjuk azt a mozzanatot, amikor a Habsburgok által uralt államok jogi úton kapcsolatba léptek volna egymással, például egy nemzetközi szerződés útján. Valamennyi rendi gyűlés csupán annyit tett, hogy vagy saját nevükben, egyfajta határozvány formájában kinyilvánították a jogelvek elfogadását (erre került sor az osztrák tartományokban), vagy jogszabály formájában beépítették azokat saját jogrendszerükbe. Így tett 1722–1723-ban a magyar rendi országgyűlés. Ezt hangsúlyosan figyelembe kell vennünk annak a kérdésnek az eldöntése során, hogy a *Pragmatica Sanctio* törvénycikknek vagy tartalmilag (formailag semmiképp) szerződésnek tekinthető-e, a törvényhozás eredménye ugyanis előbbi és nem utóbbi lett.

Ahogy már utaltam rá, Marczali Henrik is a „kontraktualis” nézet képviselője volt. 1902-ben megjelent, kora újkori egyetemes történetet tárgyaló művében külön fejezet foglalkozott a *Pragmatica Sanctio*, valamint az 1723. évi 1–3. törvénycikknek történetével.⁵⁹ Ebben Marczali minden további nélkül kijelentette, hogy „a magyar országgyűlés tárgyalásából így nagyfontosságú, két oldalú szerződés származott a királyi dynastia és a nemzet közt.”⁶⁰ Ugyanígy vélekedett Horváth János 1898-ban megjelent művében,⁶¹ amelyben akként fogalmazott, hogy „a nőági örökösödés kiterjesztése Magyarországra nézve ünnepélyes és viszonyos szerződés által történt, illetőleg meghatározott föltételek mellett a fejedelem és a nemzet egyesült akaratából jött létre s törvénybe iktatott”.⁶² Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a „kontraktualis” nézet abban gyökerezett, hogy maga a *Pragmatica Sanctio* egy, a Habsburg-családon belüli, házi örökösödési szerződésen alapult (az 1703-ban kötött, s egy évtizeden keresztül szigorúan titokban tartott *pactum mutuae successionis et successionis*, azaz a József és Károly főhercegek között létrejött kölcsönös örökösödési megállapodás),⁶³ amelyet VI. (III.) Károly 1713. április 19-én hozott nyilvánosságra.⁶⁴ A Habsburgok jogára alá tartozó álla-

moknak a *Pragmatica Sanctio*val összefüggő jogalkotása azonban nem egyszerűen abban állt, hogy e szerződést minden további nélkül becikkelyezték, hiába alkalmazza a szakirodalom gyakorta ezt a terminust a *Pragmatica Sanctio*ban foglalt jogelvek átültetésére.⁶⁵ A 19. század folyamán kiterjedt vita folyt arról, hogy a *Pragmatica Sanctio* mely, a dinasztia uralma alatt álló államokra nézve vált már 1713-ban, a kihirdetés tényénél fogva kötelezővé. Wenzel Lustkandl osztrák közjogász volt az egyik leghangosabb képviselője annak a nézetnek, hogy a *Pragmatica Sanctio* 1713-tól kötelezte a Magyar Királyságot és az Erdélyi Fejedelemséget egyaránt. „[...] Nyilvánvalóan következik, [...] hogy a *Pragmatica Sanctio*t az örökös tartományokhoz hasonlóan a Magyar Királyságra és Erdélyre vonatkozóan ugyanúgy megállapították és már az első alkalommal egyidejűleg ezen országokra nézve is kihirdették. Tehát a *Pragmatica Sanctio* rendelkezéseinek beemelése az 1723. évi törvényekbe nem volt más, mint éppen a *Pragmatica Sanctio* becikkelyezése” – írta 1863-ban.⁶⁶ Ez azonban az elfogadott törvénycikkeket tekintve azért tévedés, mert összevetve azokat az 1713-ban nyilvánosságra hozott, dinasztiai belüli öröklési szabályzattal,⁶⁷ egyértelműen kiütözik, hogy a két dokumentum csupán – részleges – tartalmi, de nem szövegszerű átfedésben áll egymással.⁶⁸ Másfelől ismételtelen hangsúlyozandó, hogy az uralkodó a trónöröklés rendjét egyoldalúan nem szabályozhatta a rendek beleegyezése nélkül.⁶⁹ Ezenkívül azt is hangsúlyozni kell, hogy a magyar rendek 1722-ben nem elfogadták a *Pragmatica Sanctio*t, hanem a bécsi udvar előzetes szorgalmazására felajánlották azt, hogy hajlandók alávetni magukat a Habsburg-ház nőágából származó trónörökös uralmának, amely lényeges különbség.⁷⁰

Álláspontom szerint tehát az 1723. évi 1–3. törvénycikknek távolról sem tekinthető szerződésnek, megalkotásuk pedig a király és a rendek közötti szerződéskötési aktusnak. Egyrészt maga a magyar rendi kori törvényalkotási folyamat jellege zárja ki ennek megállapítását, másrészt a szabályozott tárgykörök kiemelt alkotmányos jelentősége. Fontos kiemelni továbbá, hogy noha a feloszthatatlansági klauzula érvényre juttatása elméletileg megkívánta volna azt, hogy az abban érintett államok jogi unióra lépjenek egymással, a 18. század folyamán nem került sor nemzetközi szerződés megkötésére a Habsburgok által uralt országok között.⁷¹ Erre azonban nem is volt szükség, hiszen az 1723. évi 1–3. törvénycikkben szabályozott kérdések alapvetően belső jogi és nem államközi jellegűek voltak, következésképpen belső jogi jogforrásnak kellett e szabályokat tartalmaznia, nem nemzetközi szerződésnek. Az 1723. évi 2. törvénycikkben ugyanis a dinasztia trónöröklési szabályainak módosításán túl a magyar rendek nem a Habsburg Monarchiához mint nemzetközi jogi konstrukcióhoz, hanem „ő legszentségebb császári és királyi felsége, legkegyelmesebb uruk iránt”⁷² – kiterjesztőleg az uralkodóházhoz – való hűséget deklarálták, ami fontos különbség. Ugyan „a törvény nem szerződés, de köti a királyt is”⁷³ – mutat rá Bernatzik. Egy szerződés esetében egyértelműbb, hogy belőle a részes feleknek milyen jogai és kötelezettségei származnak. Egy törvény esetében azonban ez nem mindig kézenfekvő. Ez termé-

szetesen nem jelentette azt, hogy csak az kötötte akár a királyt, akár a rendeket, ami a törvény szövegéből *expressis verbis* kiolvasható volt. A *Pragmatica Sanctio*ban rögzített jogelveket átmenelő törvénycikkben esetében éppen ez a helyzet állt elő. A rendek szövetszerűen kötelezettséget vállaltak a megállapított trónöröklési rend tiszteletben tartására és garantálására, míg a királyra az a kötelezettség hárult, hogy törvénycikkben rögzített trónutódlási rendet tartsa fenn,⁷⁴ hiszen a rendek csak azt fogadták el, az esetleges egyoldalú jövőbeni módosításokat nem.⁷⁵ A vonatkozó törvénycikkekből – bár közvetett módon – egyes szerzők a királyt és a rendeket egyaránt terhelő kölcsönös védelem kötelezettségét is levezethetőnek tartották.⁷⁶ Az 1867-es kiegyezés során éppen utóbbi jutott meghatározó szerephez.

Végül, ahogy arra már fentebb utaltam, a *Pragmatica Sanctio* megítéléséről szerint a Habsburg Monarchia „alap-törvényének” sem nevezhető. Ahhoz ugyanis, hogy ilyen magas szintű jogszabályról beszéljünk, szükség van alacsonyabb szintűekre is, amelyekkel szembeállítva az adott jogi normát „alap-törvénynek” titulálhatjuk. A Habsburg Monarchiának nevezett államkonglomerátumból azonban teljes fennállása idején hiányzott egy olyan szupranacionális jogréteg, amelyet a tagállamok belső jogrendszerétől markánsan el lehetett volna különíteni, s amelybe egy ilyen alaptörvény-jellegű jogforrás beépülhetett volna.

4. Konklúziók

Mit adott a *Pragmatica Sanctio*, illetve az annak alapján alkotott 1723. évi 1–3. törvénycikk a Habsburgoknak és államkonglomerátumuknak, s milyen szerepet tulajdoníthatunk nekik a magyar alkotmánytörténetben? Noha megalkotásukat elsősorban egy aktuálpolitikai cél, a nőági trónöröklés elfogadtatása indukálta, ez a 18. század első harmadának végéhez közeledve elválaszthatatlanná vált a generációkon átívelő, koncentrált trónöröklés rendjének megeremtésétől. Mária Terézia trónra lépése jogalapjának megeremtésén túl a „Habsburg Monarchia” stabilizálásának növelése érdekében arra is szükség volt, hogy az uralmuk alatt álló államok rendjei beleegyezésüket adják az államközösség fölötti egyszemélyes uralom – a tartományok együttes birtoklása – jogalapjának megeremtéséhez. Mindkét törekvést siker koronázta, azonban az érdekieggyenlítés jegyében a rendek jogait is megerősítették.

MOLNÁR, DÁNIEL

Neue Beiträge zu den formalen und inhaltlichen Fragen der *Pragmatischen Sanction*

(Zusammenfassung)

Die mehr als dreihundert Jahre alte *Pragmatische Sanktion* ist zweifellos einer der wichtigsten Meilensteine in der Geschichte des mitteleuropäischen und ungarischen Verfassungsrechts, der fast zwei Jahrhunderte lang die Beziehungen zwischen den Staaten unter dem Zepter der habsburgischen Dynastie regelte. Seine Bedeutung und

Fontos viszont megjegyezni, hogy a *Pragmatica Sanctio*val és az 1723. évi 1–3. törvénycikkkel a „Habsburg Monarchia” mint államkonglomerátum végeredményben nem lett sem több, sem kevesebb, mint korábban volt: rendi államok halmaza.⁷⁷ Jogi értelemben nem voltak közös intézményei, nem volt közös jogrendje, nem voltak közös szimbólumai.⁷⁸ Egyedül a dinasztia, pontosabban a mindenkor uralkodó tartotta össze, ő testesítette meg egy személyben a monarchiák közötti *monarchikus uniót*. A *Pragmatica Sanctio* és a magyar törvénycikk legfontosabb vívmányát az képezte, hogy kizárólag egyazon természetes személy öröklését tették lehetővé. Ezáltal egységes jogi alapra helyeződött a „részes” államok közötti, korábban *politikai* jellegű (a rendek politikai akaratától, királyválasztásától függő) perszonáluniós kötelék, amelyből azonban a *Pragmatica Sanctio* jogelveit akceptáló országokra nézve nem a „Monarchia” mint államközösség, hanem kizárólag az uralkodó iránti lojalitás kötelezettsége hárult.

Elsődlegesen ebben áll az 1723. évi 1–3. törvénycikk magyar alkotmánytörténeti jelentősége is. A bécsi udvarral való szakítás, egy újabb szabadságharc előtt a rendeknek (a politikai elitnek) azzal a morális dilemmával kellett szembenézniük, hogy azzal egyfelől önként vállalt lojalitási kötelezettségüket szegnék meg, egyúttal a nemzet szavatartó, saját törvényei tiszteletben tartása iránti elkötelezettsége is megkérdőjeleződne. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a törvénycikkben nem egyoldalú, hanem kölcsönös alkotmányos kötelezettségvállalás testesült meg az uralkodó és a magyar rendek között: az uralkodó köteles volt fenntartani a trónutódlási rendet, a rendek pedig kötelesek voltak hűek maradni az uralkodó és a dinasztia iránt, így garantálva az államhalmaz fennmaradását, amelynek a kulcsa ugyanis a kooperációban, a vállalt kötelezettségek teljesítésében állott. Ennek első erőpróbája nem sokáig váratott magára, nem egészen húsz évvel a *Pragmatica Sanctio* elfogadását követően, 1741-ben az államközösség széthullásával fenyegető háborús helyzet ellenére a magyar rendek – szemben a csehekkel – eleget tettek vállalt alkotmányos kötelezettségüknek, és megmentették a dinasztia államkonglomerátumát. A *Pragmatica Sanctio* tehát a politikai nehézségek ellenére összességében jogi sikertörténetként vonult be a történelem panteonjába, s elérte célját: egyben tartotta VI. (III.) Károly örökségét, a „Habsburg Monarchiának” nevezett államhalmazt, s az abban részes államok közös alkotmányos origója maradt 1918-ig.

seine (rechts-)geschichtliche Wirkung waren Gegenstand zahlreicher und vielfältiger (rechts-)geschichtswissenschaftlicher Forschungen, die dazu geführt haben, dass ein einzigartiges (rechts-)geschichtliches Wissen über die *Pragmatische Sanktion* entstanden ist. Dies erweckt ungewollt den Eindruck, dass alle oder zumindest die

meisten (rechts-)historischen Fragen und Probleme im Zusammenhang mit dieser besonderen Rechtsquelle bereits aufgearbeitet worden sind. Aufgrund meiner Forschungserfahrung glaube ich jedoch, dass dies bei weitem nicht der Fall ist. Die Hauptfragen meiner Studie sind um den Rechtsquellencharakter der *Pragmatischen Sanktion* herum angelegt, da angesichts der Defizite in der einschlä-

gigen heimischen Literatur die bisherigen Positionen der Historiker und Rechtshistoriker aus rechtsdogmatischer Sicht zu revidieren und gegebenenfalls zu präzisieren waren. In meinem Beitrag werde ich mich mit der Frage befassen, ob die *Pragmatische Sanktion* als Gesetzesartikel oder als Vertrag zu betrachten ist, um die Unhaltbarkeit der „vertragsrechtlichen“ Sichtweise zu begründen.

MOLNÁR, DÁNIEL

New Contributions to the Formal and Content Issues of the *Pragmatica Sanctio*

(Abstract)

The *Pragmatica Sanctio*, now more than three hundred years old, is undoubtedly one of the most important milestones in the history of Central European and Hungarian constitutional history, establishing a bond between the states under the sceptre of the Habsburg dynasty for almost two centuries. Its significance and its (legal) historical impact have been the subject of many and varied studies in (legal) history, which have sought to assess and evaluate it in many ways and have led to the development of a unique amount of (legal) historical knowledge about the *Pragmatica Sanctio*. This gives the unintended impression that all, or at least most, of the (legal) historical questions and

problems relating to this particular source of law have already been dealt with. However, based on my research experience, I believe that this is far from being the case. The main questions of my study are outlined around the legal source character of *Pragmatica Sanctio*, since, in view of the gaps in the relevant Hungarian literature, the previous positions of historians and legal historians needed to be revised from a legal-dogmatic point of view and refined where necessary. In my study, I will pay attention to the question of whether *Pragmatica Sanctio* can be considered an article of law or a contract, justifying the untenability of the “contractarian” view.

Jegyzetek

- ¹ KUN József: A magyar *pragmatica sanctio* célja. *Magyar Jogi Szemle*, 1921. 1. sz. 350–354. p.
- ² KATUS László: *A modern Magyarország születése 1711–1914*. Pécs, 2021. Kronosz, 29. p.
- ³ IFJ. BARTA János: *Újjáépítés és modernizáció. Új remények a kétféjű sas árnyékában. 1699–1795*. Budapest, 2020. Kossuth Kiadó, 34. p.
- ⁴ SZABÓ Pál Csaba: *A magyar állam története 1711–2006*. Budapest, 2006. Bölcsész Konzorcium, 5. p.
- ⁵ GEBEI Sándor: A *Pragmatica Sanctio* törvényerőre emelése az Erdélyi Fejedelemségben. *Történelmi Szemle*, 2024. 2. sz. 251. p.
- ⁶ HEIL Kristóf Mihály: „1723 – A magyar alkotmánytörténet nagy esztendeje” – Beszámoló egy konferenciáról. *Jogelméleti Szemle*, 2023. 4. sz. 198. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2023.4.196>.
- ⁷ FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2021. Novissima, 93. p.
- ⁸ Uo.
- ⁹ HÜBNER, Johann: *Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexikon*. Johann Friderich Gleditsch und Sohn, 1711. Leipzig, 1130. p. A fordítás a szerző műve.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ JAKAB András – SZILÁGYI Emese: Sarkalatos törvények a magyar jogrendben. *MTA Law Working Papers*, 2015. 32. sz. 2–62. p.
- ¹² HÜBNER 1711. 1130. p. A kiemelés a szerzőtől.
- ¹³ Gondoljunk például a korabeli pátensek, királyi rendeletek, oklevelek stb. bevezető soraira.
- ¹⁴ Az 1703-ban kötött *pactum mutuae cessionis et successionis*.
- ¹⁵ BRAUNEDER, Wilhelm: *Geschichte der österreichischen Staaten. Ein Grundriß*. 2019. Karolinger Verlag, 95. p. A fordítás a szerző műve.
- ¹⁶ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet, VI. könyv: A tizenhetedik század*. Budapest, 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 332–338. p.
- ¹⁷ Uo. 332–333. p.
- ¹⁸ HERRE, Franz: *Mária Terézia*. Ford. KAJTÁR Mária, KISS Zsuzsa. Budapest, 2001. Magyar Könyvklub, 10–19. p.
- ¹⁹ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1978. Gondolat, 99–100. p.
- ²⁰ IFJ. BARTA János: *Mária Terézia*. Budapest, 1988. Gondolat, 22. p.
- ²¹ ARNETH, Alfred von: *Maria Theresia's erste Regierungsjahre. Erste Band 1740–1741*. Wien, 1863. Gedruckt von Wilhelm Braumüller, 4. p.
- ²² HEIL 2023. 198. p.
- ²³ A történeti alkotmányban megalkotása után az 1848. évi törvény-cikkek előbeszédében említették először „*pragmatica sanctio*” néven az 1723. évi 1–3. törvénycikkeket. L. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. Franklin-Társulat, 217. p., ÖKRÖSS Bálint: A *sanctio pragmatica. Jogtudományi Közlöny*, 1866. 6. sz. 11. p.
- ²⁴ ÖKRÖSS 1866. 11. p.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Vö. az 1741. évi 4., 63., az 1790. évi 2., 10., az 1830. évi 1. és az 1836. évi I. törvénycikkek szövegét.
- ²⁷ VIGYÁZÓ Ferenc: *A Pragmatica Sanctio (közjogi értekezés)*. Budapest, 1894. Europa Nyomdai Részvénytársaság, 9. p.
- ²⁸ BIRÓ Zsófia: A történeti alkotmány alapjai. *Jura*, 2018. 2. sz. 58. p.
- ²⁹ TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen*. Wien, 1913. Kaiserlich-Königlicher Schulbücher-Verlage, 30–40. p.
- ³⁰ Uo. 48. p.
- ³¹ POÓR János: A *Pragmatica Sanctio* történetéhez. In GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia, a magyarok királynője (1740–1780)*. Budapest, 2018. KETTKK, 152–153. p.
- ³² TURBA 1913. 96., 98., 100., 102., 105., 108. p.
- ³³ Uo. 113–116. p.
- ³⁴ Uo. 97–108. p.

- ³⁵ 1723. évi 2. törvénycikk *Ő császári és királyi legszentségesebb felsége főséges osztrák háza nőágának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödéséről*.
- ³⁶ 1723. évi 3. törvénycikk *az ország s kapcsolt részei karainak és rendjeinek jogait, kiváltságait és szabadságait megerősítik*.
- ³⁷ Kép forrása: Deckenfresko im großen Wappensaal des Klagenfurter Landhauses, gemalt von Josef Ferdinand Fromiller im Jahr 1740. *Erbhuldigung Kaiser Karls VI. durch die Kärntner Landstände im Jahre 1728, Klagenfurt*. Johann Jaritz felvétele, 2019. Wikimedia Commons. CC BY-SA 4.0 https://commons.m.wikipedia.org/wiki/File:Klagenfurt_Landhaus_Gro%C3%9Fer_Wappensaal_Deckengem%C3%A4%C3%9Fde_Erbhuldigung_Kaiser_Karls_VI._19042019_6521.jpg.
- ³⁸ Kisbetűvel! L. 1867. évi XII. törvénycikk *a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról*.
- ³⁹ 1547. évi 5. törvénycikk *a király az idő nagyobb részén át Magyarországban lakjék, vagy hagyja itt maga helyett a fenséges fejedelmet, Miksa főherceget*. L. hozzá SALAMON Ferencz: *A magyar királyi székhely betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, 1866. Kiadja Ráth Mór, 48. p.
- ⁴⁰ 1687. évi 2. törvénycikk *a mostani császári és királyi szent felség fenséges finemű örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják*; 1687. évi 3. törvénycikk *fentiszielt Ő császári s királyi felsége fiágának megszabadása után következni fognak a fennirt uralkodásban: a mostani felséges spanyol király fiörökösei ugyancsak az első szülöttek; csak ezeknek kihalása után nyerjen helyet a karok és rendek ősi, régi, helybenhagyott szokása s előjoga a királyválasztásban*. L. hozzá FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, 1922. Athenaeum, 51–52. p.
- ⁴¹ TÓTH Noémi Nóra: A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2022. 3. sz. 68. p. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.3.5>.
- ⁴² VIGYÁZÓ 1894. 5. p.
- ⁴³ FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: *A Pragmatika Sanctio és a házi törvények*. Budapest, 1903. Franklin-Társulat, 7. p.
- ⁴⁴ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvények*. Budapest, 1900. Franklin-Társulat, 567–569. p.
- ⁴⁵ A Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozata. In GAZDAG István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVI*. Debrecen, 1989. 161–163. p., 168., 170. p.
- ⁴⁶ HORVÁTH János: *Az 1722/23. I. II. III. törvények által elfogadott pragmatica sanctio lényege és helyzete a magyar közjogban*. Budapest, 1898. Franklin-Társulat, 50–75. p.
- ⁴⁷ MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemei forrásai 16–20. század*. (Jogtörténeti Értekezések 51.) Budapest, 2021. Gondolat, 39. p.
- ⁴⁸ ÖKRÖSS 1866. 11. p.
- ⁴⁹ TÓTH 2022. 68. p.
- ⁵⁰ MÁTHÉ Gábor: A közjogtörténeti alapok folytonossága. *Iustum Aequum Salutare*, 2016. 4. sz. 56. p.
- ⁵¹ DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, 1865. Kiadja Pfeiffer Ferdinánd, 20., 112., 166. p.
- ⁵² MARCZALI Henrik: A Pragmatica Sanctio új megvilágításban. *Buda-pesti Szemle*, 1915. 467. sz. 191. p.
- ⁵³ SCHNEIDER, Karin: „Zwischen »Monarchischer Union von Ständestaaten« und Gesamtstaat. Die Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. In SCHENNACH, Martin P. (Hg.): *Rechtshistorische Aspekte des österreichischen Föderalismus*. Innsbruck, 2015. Verlag Österreich, 31–49. p., BRAUNEDER, Wilhelm: Die Pragmatische Sanktion als Grundgesetz der Monarchia Austriaca von 1713 bis 1918. In BRAUNEDER, Wilhelm (Hg.): *Studien I: Entwicklung des Öffentlichen Rechts*. Frankfurt am Main, 1994. 85–115. p.
- ⁵⁴ MARCZALI 1915. 191. p.
- ⁵⁵ SZALAY László: Adalékok az 1723: 1–3. törvények keletkezéséhez. *Buda-pesti Szemle*, 1864. 19. k. 62–63. sz. 269. p.
- ⁵⁶ Uo.
- ⁵⁷ IFJ. BARTA 1988. 21. p.
- ⁵⁸ MARCZALI Henrik: *Mária Terézia és kora*. Budapest. é. n. Laude, 202. p.
- ⁵⁹ MARCZALI Henrik: *Nagy képes világtörténet 9. Az ujkor III. rész: Az absolutismus kora*. Budapest, 1902. Franklin-Társulat, 390–423. p.
- ⁶⁰ Uo. 400. p.
- ⁶¹ HORVÁTH János: *Az 1722/23. I. II. III. törvények által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban*. Budapest, 1898. Franklin-Társulat, 3–105. p.
- ⁶² Uo. 30. p.
- ⁶³ POÓR 2018. 151–163. p., TURBA 1913. 30–40. p.
- ⁶⁴ IFJ. BARTA 1988. 19. p.
- ⁶⁵ FÖLDI-HAMZA 2021. 93. p., TRÓCSÁNYI Zsolt: Bécs és Erdély, 1741–1745 (A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis). *Levéltári Közlemények*, 1985. 1. sz. 61. p.
- ⁶⁶ LUSTKANDL, Wenzel: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht*. Wien, 1863. Gedruckt bei Wilhelm Braumüller, 226. p.
- ⁶⁷ TURBA 1913. 48–53. p.
- ⁶⁸ Vö. TURBA 1913. 48–53. p.; MÁRKUS 1900. 556–569. p.
- ⁶⁹ KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Budapest, 1990. Háttér Lap- és Könyvkiadó, 41. p.
- ⁷⁰ SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Budapest, 2001. Athenaeum 2000 Kiadó, 356–357. p.
- ⁷¹ VIGYÁZÓ 1894. 70. p.
- ⁷² 1723. évi 2. tc. 4. §.
- ⁷³ MARCZALI 1915. 193. p.
- ⁷⁴ 1723. évi 2. tc. 8. §.
- ⁷⁵ FERDINANDY-SCHILLER 1903. 11. p.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ SCHNEIDER 2015. 36. p.
- ⁷⁸ TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809–1918*. Budapest, 2011. Scolar, 17. p.

1. Bevezetés

Kivételes a Dunántúli Kerületi Tábla (Tábla) historiográfiája abból a szempontból, mert egyetlen az ilyen bíróságok közül, amelynek történetével részletesen foglalkoztak. Különösen az első száz évével, amelynek részletes összefoglalását Csergheő Ferenc ülnök végezte el és jelentette meg nyomtatásban.² A királyi rendeletek ismertetése kapcsán például bemutatta a személyzet tagjait az elnököktől a kinevezett ügyvédekig. Fontos forrása ezek mellett a magyar nemesi családok genealógiájának, hiszen hiánytalanul felsorolja a Tábla által tárgyalta pereket. Később maga is összeállított leszármazási táblázatokat, minden bizonnyal inspirálva ezzel unokáját, Csergheő Gézát, aki máig a magyarországi heraldika egyik legjelentősebb alakjának számít.

Említésre érdemesek még a 100. évforduló és környékének folyóiratokban megjelent leírásai,³ illetve az 1825-ben a *Tudományos Gyűjteményben* a Csergheő-féle munkát bemutató tanulmány.⁴ Érdekesség, hogy a *Hazai Tudósítások* szerkesztősége várta a beszámolókat a másik három Táblától, de csak a dunáninnyi (Nagyszombat) bíróság ünnepségével kapcsolatban küldtek egy rövid tudósítást.⁵ Igaz, kaptak egy ezen alkalmából született verset is.⁶

A 19. században foglalkozott még a témával Chernel Kálmán a várost bemutató monográfiájában. Elsősorban Csergheő könyvére alapozva adott meg adatokat, de foglalkozott az 1824 utáni eseményekkel, értve ezt az elnökök és ülnökök felsorolására is.⁸ A további várostörténeti összeállítások nem mentek túl azon, hogy megemlégték azt aényt, hogy működött egy ilyen nevű intézmény. A 2010-es évek környékén indult kutatás, a kőszegi díszpolgárok életrajzainak összeállítása egyik alapvető forrása lett a Dunántúli Kerületi Tábla Magyar Országos Levéltárban található iratanyaga, mivel 19. századi működési ideje alatt a személyzet jelentős része megkapta ezt a kitüntetést. Ennek köszönhetően egy kisebb prozopográfiai tár áll ma rendelkezésre ezekről a jogászokról.⁹

A Dunántúli Kerületi Táblát (máshol Kőszegi Kerületi Tábla; latinul: *Tabulae Judiciariae Districtualis Trans Danubianae*; németül: *Transdanubien Districtualtafel*) mint új bíráskodási intézményt az 1723. évi 30–34. törvénycikk¹⁰ alapján szervezték meg és működtették mintegy 135 éven át. Kisebb változtatásokat hoztak az 1729. évi 31.,¹¹ az 1751. évi 22.,¹² és az 1807. évi 8. és 9. törvénycikk¹³ Az 1830. évi 8. törvénycikk lehetőséget biztosított a pereknek magyar nyelven való vitelére, de az ítéletet magyar vagy

Söptei Imre*

A Dunántúli Kerületi Tábla Kőszegen (1724–1869)¹

„...az igazságszolgáltatás jótéteményétől megfosztva ne legyenek...”

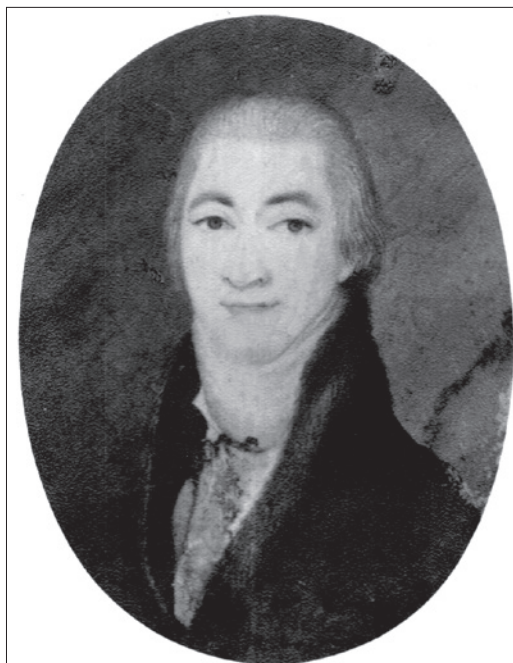
latin nyelven is meghozhatták.¹⁴ 1840-ben bevonták őket a csődperek vitelére (XXII. tc.), amely azonban együtt járt a hosszú törvénykezési szünetek csökkentésével.¹⁵

Nem előzmény nélkül kerültek a kerületi táblák a magyar jogrendbe, azokat a pereket bízták rájuk, amelyeket korábban az országot járó királyi ítélőmesterek vittek (l. 1715. évi 28. tc.¹⁶). Ezek közé tartoztak első folyamodási lehetőségként:

- a) az 1000 Ft-ot meghaladó tiszta adóssági perek;
- b) több megyében fekvő birtokviták;
- c) gyámok, gondnokok számadási pereiben, ahol az érintett javak több megyében találhatóak;
- d) olyan ügyekben, ahol a jogorvoslat szerződés vagy a törvény erejénél fogva kizárt.

Az új törvényben lényegében olyan állandó helyeket jelöltek ki, ahol a peres feleknek kellett megjelenünniük, vagy magukat képviseltetniük. Az akkori Magyarország 4 kerületében 1-1 szabad királyi várost jelöltek ki székhelyként. Ezek a következők voltak: dunáninnyi (Nagyszombat); dunántúli (Kőszeg); tiszáninnyi (Eperjes); tiszántúli (Nagyvárad, később Debrecen). Kőszeg hatáskörébe tartozott: Sopron, Vas, Zala, Komárom, Somogy, Győr, Fejér, Veszprém, Moson, Tolna, Baranya vármegye.

A bírói kar a király által kinevezett elnökből (fizetés: 1000 Ft/év) és 4 ülnökből (800 Ft) állt. A segédek között nevezték meg a jegyzőként (nótárius; 600 Ft) alkalmazott, esküre kötelezett jogászt, valamint 4 esküdtet (kancellista; 100 Ft), akik az írnoki teendőket látták el. Közülük az egyik a kiadói (*expeditor*; 200 Ft) feladatokat is ellátta. Az eredeti elképzelést megmászva – az eredeti pénzügyi keretet megtartva – végül 8 főt választottak ki.

Csergheő Ferenc (1775–1855) arcképe⁷

* Söptei Imre főlevéltáros, Kőszegi Városi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, ORCID: 0009-0006-5111-865X

A következő hivatali szinten a járulnokok (accessisták) álltak. Az 1724-ben Kőszegre kinevezett 17 személy, fizetést nem kapott, leginkább a jogi gyakorlat megszerzése érdekében vállalták el ezt a munkát. Őket is az uralkodó nevében bízták meg, de a bírák választhatták ki őket. Az ügyfeleket képviselő ügyvédi feladatokra az első évben 5 személy kapott engedélyt. Az induláskor tehát 31 fővel állt fel az új intézmény. A későbbiekben ez a szám emelkedett, pl. az ülnökök körét 2 rendes állományban levő jogással, valamint létszám felettiekkel és fizetés nélküli tiszteletbeli kinevezettekkel bővíthették, akik közül egyesek rendelkezettek szavazati joggal is, sőt a jegyző is kaphatott tanácskozási jogot.¹⁷ Az ügyvédek állománya emelkedett a legnagyobb mértékben, 1843-ban 33 fő szerepelt a nyilvántartásban.¹⁸

A jogvégezett személyzetnek külön jövedelmet jelentettek az idéző- és ítéletlevelek, a kiszállási napidíjak, a másolási és a perkiadványok díjai.¹⁹ Az ezekből befolyt összegeket – a szállásdíj és az írószerek árának levonása után – elosztották egymás között. Eleinte 5, majd 12 részre osztották, utóbbiból az elnök 2, az ülnökök és a jegyző 1-1, az írnokok 2,5 részt kaptak, míg fél részt tartalékként kezeltek.²⁰

2. A Tábla megnyitása (1724)

A törvényekhez kapcsolódó királyi rendeletet 1723. október 29-re keltezték, az elnöki posztra kiszemelt Sajnovits János Fejér vármegyei alispán november 24-én, Bécsben tette le az esküt. Az indulás azonban hónapokat csúszott. Csergheő szerint több kiszemelt nem fogadta el a neki szánt posztot.²¹ Egy másik feldolgozás szerint személyi torzalkodások álltak a háttérben. Sajnovitsot eredetileg a dunáninneni tábla vezetésére szemelték ki, azonban az ülnökjelöltek – közöttük saját apósa – „fellázkodtak” elene, mondván, hogy nem alkalmas a posztra és nekik nagyobb jogalapjuk lenne arra, hogy betölthessék ezt az állást. A megoldást abban találták meg, hogy Sajnovits végül Nagyszombat helyett Kőszegre került vezetőnek.²²

Az ülnökök kinevezését 1724. március 18-án hagyta jóvá az uralkodó. Mohos János, Rosty Miklós, Kisfaludy László és Bíró István, valamint az új bíróság „ünnepélyes beiktatására” április 20-án került sor az első székházban, a mai Rájni József u. 6. szám alatt. (Nagyszombatban ez már február 7-én megtörtént.)²³ A meghívott és megjelent vendégek között név szerint megemlítették a helyi plébánost, a jezsuita rendház főnökét, a városbíró és egy városi tanácsost. Ekkor olvasták fel a királyi parancsolatokat, a bírák letették a kötelező dekretális esküt, és a székeiket szimbolikusan és valóságosan is elfoglalták. Mindezeket követte a plébániatemplomban tartott *tedeum* szentmise, amelyen dobokkal és trombitákkal kísérve kérték az Úr áldását az új hivatal működéséhez.²⁴ A bíró és a szenátor hivatalos részvétele ellenére nyomát sem találtuk a város iratai között az eseménynek.

A tényleges munka elég lassan indult el, lehetséges, hogy nehezen jutottak el a hírek az ügyfelekhez, vagy eleinte idegenkedtek az új intézménytől, esetleg az is visszatarthatta őket, hogy rájuk nézve külön anyagi ter-

het jelentettek az utazás és tartózkodás költségei. Az első beérkezett per egy korábban a Királyi Ítéletábrán már tárgyalta ideutalása (május 29.), az első valóságos, eredeti keresetlevelet augusztus 14-én iktatták.²⁵

3. A Tábla további története

Csergheő munkájából nyomon követhetők az első száz évben beérkezett felsőbb rendeletek és utasítások, amelyekben át irányították a munkát, pótolták a távozott hivatalnokokat. Ezen a megszabott működésben, egy-egy költözés jelenthetett változatosságot, amikor felmondás miatt, vagy más okból új bérletet kellett keresni a hivatalnak. Saját házra a költségvetésből nem tellett, csak al-bérletre futotta.

Szinte teljes átalakítás következett be II. József uralkodásának idején. 1786-tól jelentősen bővült az ügykör, ezzel együtt az alkalmazottak létszáma és fizetése is.

Poszt	Fizetés (Ft)	II. József alatti változások (Ft)	Egyéb
elnök	1000	2500	
1. ülnök		1500	
ülnök	800 (4 fő)	1200 (7 fő)	
titkár		800	
iktató	600	600	
kiadó	200	500	
beíró protokollista	500	500	
regisztrátor (írártáros)		800	
írás előkészítő	200		
írástevők (3; kancellista)	100	300, 250, 200	120 szállás segély
ajtónálló	100	200	
szegények ügyvédje	150	300	

Összehasonlító táblázat a Tábla tisztviselőinek fizetéséről²⁶

Az uralkodó 1785. december 12-én *Novus Ordo Judicarius* címen kiadott rendeletével új típusú királyi bíróságokat hozott létre. A volt kerületi táblákat illető nagy ívű változtatások lényege: az ülnökök számát 4-ről 7–10 főre emelték; 2 majd 3 titkárt alkalmaztak; 4 segédhivalt (iktató, írártár, kiadó, számvevő) hoztak létre, a megfelelő számú személyzettel. Az ügykör bővítésének következtében úgynevezett „vegyesfokú” (első és másodfokú) bírósággá alakultak. Új ügykörként jelentek meg pl. a nemesek váloperei, a nem nemesek büntetőpereinek fellebbezései, illetve az árvaszéki teendők egy része. Újdonságként hatott az is, hogy a bőséges törvénykezési szüneteket megszüntették, már-már folyamatosnak mondható ügyintézészt rendelték el.²⁷

1790-től – II. József halála után – visszaállt a korábbi ügyrend, és az említett törvényi módosításokon kívül lényegében ugyanúgy működött egészen 1849-ig. A többségében régi emberekből álló személyzetet április 7-én nevezték ki. Az ülnökök számát (7) azonban nem csökkentették, sőt az évek során létszám feletti is kaptak megbízást. Ezen kívül megtartották a titkári posztot is.²⁸

1849-ben, a függetlenségi harc bukása után a Tábla munkáját felfüggesztették, majd a november 3-i császári döntés után – a teljes magyar bírósági rendszerrel együtt – megszüntették.²⁹ A felszámolás 1849. december 31-i dátummal lépett hatályba.³⁰

1861-ben, az alkotmányos rend visszaállításakor visszaállították régi jogait. Az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* 28. §-a az 1848 előtti állapotok visszaállítását rendelte el, változatlan területi illetőséggel. Ugyanakkor a 38. § alapján, az ősiség törvénye alapján álló kereseteket megszüntették, viszont a jogegyenlőség jegyében „nem-nemesi” személyekre és javakra is kiterjesztették a joghatóságát (kivéve a városokban fekvő birtokokat). A március 29-én megszületett uralkodói határozat alapján kezdték újraszervezni,³¹ ugyanakkor a május 1-jei időpontot határozták meg az ügykezdetre.³² Az új személyzetet április folyamán szemelték ki. Az elnököt az uralkodó,³³ a 6 ülnököt a kancellária nevezte ki.³⁴ Az alacsonyabb rangú hivatalnokokat maga a bíróság választhatta ki.³⁵ A ki-nevezettek névsorából kitűnik, hogy az új bírák erősebben kötődtek az előző, a Bach-kori abszolutizmushoz, mint a korábbi rendi időszakhoz. Az aulikus elnök, br. Babarczy Antal 1849-es tevékenységének köszönhetően kapott bárói rangot és magasabb hivatali állásokat. Kőszegi posztját arra akarta felhasználni, hogy 1865-ben bejuthasson az országgyűlésbe. A választásokat megnyerte, de szabálytalanságokra hivatkozva a mandátumától megfosztották. Ennek ellenére Kőszeg városa 1867-ben – a kiegyezés alkalmából – díszpolgárai közé választotta.³⁶ A többi ülnök is a felszámolt osztrák jogszolgáltatásból érkezett. Bobest Lajos, az egri cs. k. törvényszék elnöke, Kőszegre indulásakor macskazenét kapott az ottaniaktól. Ezt elsősorban azzal érdemelte ki, hogy gr. Széchenyi István temetési szertartását komédiának minősítette, beosztottjainak nem engedélyezte a magyaros öltözet viselését.³⁷ Fizetéseiket korábbi posztjukban kapott jövedelmeik alapján állapították meg. Az elnök 4200; az ülnökök 2625, 2100, 1890, hárman pedig 1470 Ft-ot kaptak.³⁸ A későbbiekben egysegésítették a juttatásokat és az elnök 3000, az ülnökök 1600-1600 Ft-ot vehettek fel.³⁹

Az 1848 előtti helyzettel összehasonlítva jelentősen csökkent a személyzet létszáma. A bírók mellett 1-1 jegyzőt és iktatót, 6 kezelőt és 3 szolgát alkalmaztak.⁴⁰ A költségvetést is ennek arányában állapították meg. 1861-ben – csonka év lévén – 15 225 Ft-tal indultak,⁴¹ 1863-ban 22 600-ra emelkedett (ez a legalacsonyabb volt a 4 kerület közül).⁴² Az utolsó év költségvetése az alábbi táblázatban látható.

Kiadási tételek	Összeg (Ft)
Tiszti fizetések	14 827
Személyes pótlékok	3674
Szolgák fizetései	837
Hivatali s irodai átalány	625
Jutalmazások és segélyezések	390
Szolgák ruhailletményei	248
Összesen	20 602

A Dunántúli Kerületi Tábla költségvetése 1868-ban⁴³

A 8 év, ami még adatott, nem telt teljes nyugalomban. Hiszen az elejétől fogva viták kereszttüzében álltak. Létezésének jogosultsága is szóba került, hiszen az ősiség törvényének megszüntetése állandó témaként szerepelt az országgyűlésben és a közgondolkodásban is.⁴⁴ A székhely megváltoztatása is újra és újra előkerült. A vita nem volt új, hiszen már korábban is felmerült, hogy a kerületek szélén elhelyezett bíróságokat, jobban megközelíthető településekre tegyék át. Ezzel kapcsolatban jelentkezett Győr⁴⁵ és Pápa⁴⁶ városa is.

A kiegyezés után, a polgári Magyarország intézményeinek kialakítása során, az 1868. évi LIV. törvénycikk végleg bezárta a kerületi táblákat.⁴⁷ Utolsó ülésüket 1869. május 31-én tartották. A sajtó is megemlékezett az eseményről. A leírás szerint az elnök, az alelnök, a város polgármestere és az ügyvédi kar búcsúztatta az intézményt. Ege Miklós polgármester, aki ügyvédként is érintett volt az ügyben, „kifejezte a kőszegi lakosság elismerő ragaszkodását azon bírói testülethez, mely 145 éven keresztül nem csekély befolyással volt annak mind anyagi, mind szellemi felvirágoztatására, különösen az 1848. előtti években.” A cikk írója a jövőbe tekintve tette fel a kérdést: „jut-e az új bírósági szervezésnél nekik is ismét valami törvényszék?”⁴⁸

Működése alatt rengeteg neves jogász megfordult itt, a dunántúli fő- és köznemesi családok egész történeti palettáját lehet közülük összeállítani. Csak néhány példa: Batthyány, Bezeredy, Brunsvik, Chernel, Csekonics, Ebergényi, Eötvös, Esterházy stb. Olyan neves személyiségeket indított el a jogi-közeleti pályán, mint a később alnádori posztot elért gr. Szvetics Jakab és gr. Sigray Károly. Legismertebb név gr. Széchenyi Ferencé, a Magyar Nemzeti Múzeum alapítójáé, aki létszám feletti ülnökként szolgált éveken keresztül, de még Hadik András is szolgált majd 2 évet.

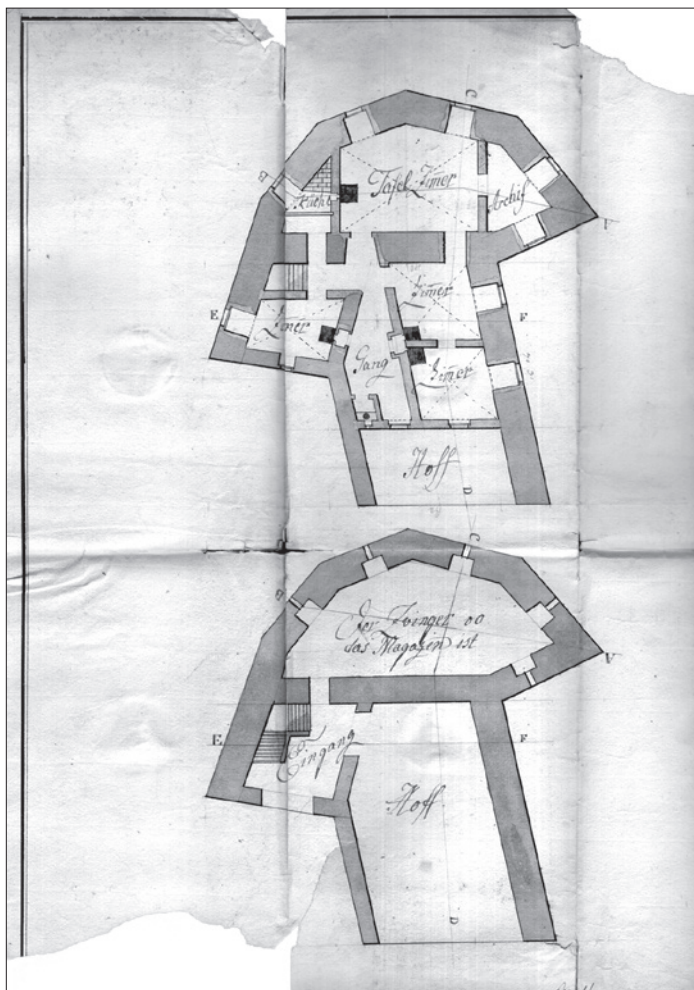
A Dunántúli Kerületi Tábla elnökei

1724	Sajnovics Mátyás
1726	Mohos János
1731	Zichy Ádám
1738	Niczky Ádám
1741	Czompó Sándor
1754	Kelcz Ádám
1757	br. Sigray Károly
1761	Adelffy Antal
1771	Högyész András
1784	Horváth Ferenc
1799	Chernel Dávid
1808	Matkovits Pál
1824	Zarka Mihály
1829–1849	Bezeredy György
1861–1869	br. Babarczy Antal

„...hogy ezen Ttes Tábla már száz esztendőktül fogva ezen Városunkban virágozván, tőlünk el ne vitessek.”

4. A város és a Tábla kapcsolata

A város és a Tábla közötti hivatalos ügyekben való együttműködésnek alig találtuk nyomát a 18. század folyamán. Mivel a bíróság állami fenntartású lévén nem szorult a város közreműködésére. Mégis azt mondhatjuk, hogy ebben az időszakban tették a legmaradandóbb hatást a város külső, épített arcúlatára. A bírák közül többen állandó szállást tartottak helyben, vagy végleg le is telepedtek. Az első ilyen szándékról 1732-ből tudunk, amikor Zichy Ádám ülnök összesen 3 telket vásárolt meg azzal a szándékkal, hogy azokon új épületet húzasson fel.⁴⁹ A belvárosi nagy építkezések elsősorban a korábban Oberwinkelnek nevezett részben történtek, ahol szinte palotaszerű házakat emeltek számukra.⁵⁰ (A népnyelv reagált a változásra, ezután Uri utcának nevezték a mai Chernel Kálmán utcát.) A város emblematikus intézménye, a Kelcz-Adelffy Árvaház sem jöhetett volna létre Adelffy Antal táblai elnök nagy összegű hagyatéka nélkül.⁵¹

Az Öregbástya (Zwinger) átalakításának első terve⁶⁴

5. Az elhelyezés problémái

A bíróságok elhelyezésének kérdése minden székhelyen problémát jelentett. Annyi sosem volt az állam kasszájában, hogy önálló épületet kaphassanak, ezért csak bérleményekben lakhattak, ami nem lehetett tartós megoldás. Az 1820-as években Nagyszombatban keresték a megoldást,⁵² Debrecenben még a provizórium idején is szerepelt házbér a költségvetésben.⁵³ Egyedül Eperjes városában sikerült tartós megoldást találni 1808-ban, Sáros vármegye segítségével.⁵⁴

A községi bíróság 6 községi épületben is megfordult története során, ezek a mai elnevezések alapján a következő címek alatt voltak:

1. Rájnys J. u. 6. (1724–1750)
2. Schey F. u. 8. (1750–1787)

3. Kelcz-Adelffy u. 8. (1787–1790)
- 4; 8. Schneller I. u. 3. (1790–1808; 1826–1869)
5. Rájnys J. u. 5. (1808–1816)
6. Chernel K. u. 12. (1816–1821)
7. Chernel K. u. 3. (1821–1826)

A város és a bíróság együttműködésére akkor adódott az első alkalom, amikor a II. József említett átalakításait kellett felszámolni. A város érdekeltségének is számító

Kelcz-Adelffy Árvaházban elhelyezett bíráknak 1790-ben új bérleményt kellett biztosítani, közben pedig az értékes iratok megvédését is biztosítani kellett a polgároknak.⁵⁵

Az 1800-as évekig nem tudunk arról, hogy felmerült volna a Tábla elköltöztetése. Feltehetően a francia háborúk miatt megroppant állami költségvetés takarékoskosságot követelt. Emellett azok a régi hangok is felerősödhetek, amelyek szerint az országhatárhoz közeli városból központibb helyre kell költöztetni.

1802-ből származik az első adatunk azzal kapcsolatban, hogy városi részről lépni kellett a megmaradás ügyében. A választott község határozati joggal rendelkezett a gazdasági ügyekkel kapcsolatban, ezért nekik is ki kellett jelenteni, hogy hajlandók áldozni a helyben való megtartásért. Az

általánosságban tett kötelezettségvállalás birtokában a tanács megbízta országgyűlési követét, hogy tegyen meg mindent a város érdekeinek védelmében.⁵⁶ A következő évben Chernel Dávid elnök azt kérte, hogy a tűzifa szükségletüket (150 öl) ne piaci, hanem a helyi adózóknak biztosított kedvezményes áron szerezhessék be: „itt való lételebül eredendő közhasznat méltó tekintetbe venni.” A tanács újfent a községhez fordult, akik az erdők sanyarú állapotára hivatkozva csak a felét ajánlotta fel. Azonban a szenátorok ezt kevésnek tartva 100 öltre emelték.⁵⁷ 1808-ban, valószínűleg személyes megkeresés után a városbíró bejelentette, hogy a Táblának állandó szállást kellene biztosítani, az ügyet megint a község elé vitték, de megoldást nem találtak.⁵⁸ Az infláció egyre jobban sújtotta az állami hivatalnokokat is, 1812-ben az ezredparancsnokság (Stáb)

és a Tábla szinte ugyanazon tartalmú levélben panaszkodott a magas városi húsárakra.⁵⁹

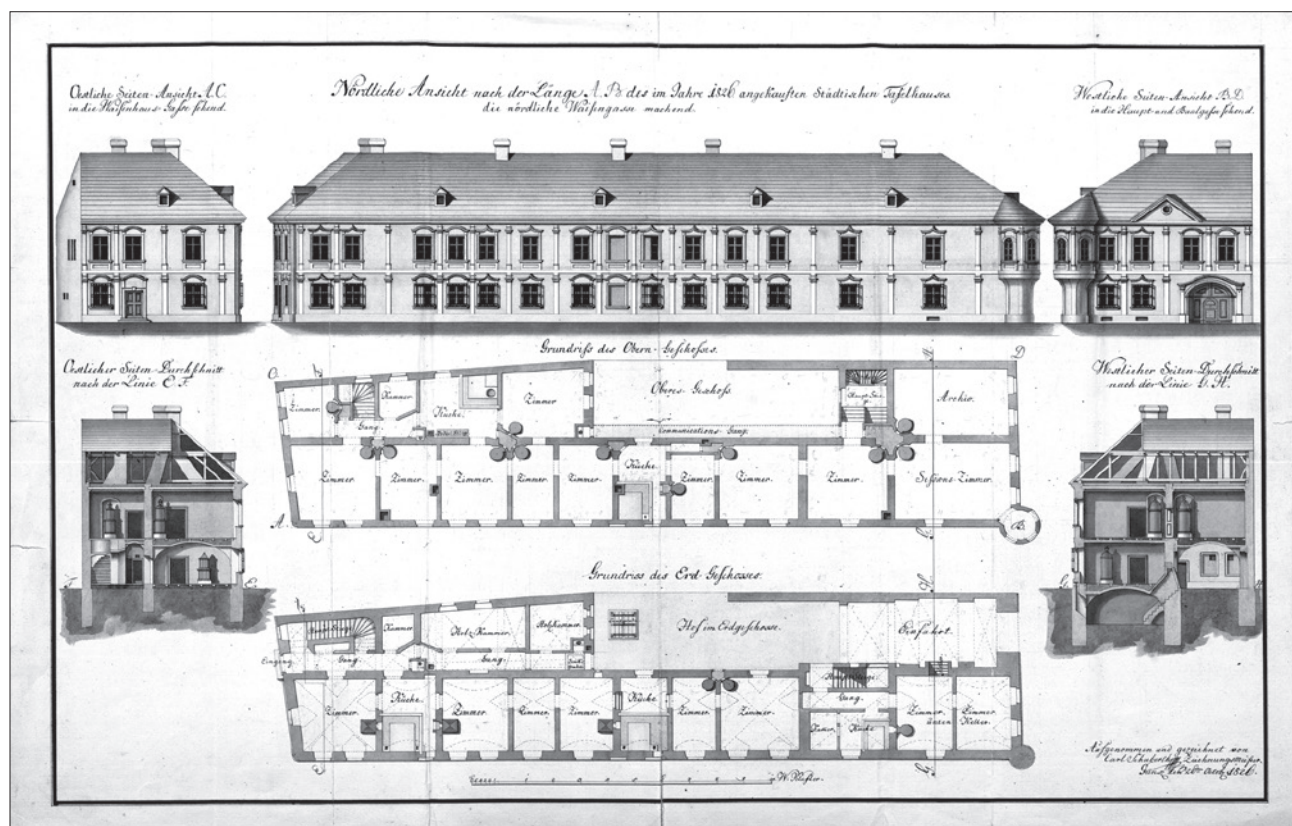
Konkrét lépésre 1816-ban került sor. A tanács július 12-én feliratot szerkesztett az uralkodóhoz a megmaradás érdekében.⁶⁰ Év végére úgy tűnt, nyugvópontra jutottak, a vármegyén keresztül érdeklődő Kamarának kétszer is megírták, hogy mind a Táblának, mind a Stábnak megfelelő elhelyezést biztosítottak.⁶¹ A bíróság elhelyezésére az Öregbástya vagy Zwinger nevű épületet szemelték ki, tervek készítették. A Magyar Királyi Kamara visszaküldte a terveket, alaposabb felmérést és pontosabb költségvetést kért.⁶² A kért rajzot alig egy hónappal később elkészítették,⁶³ az átalakítás mégsem történt meg, talán a hasznosítható helyiségek szűkossége miatt.

A fenyegetettség tehát nem múlt el. 1821-ben híre kelt, hogy már lépéseket tettek az elköltöztetés ügyében, ezért a község kérésére június 15-én 2 szenátort jelöltek ki, hogy az uralkodótól kérjenek meghallgatást.⁶⁵ A küldöttség novemberben 9 napot töltött Bécsben, ami 234 Ft költséget jelentett, de legalább néhány évre nyugvópontra került az ügy.⁶⁶ Azt már egy későbbi forrásból tudjuk, hogy a Tábla személyzete maga kérte a Kancelláriától új székhely keresését. Arra hivatkoztak, hogy az akták alkalmasabb elhelyezése érdekében vagy az állam, vagy a város költségén állandó lakhelyet kapjanak, ahonnan tovább költözködni nem kell.⁶⁷ Ehhez azonban egy áthidaló megállapodásra is szükség volt. A város teljes egészében kibérelte a mai Chernel u. 3. sz. alatti Hazatius házat. Ennek emeleti részén helyezték el a Tábla helyiségeit, kötelezettséget vállaltak arra, hogy amíg állandó elhelyezési lehetőséget nem teremtenek – pl. új házat nem építenek – a bíróságnak évi 300 forintnál

magasabb bérleti díjat nem kell fizetnie.⁶⁸ (A korban kétféle pénznemmel számoltak. Az egyik a papírpénz, amelyet a kormányzat többször devalvált, ezért ezekben az években az eredeti névértéknek csak töredékét érte. A másik az ún. ércpénz vagy konvencionális forint. Ezt az eredeti értékben számították. Ezek az elszámolási, átszámítási különbségek a későbbiekben újra szerepet kaptak a történetben.) A város saját költségeit azzal tudta csökkenteni – sőt, talán nyeréskedni is –, hogy a többi lakrészt más lakóknak értékesítette.⁶⁹ Az újabb válság 1823-ban következett be, amikor özv. Hazatiusné a díjat a konvencionális értékben kérte. A város ezt már nem akarta vállalni, mondván, hogy csak váltópénzben tudják azt megadni.⁷⁰ Holott ők maguk a jobb minőségű pénzt szedték be az albérlőktől.⁷¹

6. A 100 éves évforduló

Az 1824. esztendő eseményekben bővelkedő lett a Tábla történetében. Előző év decemberében halt meg Matkovits Pál elnök, akit karácsonykor búcsúztattak. Helyébe az uralkodó április 2-án a bíróságon a legrégebben (1779) ügyködő jogászt, lukafalvi Zarka Mihályt nevezte ki. A május 4-én történt beiktatás kisebb népünnepélybe fordult, bizonyítván az új „előlülő” népszerűségét. A hivatalos ceremóniára a környékbeli hivatalosságok mellett Bécsből is érkeztek vendégek. A hálaadó misét követően 74 személyes díszebédet szolgáltak fel a „Tánczpalotában” (Bálház). Este egy helybeli nemes – Tallián Antal, egy korábbi ülnök fia – „képes játékkal” és versek előadásával fűszerezett estélyt adott a tiszteletére.⁷³

A Táblaház felmérési terve 1826-ból⁷²

1824. évi május 17-én emlékeztek meg a Dunántúli Kerületi Tábla 100 évvel korábbi beiktatásáról. Az intézmény ünnepelte önmagát, a polgárok pedig az utóbbi két évtizedben egyre inkább belátták, hogy mit jelent valójában számukra ez az intézmény, ezért mindkét fél megfelelőképpen készült a napra, egymásnak udvarló programokat szerveztek. A nap fénypontja lehetett az a történeti méltatás, amit Csergheő Ferenc tartott. Szluha János, mintegy négy évtizede a szegények képviselőjével megbízott ügyvéd, mondott köszöntőt a prókátorok nevében. Zarka elnök a Tábla nevében 300 Ft-ot adott át a helyi szegényintézet javára.

Az ezt követő mise alatt az egyenruhás polgárok üdvözlőlvételeket adtak le. A 140 főre készített ebéd helyszíne a Bálház lehetett, ahol a díszletek is mutatták a nap jelentőségét. Beállítottak az étterembe egy virágzó aloét is, amely abban időben csak nagyon ritkán nyílt ki. Borostyánkoszorúkkal keretezték Ferenc király és az alapító III. Károly ez alkalomra festett képeit. Pohárköszöntők hangoztak el az uralkodócsalád tagjaira, a megjelent vármegyék képviselőire, a magyar nemességre, a városi előjárókra, az egyenruhás és közönséges polgárookra. „Ezen közben a népnek öröme a Nemes város adakozásából a piaczon bor folydogált, estve pedig az egész város kivilágosított; sőt még a szomszéd hegyek is öröm tűzkel villogtak.” Az ügyvédek költségén a helyi és környékbeli hölgyek számára táncos mulatságot rendeztek, frissítő italokkal és fényes vacsorával kedveskedtek. „... mellynek fényesítésére a Nemes városi Előjárók és a becsületes polgárok mindent elkövettek.”⁷⁴

7. A lakáskérdés megoldása – bérház vásárlása

A centenáriumi nagy ünnepség ellenére a problémák nem szűntek meg. Sőt már a következő évben az a – talán nem is alaptalan – szóbeszéd terjedt, hogy a 100 év ellenére elvinnék a bíróságot.⁷⁵ Ehhez járult Hazatiusné eltökéltsége, aki nem engedett az árból.⁷⁶

Először megpróbálták új bérleményt keresni,⁷⁷ de aztán győzött a praktikum: megfelelő ház városi tulajdonba való megvásárlását határozták el. Erre a belváros egyik legnagyobb épületét, ami az akkor Bálház utcának nevezett részen állt. Tulajdonosa felsőbüki Nagy Ferenc sitkei birtokos, akihez a tanács tárgyalóküldöttséget menesztett.⁷⁸ Hamar megegyeztek a 14 000 Ft-os vételárban, amit érdekes módon Schey József helybeli zsidó kereskedőnek fizettek ki.⁷⁹ Az is merőben szokatlan, hogy a Kamara előzetes engedélye nélkül költöztek, a város közösségének anyagi erejét erősen meghaladó összeget erre a célra. Lehet indokolni az eset jelentőségével, vagy arra, hogy befektetésként is felfogható az eset. A felsőbbbségi utólag alapos vizsgálatot rendelt el, bekérte a szerződést, a vásárolt ház felmérési terveit, átalakításának költségvetését.⁸⁰ A következő évben – elég hosszú idő után – áldásukat adták a tranzakciónak,⁸¹ ám még 1729-ben is az ezzel kapcsolatban felvett kölcsönnel való „hitelesebb” elszámolást követelték.⁸² Az épület-

ben a Tábla helyiségein kívül még legalább három lakást ki tudtak adni.⁸³ Ezért eleinte városi bérház titulust kapott, csak a későbbiekben rögzült – a máig fennmaradt – Táblaház elnevezés, amelyet azután az utcára is ráragasztottak.

Azt hihetnénk, hogy ezek után rendeződött a Tábla Községen maradásának ügye, és csak olyan pozitív történetek maradtak fenn, hogy a bírák a király egészségének visszaállítására tartott *Te Deum Laudamus*-ra a tanácsot meghívták,⁸⁴ vagy 1831-ben a személyzet 310 Ft-ot gyűjtött a városi koleraörség támogatására.⁸⁵ Azonban a városi tanács jegyzőkönyveiből kiderült, hogy a veszély továbbra sem múlt el. 1834-ben is az országgyűlési követ segítségét kellett kérni.⁸⁶ 1848-ban jól érezték, hogy még nagyobb veszély fenyeget az új törvények bevezetésével. A III. törvénycikk 27. §-a kimondta, hogy a bíróságok és a törvényszékek újabb rendszabályok megalkotásáig az akkori „szerkezetükben” megmaradnak.⁸⁷ Azt azonban egyelőre nem lehetett tudni, hogy ez mikor és milyen formában kerül kiadásra. A városiak megnyugtatóra és a szándékok kipuhatolására a korábban szokásos forgatókönyv szerint küldöttséget indítottak, ezúttal már nem Bécsbe, hanem Pest-Budára. Összekötve a gimnázium ügyével, megkeresték az illetékes minisztériumokat, akiktől biztató nyilatkozatokat nyertek ki.⁸⁸ Az új jogszabályok azonban, idő hiányában csak nem születtek meg.

8. Miért ragaszkodott a város a bírósághoz

A polgárok számára nagy veszteséget jelentett, ha elköltözik a Tábla. A személyzet, az ügyvédek és az ügyfelek minél több időt töltöttek a pereskedéssel, annál nagyobb összeget költöttek a városban. A foglalkoztatottak, ha építeni vagy vásárolni nem tudtak, szobákat, lakásokat vettek ki a helyi háztulajdonosoktól. Séllyey Elek ülnök 1831-ben 500 váltó Ft-ot fizetett egy esztendőre a bérleményért – egy táblai ügyvédnek – Ertl Jánosnak.⁸⁹ Az esetileg a városban tartózkodók pedig leginkább a vendégfogadók bevételeit gyarapították. A közvetlen anyagi haszon túl még számtalan közvetett előnyt is jelentett a helybelieknek a magasan képzett értelmiségiek jelenléte. Részt vettek a város vezetésében, irányításában is.

A szabad királyi város az uralkodó személyes tulajdonának számított. Gazdálkodását, helyi irányítását a felsőbb kormányzati szervek felügyelték, többnyire kinevezett királyi biztosok által. A szintén a király által megbízott bíróság személyzete szinte kínálta, hogy közülük válasszanak erre a posztra. Olyan neveket találunk közöttük, mint Kelcz József (1765),⁹⁰ gr. Széchenyi Lajos (Széchenyi István testvére, 1808–1809), gr. Batthyány Miklós (1808). Kezdetben a tisztújítások felügyelete tartozott a feladataik közé, később pl. Csergheő Ferenc ténykedése idején a városiak mindennapi ügyeibe is belefolytak.⁹¹ 1792 és 1847 között a város országgyűlési képviselőjét is közülük ki-kerülő választottak látták el.⁹²

Már az 1700-as években is dívott, hogy az évente csupán 26 hetet ülésező bíróságok ügyeinek intézése mellett

egyesek, leginkább az ügyvédek „mellékállást” vállaltak. Többen a környékbeli birtokosok ügyes-bajos jogi dolgait vitték, mások a város közigazgatásában és jogi ügyleteiben vettek részt. Tiszti ügyészekké, szenátorokká választották őket, sőt városbírókká, polgármesterekké tettek egyeseket. Ezeknek elnyerése együtt kellett járjon a városi polgárjog megszerzésével.

Közülük érdemes néhány személyt részletesebben is bemutatni. A sorban az első Strodler János Sopronból érkezett accessista, akit 1768-ban a Kamara által kiküldött királyi *commissio* nevezett ki nótáriussá és szenátorrá, a következő évtizedekben több alkalommal tették meg városbírónak.⁹³ Ertl János – ugyancsak soproni fiú – ügyvédként került a városba, egy időben a szegények ügyvédjeként is működött. Városi karrierjét alügyészként kezdte, majd a hivatali ranglétrán fokozatosan előhaladva (szószóló, szenátor) 1843-ban városbíróvá választották. Többrétű, hasznos tevékenységével egyik meghatározó alakja lett a reformkori város életének.⁹⁴ A polgári születésű Schlamatinger András szintén ügyvédként kezdte pályáját. Bár nem örvendett nagy népszerűségnek, mégis eljutott a szenatori székig. 1848-ban indult a polgármesteri posztért, ám a szavazáson kisebbségben maradt. Más úton, de mégis elérte célját. 1850-ben a neoabszolutizmus idején kinevezéssel lett a város vezetője, egyúttal a Kőszegi járást is a felügyeletére bízták. Az udvar iránti megbízhatóságát mutatja további pályafutása. A provizórium alatt 1861 őszén a vármegye 2., a következő évben 1. alispánja (ezen a poszton első polgári származásúként). 1864-ben fél éven át a főispáni helytartót helyettesítette. Erdemeiért királyi tanácsosi címet kapott.⁹⁵

9. Részvétel a város gazdasági és szellemi életében

A Táblához kapcsolódó személyek a reformkori változásokból jelentősen kivették részüket. A művelt, a jog mellett más ismeretekkel is rendelkező értelmiségiek nagyobb hatással bírtak a helyi polgárookra. Szerepet vállaltak a helyi gazdaság fellendítésében, az egyesületi formában működő Kőszegi Takarékpénztár – a megye első pénztáza – alapításában és vezetésében.⁹⁶ A 300 részvény több mint 10%-át (38) birtokolták.⁹⁷ A Kőszegi Posztó- és Gyapjúsövetőgyár Egyesület létrehozásában is kezdeményező szerepet vállaltak.⁹⁸ Mindkét intézmény kezdeményezőjeként és első igazgatójaként ott találjuk Ertl Jánost.

Nagyobb szerepet vittek a helyi emberbaráti és kulturális egyesületekben. Az 1832-ben kezdeményezett Kőszegi Olvasó Egylet (Casino) 1840. évi névsorában a 44 tagból 28-an kapcsolódtak valamiképpen a Táblához.⁹⁹ Az 1840-től működő Hangász Egylet (Zene) gyámolítói közül 24-en kerültek ki a személyzet tagjai közül.¹⁰⁰

A Tábla jelenlétének volt köszönhető a Reichard Károly által alapított nyomda működése is. Tulajdonosa az engedélykérelem benyújtásakor egyik legfontosabb indokként jelölte meg a Tábla városi jelenlétét.¹⁰¹ A könyvnyomda esetében megfigyelhető a két fél egymást erősítő hatása. A profiljában leginkább protestáns vallási kiadványokkal

foglalkozó cégnél olyan könyvek is megjelenhettek, amelyek a korabeli reformértelmezéseknek szinte kötelező olvasmánynak számítottak. Elég, ha a kor legnépszerűbbnek számító német közgazdászának, Friedrich Listnek *A politikai gazdaságtudás nemzeti rendszere* (1843) című munkáját említjük.¹⁰²

A polgárok általi elismerésnek számítható, hogy saját erejükhöz mérten sokat tettek a bíróság megtartásáért. Közvetlen kifejezése leginkább abban nyilvánult meg, hogy 1838 és 1869 között 17 elnököt, illetve ülnököt tisztelettek meg díszpolgári címmel.¹⁰³ Ugyanezen időszakban Debrecenben mindösszesen egy elnök és egy ülnök részesült ebben a kitüntetésben.¹⁰⁴

A város 19. században történt gazdasági hanyatlásának okai sokrétűek, ám ehhez mindenképpen hozzájárult a várost a Tábla megszűntével elhagyó magasan képzett jogászok hiánya is.

10. Egy jellemző példa a befolyás mértékére. A Musszer kávéház ügye

A kőszegi Árokháton (ma Várkör) az 1830/1840-es évek fordulóján Musszer János György molnármester által – eleve üzleti céllal – emelt háromszintes épület nemsokára a helyi érdeklődés középpontjába került. A bérházi hasznosítás mellett a tulajdonos kávéház működtetését is tervezte. A helyi kávéház-tulajdonosok persze nem vették jó néven az új vetélytárs megjelenését, ők is a város vezetéséhez fordultak. Különösen Wagner József ellenállása volt érthető, hiszen ő a szomszédos házban vitte üzletét. A városi tanács 1840-ben elutasította Musszer kérelmét. 2 év múlva újra próbálkozott, akkor a városkapitány feladatává tették az alaposabb vizsgálatot. Pozsonyi és soproni tapasztalatokat is figyelembe véve ismét nemleges választ adtak, hivatkozva arra, hogy a lakosságszám alapján elég a már engedélyezett 4 üzlet. Ekkor egy aláírási ívet küldtek be, amelyen tekintélyes helyi polgárok mellett – Bezerédy György elnökkel az élen – szinte a tábla teljes személyzete kiállt az új kávéház mellett. A nemes tanács, némi önvizsgálat után, új döntést hozott: elfogadta a beadványt.¹⁰⁵ Azt csak találgathatjuk, hogy a Tábla egyöntetű kiállása mögött az új iránti igény jelentkezett, vagy az is közrejátszott, hogy a ház bérlei között táblai hivatalnokok is voltak.

11. A Tábla kőszegi utóélete

A Kerületi Táblát a sajtó- és a szőlőválság ügyek tárgyalására létrehozott Királyi Vegyesbíróság váltotta az épületben. Itt a korábbi személyzet egy részét még alkalmazták. Az ezt követően itt működő Kőszegi Járásbíróság¹⁰⁶ már a Tábla iratait kivéve semmit nem örökölt az elődöktől. Ezt évtizedekig őrizték, majd 1899-ben a Magyar Országos Levéltár Maróthy Rezső fogalmazót küldte Kőszegre, aki az anyagot selejtezte és elszállításra előkészítette.¹⁰⁷ A mintegy 2 hónapos munka után ládába csomagolt anyag azonban csak 5 év múlva, 1904 októberében került a fővárosba.¹⁰⁸

SÖPTEI, IMRE

Die Transdanubien Districtualtafel in Kőszeg (1724–1869)

(Zusammenfassung)

Von den vier, auf Grundlage der 30–34. Gesetzesartikel von 1723 eingerichteten regionalen Gerichtstafel wurde die Transdanubien Tafel am 20. April 1724 in Kőszeg eröffnet. Diese Gerichte befassten sich mit den wirtschaftlichen Angelegenheiten des Adels von größerem Wert (Erb-schaften, Verträge, Eigentumsrechte usw.). Während der fast 150-jährigen Existenz der Einrichtung übten die staatlich bezahlten, rechtskundigen Mitarbeiter (1 Präsident, 4 Richter und 12 Assistenten) und die Anwälte einen bedeutenden Einfluss auf die Stadt aus. Dies spiegelte sich in der baulichen Umgebung wider (Bau von Wohnhäusern, die beinahe Palästen ähnelten), aber auch in der Förde-

rung des wirtschaftlichen und intellektuellen Wohlstands der Bürger. Sie und ihre Klienten brachten direkte Nutzen der Stadt, indem sie Unterkünfte mieteten und dort lebten. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts begannen sie mit der Gründung von Institutionen wie Sparkasse und Tuchfabrik. Sie halfen bei der Betätigung humanitärer Vereine (Krankenhäuser, Musik- und Lesevereine).

Kein Wunder, dass die Einheimischen ihr Bestes taten, um diesen Wert zu bewahren. Die politischen und rechtlichen Veränderungen nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich, einem schicksalhaften Ereignis in der ungarischen Geschichte, machten dies jedoch nicht mehr möglich.

SÖPTEI, IMRE

The Transdanubian District Court in Kőszeg (1724–1869)

(Abstract)

The Transdanubian District Court (Tabulae Judiciae Districtualis Trans Danubianae) was one of the four District Courts established on the basis of Articles 30–34 of 1723 and was opened in Kőszeg on 20 April 1724. These courts dealt with economic matters of greater value for the nobility (inheritance, contracts, property rights, etc.). The legal staff (1 president, 4 judges and 12 assistants) and the lawyers, paid by the state, had a considerable influence on the town during the almost 150 years of operation. This was reflected in the built environment (the construction of almost palatial residences), but also in the promotion of

the economic and intellectual development of the citizens. They benefited directly by renting accommodation and living there, as well as their clients. In the first half of the 19th century, they initiated the creation of institutions such as the savings bank and the post office. They helped to run humane societies (hospital, music and reading societies).

No wonder, then, that local people tried to do their utmost to preserve this asset. However, a fateful event in Hungarian history, the political and legal changes after the Austro-Hungarian compromise 1867, made this no longer possible.

Jegyzetek

- ¹ A kutatást az NKFI/OTKA K132063 számú pályázati programja is támogatta.
- ² CSERGHEŐ, Franciscus: *Historia tabulae judicariae districtualis Trans-Danubianae ab instaurationis tempore seu anno 1724. usque annum 1824.* Sopronii, 1824. 316 p.
- ³ A Dunántúli Kerületnek... *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1824. 42. sz. 329–331. p.
- ⁴ RANOSTALY: Század Évi emlékezet a' Kerületi Törvényes Táblákról, és a' Dunán-túlsóról különösen. *Tudományos Gyűjtemény*, 1825. 3. sz. 19–34. p.
- ⁵ Nagy Szombatban. *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1824. 15. sz. 116–117. p.
- ⁶ SZEDER FÁBIÁN: Örvendező Versezet. *Hasznos Mulatságok*, 1824. 16. sz. 121–124. p.
- ⁷ Kép forrása: Kőszegi Városi Múzeum, leltári szám 62.254.1.
- ⁸ CHERNEL KÁLMÁN: *Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. 1. kötet. Jelenkor.* Szombathely, 1877. 140–147. p.
- ⁹ SÖPTEI Imre: *Kőszeg város díszpolgárai.* Album. Kőszeg, 2014. Kézirat.
- ¹⁰ 1723. évi 30. törvénycikk a kerületi táblák felállításáról, és az azoknál alkalmazandó személyekről; 1723. évi 31. törvénycikk a ke-

reületi táblák helyéről s a törvényszékek tartásáról; 1723. évi 32. törvénycikk a határidők kitűzéséről, a perlekedők megjelenéséről, a szóváltások rövidségéről s az ítéletek végrehajtásáról; 1723. évi 33. törvénycikk az ellentállásról vagy a végrehajtás alá vett fekvő-jóságok visszafoglalásáról, a perújításról s átküldő levelekről és a függő perek folytatásáról; 1723. évi 34. törvénycikk tisztán a kerületi táblákhoz tartozó perek sorozata.

- ¹¹ 1729. évi 30. törvénycikk a felebb nem vihető ügyekről.
- ¹² 1751. évi 22. törvénycikk Bács vármegyének törvénykezés tekintetében a dunáninnen kerületi ítélő-tábla alá rendeléséről.
- ¹³ 1807. évi 8. törvénycikk a perek gyorsabb folyásának előmozdításáról; 1807. évi 9. törvénycikk a büntető perek felülvizsgálatának gyorsításáról, és a királyi ítélő-tábla bíraskodása alá tartozó perek számának csökkentéséről.
- ¹⁴ 1830. évi 8. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról.
- ¹⁵ 1840. évi XXII. törvénycikk a csődületről (Concurs). 1., 122. §.
- ¹⁶ 1715. évi 28. törvénycikk ama ügyek felszámolása, melyek az ítélőmesterek bíraskodása alá s illetőségéhez tartoznak s nem tartoznak.
- ¹⁷ A személyzetéről és a feladatokról I. CSERGHEŐ 1724. 12–28. p.; VARGA Endre – VERES Miklós: *Bírósági levéltárak, 1526–1869.*

- (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 6.) Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 317–318. p.
- 18 ALBERT Ferenc (szerk.): *Közhasznú honi vezér*. Pest, 1843. Landerer és Heckenast, 227. p.
 - 19 VARGA–VERES 1989. 321–322. p.
 - 20 RANOSTATLY 1825. 32. p.
 - 21 CSERGHEŐ 1824. 4. p.; RANOSTATLY 1825. 20. p.
 - 22 WELLMANN Imre: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század-eleji kormányhatóságokban. *Levéltári Közlemények*, 1940–1941. 256. p.
 - 23 Nagy Szombatban. *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1824. 15. sz. 116–117. p.
 - 24 CSERGHEŐ 1824. 4. p.
 - 25 RANOSTATLY 1825. 20–21. p.
 - 26 CSERGHEŐ 1824. 109. p.; RANOSTATLY 1825. 32. p.
 - 27 VARGA–VERES 1989. 322–323. p.
 - 28 CSERGHEŐ 1824. 201., 205., 207–208., 210. p.
 - 29 VARGA–VERES 1989. 325. p.
 - 30 VARGA ENDRE: *Bíróági levéltárak*. (Levéltári alapeljárások I. Országos Levéltár 4.) Budapest, 1952. Levéltárak Országos Központja, 120. p.
 - 31 A magyar kir. udvari kancellária... *Sürgöny*, 1861. (április 10.) 82. sz. 1. p.
 - 32 Újdonságok. Ápril 18. *Magyarország*, 1861. (április 19.) 93. sz. 3. p.
 - 33 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). O 105. A Dunántúli Kerületi Tábla iratai. Ügyviteli iratok 1/1861.
 - 34 A magyar kir. udvari kancellária... *Sürgöny*, 1861. (április 10.) 82. sz. 1. p.
 - 35 Pályázat. *Sürgöny*, 1863. (február 15.) 37. sz. Melléklet.
 - 36 SÖPTEI 2014. 43. f.
 - 37 Bobest Lajos... *Pesti Napló*, 1861. (április 17.) 3354. sz. 3–4. p.; Bobeszt Lajos... *Magyarország*, 1861. (április 19.) 93. sz. 3. p.
 - 38 Egyveleg. In HUNFALVY János (szerk.): *Statistikai Közlemények*. 2. k. 1. f. Pest, 1861. MTA Statistikai Bizottmánya, 290–291. p.
 - 39 A K. Magyar Udvari Kancellária budgetje 1863/4-re. In HUNFALVY János (szerk.): *Statistikai Közlemények*. 5. k. 1. f. Pest, 1863. MTA Statistikai Bizottmánya, 195. p.
 - 40 VARGA–VERES 1989. 325. p.
 - 41 Egyveleg. In HUNFALVY János (szerk.): *Statistikai Közlemények*. 2. k. 1. f. Pest, 1861. MTA Statistikai Bizottmánya, 290–291. p.
 - 42 A K. Magyar Udvari Kancellária budgetje 1863/4-re. In HUNFALVY János (szerk.): *Statistikai Közlemények*. 5. k. 1. f. Pest, 1863. MTA Statistikai Bizottmánya, 195. p.
 - 43 RELIAN Károly – REDLICH Adolf: *Állam-zárszámadás a Magyar Korona országai részére 1868. évre...* Buda, 1869. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 12–15. p.
 - 44 ÖTEVÉNYI: A törvényszékekről. *Sürgöny*, 1862. (szeptember 11.) 208. sz. 1. p.
 - 45 Országgyűlés. *Kassa-Eperjesi Értesítő*, 1861. (június 19.) 49. sz. 1. p.
 - 46 Országgyűlési tudósítás. *Sürgöny*, 1861. (augusztus 10.) 183. sz. 1. p.
 - 47 A törvény a bírósági szervek körébe nem nevesítette a kerületi táblákat. Vö. 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.
 - 48 Kőszeg, máj. 31. *Pesti Napló*, 1869. (június 3., esti kiadás) 123. sz. 1. p.
 - 49 Kőszegi Városi Levéltár (KVL) Kőszeg Város Tanácsának iratai (továbbiakban Tan. ir.) (továbbiakban Tan. jkv.) 1732. jún. 17. 201. p.
 - 50 L. SÖPTEI Imre: *Kelcz József rövid életrajza és kőszegi tevékenysége, a Kelcz család kőszegi háztulajdonlása (1721–1802)*. Kézirat. Kőszeg, 2018. 7 p.
 - 51 VECSEY Lajos: *A kőszegi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története. 1741–1941*. (A Szombathelyi Egyházmegye múltjából, 1.) Szombathely, 1943. Martineum Nyomda Rt., 34–35. p.
 - 52 KVL Tan. ir. Politikai jegyzőkönyvek (továbbiakban Pol. jkv.). 499/1824.
 - 53 RELIAN–REDLICH 1869. 15. p.
 - 54 TÓTH Sándor: *Sáros vármegye monografiája*. 3. k. Budapest, 1912. 208. p.
 - 55 KVL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Tan. jkv. 1790. jún. 4. 4. pont és jún. 8. 3. pont.
 - 56 KVL Tan. jkv. 1802. ápr. 26. 15. pont; KVL Tan. ir. Jegyzőkönyvi iratok (továbbiakban Jkv-i ir.) 953. sz.
 - 57 KVL Tan. jkv. 1803. szept. 22. 2. pont; szept. 30. 10. pont. Jkv-i ir. 2059. és 2133. sz.
 - 58 Uo. 1808. máj. 30. 25. pont.
 - 59 Uo. 1812. ápr. 3. 9–10. pont.
 - 60 Uo. 1816. júl. 12. 26. pont.
 - 61 Uo. 1816. nov. 25. 8. pont és dec. 20. 8. pont.
 - 62 Uo. 1817. máj. 30. 8. pont.
 - 63 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Tervtár. T62 Kamarai tervek. 876. sz. Nagy féle városi táblaház (1827) [valójában 1826]
 - 64 Kép forrása: Kőszegi Városi Levéltár Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta miscellanea 1817. júl. 15.
 - 65 KVL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Politikai jegyzőkönyvek (továbbiakban Pol. jkv.) 428/1821.
 - 66 KVL Pol. jkv. 827/1821.
 - 67 Uo. 499/1824.
 - 68 Uo. 479/1824.
 - 69 KVL Kőszeg Város Törvényszékének irata. Törvénykezési jegyzőkönyvek (továbbiakban Törv. jkv.). 662/1821.
 - 70 KVL Pol. jkv. 571/1823.
 - 71 KVL Tv. jkv. 662/1821.
 - 72 Kép forrása: MNL OL Tervtár T 62 No. 876.
 - 73 A Dunántúli Kerületnek Törvény Táblája... *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1824. (május 26.) 42. sz. 329–331. p.
 - 74 Kőszegről. *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1824. (június 12.) 47. sz. 370–371. p.
 - 75 KVL Törv. jkv. 411/1825.
 - 76 KVL Pol. jkv. 80.; 130/1826.
 - 77 Uo. 571/1823.
 - 78 Uo. 130/1826.
 - 79 Uo. 165/1826.
 - 80 Uo. 542/1826.; Törv. jkv. 249/1826.
 - 81 KVL Pol. jkv. 728/1827.
 - 82 Uo. 77/1829.
 - 83 Uo. 819/1829.
 - 84 Uo. 198/1826.
 - 85 Uo. 721/1831.
 - 86 Uo. 1291/1834.
 - 87 1848. évi III. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról. 27. §.
 - 88 KVL Pol. jkv. 672. és 727/1848.; Tan. ir. Divisionales et executionalae 78. köteg 167. sz.
 - 89 MOLNÁR András: Zala megye politikai viszonyai a reformkor hajnalán. Séllyey Elek főszolgabíró feljegyzései. *Levéltári Szemle*, 2001. 4. sz. 30. p.
 - 90 KVL Tan. jkv. 1765. ápr. 15.
 - 91 KVL Kőszeg Város királyi biztosainak iratai.
 - 92 CHERNEL 1877. 139. p.
 - 93 SÖPTEI Imre: Kőszeg szabad királyi város gazdálkodása és a Magyar Királyi Kamara újítási törekvései 1768-ban. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2021. 2. sz. 23–24. p.
 - 94 SÖPTEI Imre: Ertl János kőszegi városbíró vázlatos portréja. In FIZIKER Róbert – KELEMEN Dávid (szerk.): *Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára*. Sopron, 2022. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára 433–442. p.
 - 95 SÖPTEI Imre: A vármegyei tisztviselői kar újjászervezése, 1861–1862. In MAYER László – TILCSIK György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről IV.* (Archivum Comitatus Castriferrei, 1.) Szombathely, 2004. Vas Megyei Levéltár, 251–266. p.
 - 96 KŐSZEGI JÓZSEF: *A Kőszegi Takarékpénztár száz éve 1844–1944*. Kőszeg, 1944. Kőszegi Takarékpénztár, 6–8. p.
 - 97 KVL A Kőszegi Takarékpénztár iratai. Részvényesek könyve 1844–1890.

⁹⁸ Dominkovits Péter: A kőszegi posztógyár a reformkorban. Újabb adatok és kutatási szempontok. In BARISKA István – SÖPTEI Imre (szerk.). *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg, 2000. Kőszegi Polgármesteri Hivatal, 157–180. p.

⁹⁹ *Kőszegi Olvasó-Egylet névsora betűrenddel...* Kőszeg, 1840. 3–4. p.

¹⁰⁰ KVL Tan. ir. Acta miscellanea. A Kőszegi Hangászegylet iratai.

¹⁰¹ KVL Pol. jkv. és mell. 1114/1836.

¹⁰² LIST, Fridrik: *A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere*. Ford. SÁRVÁRY Antal. Kőszeg, 1843. 209 p.

¹⁰³ SÖPTEI 2014.

¹⁰⁴ Debrecen díszpolgára. *Debrecen.hu*. <https://www.debrecen.hu/hu/debreceni/dijazottak/debrecen-diszpolgara>.

¹⁰⁵ KVL Pol. jkv. 1840/1402.; 1842 /249.

¹⁰⁶ CHERNEL 1877. 147. p.

¹⁰⁷ Leltár rendezése és elszállítása. *Kőszeg és Vidéke*, 1899. (március 26.) 13. sz. 2. p.; Levéltár rendezése és elszállítása. *Kőszeg és Vidéke*, 1899. (május 14.) 20. sz. 2. p.

¹⁰⁸ VARGA–VERES 1989. 350. p.

1. Bevezetés

A történetírás szempontjából tekintve a *Pragmatica Sanctio* magyarországi elfogadása és az 1723. évi *decretum*ba való becikkelyezése kapcsán két kérdést érdemes vizsgálat tárgyává tenni akkor, amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara tudományos ülészeket szentel e korszakos jelentőségű politikai aktusnak a háromszázadik évforduló alkalmából. Az első, kisebb probléma annak tisztázása, hogy ez valójában melyik évhez lenne köthető, a második, immár fontosabb kérdés pedig annak vizsgálata, hogy a *Pragmatica Sanctio* elfogadása milyen jelentőséggel bírt a kései rendiség magyarországi történetére nézve.

2. A *Pragmatica Sanctio* elfogadása

Köztudomású, hogy az 1723. év folyamán került kiadásra az a *decretum*, amelynek első és második *articulusa* rögzítette a Habsburg-dinasztia nőágának trónöröklési jogát Magyarországon.¹ De amennyiben történészként tekintünk a problémára, akkor nem kétséges, hogy csupán másodlagos fontosságot tulajdoníthatunk ennek a ténynek. Úgy pedig nem is lehetne fogalmaznunk, hogy a *Pragmatica Sanctio* Magyarországon 1723 júniusában „emelkedett törvényerőre”, hiszen a kora újkor századaiban *decretum* az uralkodó és a rendek diétai megegyezését rögzítette: törvénynek a szó mai értelmében a történettudomány álláspontja szerint nem nevezhetjük – ahogyan azt sem gondolhatjuk, hogy a 18. században „az állam szervei” betartották és betartatták volna ezeket az *articulusokat*.

Erre a kora újkori törvénycikkeknek sokszor már a szövege is felhívja a figyelmet. A diéta zárásakor eszközölt *concertatio* alkalmával a diéta küldötteiből és a kancellária hivatalnokaiból álló bizottság egyeztetette és véglegesítette a *decretum articulusainak* szövegét, amely még az uralkodói aláírás előtt a diéta plénuma elé került végső ellenőrzésre.² A *Corpus Juris Hungarici* kora újkori köteteit olvasgatva gyorsan nyilvánvalóvá válik, hogy a törvénycikkek jelentős része ez alkalommal formai egységesítésen sem esett át, és így a törvénycikk végleges szövege is megőrizte a *tractatus diaetalis* folyamatáról árulkodó formai jegyeket: az országgyűlési felíratra vagy a királyi leíratra jellemző fogalmazást – hiszen a törvénycikkeket a feliratok és a leiratok egybehangzó pontjaiból, a mind a király, mind Magyarország rendjei által elfogadott javaslatokból állították össze a *concertatio*s bizottság munkája során. Lényegében a *decretum* egyes törvénycikkei nem törvények voltak a szó mai értelmében, hanem írásos emlékeztetők egy olyan megegyezésről, amely később bizonyulhatott úgy rövid, mint hosszú életűnek, illetve amelyet a király és a királyi hivatalok apparátusa vagy tiszteletben tartott, vagy pedig nem. Ha az utóbbi eset valósult meg, akkor a rendek ismét felvethették a kérdést a következő diétán mint sérelmet, és akkor az egész alkufolyamat újraindult.

Ha az 1655. évi 61. törvénycikk arról rendelkezik, hogy „[a]z 1649. évi 44. cikkely megújítandó és szigo-

Szijártó M. István*

A *Pragmatica Sanctio* és a magyar rendiség

rubban betartandó”, akkor ebből nemcsak az derül ki, hogy 1649 és 1655 között nem tartották be, hanem az iránt is jogos kétség ébredhet bennünk, hogy 1655 után vajon érvényesült-e.³ Sok „törvényünk” mindössze a magyar rendek óhaját rögzíti, amelyet valamely okból az uralkodó egy adott pillanatban elfogadott, de még azt sem tudjuk biztosan, hogy szándékában volt-e azt valaha betartani, illetve betartatni. A *Corpus Juris*ban nem egy és nem két „rendelkezés” olvasható a tekintetben, hogy a király lakjon Magyarországon. A *Pragmatica Sanctio* törvénycikkeit a törvénytárban nem sokkal követő 7. *articulus* címe is „A királyi felségnek az országban való személyes lakásáról” rendelkezik első pillantásra, bár a törvénycikk szövege már óvatosabban fogalmaz: „midőn más tartományainak igazgatása és gondjai engedik”. De mindenki tudja, hogy a Habsburg uralkodók legfeljebb hónapokat töltöttek Magyarországon a kora újkorban és a modern időkben is.

Végül pedig, ha a *decretum* természetét próbáljuk megragadni, azt is meg kell jegyeznünk, hogy a 18. századi Magyarországon szokásjogi rendszer uralkodott: az alapvető jogintézmények nem tételes törvényeken, hanem a szokáson nyugodtak, amelyeket az *articulusok* felidéztek és kifejtettek. Az élő szokás jelentette a valódi jogalapot, és ezt a törvénycikkekre való hivatkozás legfeljebb kiegészítette.⁴ Werbőczy István *Hármaskönyve* egyenesen azt állítja, hogy a szokásnak törvényt magyarázó és törvényt pótló ereje mellett törvényrontó ereje is van: lerontja az ellenkező értelmű korábbi törvényt,⁵ a 19. századi magyar történelem kiemelkedő londoni kutatója, Péter László (1929–2008) pedig egyenesen azt állítja, hogy a jogrendszer domináns jogforrása a szokás volt:

„A *consuetudo* áll minden más jogforma: a királyi rendelet, a kiváltságlevél, a bírósági döntvény és a *decreta regni* mögött, és valamennyiük fölé emelkedik. A törvényt nem hozzák létre vagy alkotják, az nem akarattal, hanem nem is a közösség akarataé. A törvény a *jus*, az igazság, mely a közösség bevett szokásaiban és eljárásaiban létezik. A törvények csak rögzítik és közhírré teszik a szokásjogot, melyet már megelőzőleg is kötelezőként ismertek el.”⁶

* Szijártó M. István DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, az MTA doktora, ORCID: 0000-0003-1800-2998

Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a *Pragmatica Sanctio* nak az 1723. évhez való kapcsolása a *decretum* félreértelmezésén alapszik. Aminek valóban komoly jelentősége volt, az nem a nőági trónörökösödés megjelenése volt a szentesített *decretum* első két cikkelyeként, hanem az, hogy a diéta alsótáblája elfogadta a nőági trónörökösödést. Ez pedig 1722. június 30-án történt meg. A személynök helyett az alsótáblán az elnöki feladatokat ellátó felsőbüki Nagy István alnádor elmondta a diéta kezdetén szokásos üdvözlőbeszédet. Ennek kulcsfogalmai a béke és a nyugalom voltak, és ennek szellemében a *Pragmatica Sanctio* mellett érvelt, amely az országnak védelmet biztosíthatna. Ezt követte Szuha Ferenc ítélőmester híres beszéde, amelyben a Habsburg-dinasztia nőági trónörökölésének elfogadását ajánlotta.⁷ A rendek lelkes éljenzéssel reagáltak, majd értesítették a fejleményekről a mágnásokat. A diéta feliratát külön küldöttség vitte Bécsbe III. Károlynak.⁸

Gondolhatnánk azt, hogy a *Pragmatica Sanctio* hoz mint a Habsburg király és a magyar rendek megegyezéséhez hozzátartozik a másik fél elfogadó aktusa is, és ezért kell a tradicionális 1723-as évszámhoz ragaszkodnunk. Valójában azonban nemcsak hogy az a helyzet, hogy erre is sor került már 1722 júliusában Bécsben, amikor a magyar országgyűlés küldöttsége oda megérkezett, és e hó harmadikán gróf Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek beszédében ünnepélyesen közölte III. Károlyllyal a magyar országgyűlés döntését,⁹ vagy – ha a kákán is csomót keresünk – legkésőbb akkor, amikor 1722. július 11-e és 16-a

között immár Pozsonyban megszövegezték a vonatkozó *articulus*okat, és ezeket július 17-én átadták az uralkodónak,¹⁰ hanem ennél is realisabb helyzetértékelés azt állítani, hogy a Habsburgok nőági trónöröklése tekintetében a magyar rendek képviselték a másik felet, és az ő elfogadó aktusuk 1722. június 30-án az említett jelenettel végbe is ment.

A *Pragmatica Sanctio* megajánlására ugyanis nem a magyar rendek kezdeményezésére került sor. Az osztrák udvari kancellária a magyart – tulajdonképpen a magyart is¹¹ – már 1720. január 19-én megkereste a *Pragmatica Sanctio* ügyében. Az 1721. július 13-án Bécsben tartott titkos *conferentia* nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyarok önként ajánlják meg a nőági örökösödést. Ugyanez maradt a prioritás az 1722. március 2-ai titkos konferencián, amely döntött a diéta összehívásáról. Sőt voltaképpen már az előző országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottságokat is elsősorban abból a célból hívták össze még a diéta megnyitása előtt, hogy a nőági örökösödés mellett agitáljanak.¹² Gróf Esterházy Imre püspök, a későbbi primás tette azt a javaslatot egy bécsi konferencián – felelevenítve Savoyai Jenő korábbi gondolatát –, hogy a főispánok és a főpapság érjék el a vármegyénél azt, hogy a diéta önként ajánlja fel a Habsburgok nőági trónöröklését.¹³ Végül pedig, már 1722-ben magát az országgyűlési feliratot is Bécsben szövegezték meg az uralkodó személyes részvételével, majd ezt követően is több napig dolgoztak rajta Pozsonyban: elsősorban Johann Georg Man-

Pozsony látképe. F. B. Werner és I. C. Leopold metszete¹⁶

nagetta udvari tanácsos, gróf Károlyi Sándor, gróf Erdődy László Ádám alkancellár és gróf Erdődy György Lipót, a későbbi országbíró.¹⁴ Ezekről a folyamatokról a legjobban Mannagetta levelei tudósítanak, amelyeket nemrég publikált Forgó András.¹⁵

Az országgyűlést követő jutalmazások is amellett tanúskodnak, hogy a *Pragmatica Sanctio* esetében a régóta igyekvő fél az udvar volt, a döntés pedig a rendek kezében volt. Áruklódó módon komoly jutalomban részesültek ezért a diéta után az evangélikus jogászelit olyan képviselői, mint Jeszenák Pál, akit kuruc múltja ellenére III. Károly delegált a *Systematica Commissió*ba 1715-ben, illetve akit Mannagetta alkalmasnak tartott volna a *Pragmatica Sanctio* országgyűlési előterjesztésére is.¹⁷ Hogy a rendszeres bizottságban a nőági trónöröklés ügyében bűgölködött, arra Mannagetta 1722. április 30-i jelentése a bizonyíték.¹⁸ Ezután Jeszenák Lednicére kért birtokadományt, de csak 4000 forint pénzjutalmat kapott. Ugyanezen uradalmat kérte Prileszky Pál is,¹⁹ amikor a *Pragmatica Sanctio* elfogadtatásáért jutalomban részesült,²⁰ de helyette 6000 forintos jutalmat kapott. Őket – mint protestánsokat – nem kívánta az udvar birtokhoz juttatni.²¹

Jóval magasabb összegű jutalomban részesült az 1722. június 30-i alsótáblai ülés két főszereplője. A szakirodalom szerint Szluha Ferenc bárói rangot és 20 000 forint értékű birtokot, felsőbüki Nagy István 24 000 forint értékű jószágot kapott.²² Minthogy a címadományozáshoz kapcsolódó költségek nagyjából 4000 forintba rúgtak, kézenfekvő feltételezni, hogy életkora miatt kérhetett utóbbi a bárói cím helyett pénzt. Talán attól tartott a hetvenéves alnádor, hogy nem éri meg, hogy az arisztokraták közé lépjen. (Szluha a bárói címet csak 1726-ban kapta végül meg.)²³ De még a „birtokadományozás” sem volt sima ügy. Nagy János kutatásaiból kiderül, hogy felsőbüki Nagy István valójában kegyadományt (*gratiale*) kapott, utalványt kincstári birtokra. Az összeg azonban késett, ezért felsőbüki Nagy István az illetékes kormányzertől, az *Universalbancalitastól* kérte, hogy a kincstár a pénzt 1725. november 1-től 5%-os kamattal kiutalásával három fiúörököse között ossza fel és készpénzben fizesse meg.²⁴

Vagyis ha abból indulunk ki, hogy a *Pragmatica Sanctio* megegyezés volt Magyarország uralkodója és rendjei között, akkor is odajutunk, ahol egyszer már jártunk, azaz hogy erre az egyezsége a pecsétet valójában 1722. június 30-án ütötték rá, nem pedig később – és biztosan nem 1723-ban. A valódi döntés az alsótábla kezében volt, és a Szluha Ferenc beszédét követő vívatozással ez meg is született, hiszen a diétai döntéshozatal labirintusában az egyik alapelv az volt, hogy az ellenkezésnek hangot kell adni,²⁵ és ezen az ülésen nem is voltak hallhatók disszonáns hangok.

De miért is lett volna így? Bár gróf Pálffy Miklós nádor és gróf Csáky Imre bíboros kalocsai érsek hónapokig gyözködtek Szluha Ferencet, mert Bécsben kifejezetten azt kívánták, hogy a volt kuruc tegye meg az előterjesztést,²⁶ ehhez nem azért ragaszkodtak, mert a közhangulat az ellenzékiiségre általában leginkább hajló vármegyei követek körében ellenséges lett volna a nőági trónöröklés elfogadásával szemben. Nemcsak az 1722. június 30-i

jelenet lefolyása tanúskodik emellett, hanem említhetjük Baranya követutasítását is, amely arra szólítja fel követeit, hogy a főispán és más főrendek iránymutatását kövessék, ha felmerül a Habsburg-ház nőági örökösödésének kérdése,²⁷ vagy Tolnáét, amely a nádorhoz utasítja ugyanezért követeit.²⁸ Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén a diétai követek által tett végjelentésben pedig – tehát már utólag – azt olvashatjuk, hogy a *Pragmatica Sanctio*t a közjó érdekében volt szükséges támogatni.²⁹

Nem gondolom, hogy ezt pusztán frázisnak kellene tekintenünk: ekkoriban még ténylegesen élt a félelem az Oszmán Birodalomtól, amit például éppen felsőbüki Nagy István – még csak nem is ekkor, hanem 1735-ben kelt – végrendelete mutat.³⁰ Ezen pedig nincs is mit csodálkoznunk, hiszen világos, hogy az Oszmán Birodalom megjelenése egy nagyobb európai térség erőinek egyesítését követelte meg: ilyennek tekinthető Hunyadi Mátyás állama, majd a Jagellók királysága, de végül – ahogy erre Toynbee is rámutatott – a Habsburgok közép-európai állama töltötte be ezt a funkciót.³¹ 1722-ben a magyar politikai elit tagjai sem tudhatták még, hogy bár a 18. században még két háborúra kerül sor az oszmánok ellen, azok lényegében már nem fenyegetik többé az ország biztonságát.

3. A *Pragmatica Sanctio* jelentősége

Az pedig, hogy megünnepelendőnek tartjuk-e a *Pragmatica Sanctio* 1722. évi elfogadását, attól függ, milyen jelentőséget tulajdonítunk neki. Ez nyilván azon nézőpontnak a függvénye, amelyet az értékelő, például a történész elfoglal. Itt és most a magyar rendiség történetének szempontjából próbáljuk meg felmérni a Habsburg-ház nőági trónöröklése magyarországi elfogadásának jelentőségét.

A magyar rendiség történetét a 17. század elejétől a 18. század elejéig a tartós konfliktusok és a rövid életű kompromisszumok határozták meg.³² A közép-európai térségben a legtöbb országban és tartományban a rendi dualizmus mérlegének végleges elbillenése az uralkodó javára a harmincéves háborúhoz köthető, mert ekkoriban sikerült létrehozni az állandó hadsereget.³³ A Habsburgok állandó hadseregének születését hagyományosan azon rendelkezéshez szokás kötni, amellyel III. Ferdinánd császár 1649-ban, a harmincéves háború végeztével rendelkezett kilenc vértes-, egy dragonyos- és kilenc gyalogezred fegyverben tartásától.³⁴ A magyar rendek és a Habsburg uralkodó meghatározó részben a felekezeti ellentétek által motivált konfliktusai egyre nagyobb kilengést mutattak, és az úgynevezett lipóti abszolutizmusra és a visszahódító háborúk jelentette igen súlyos megpróbáltatásokra a Rákóczi-szabadságharc adott választ: már nemcsak a protestánsok és nemcsak a politikai elit (a rendek) felkeléseként, hanem az ország nagyobb részének lázadásaként a konföderáció Lengyelországban bevált formáját alkalmazva.³⁵

Az 1848-at követő történeti feltárásokban, amikor az 1848–1849. évi szabadságharc árnya vetült rá a 18. század eleji történetekre, ezeket is vesztes szabadságharcként kezdték értelmezni. Azonban indokolt elszakadnunk ettől

a narratívától, és vesztes szabadságharc helyett sikeres felkelésként, rendi mozgalomként értelmeznünk Rákóczi felkelését.³⁶ 1711 ugyanis nem 1849 volt, Szatmár nem Arad.³⁷ 1711 kompromisszum volt, egy kivételesen kedvező helyzetben bölcs belátással meghozott megegyezés, amely alapvetően helyreállította egy jóval korábbi időszak politikai viszonyait, amelyeket a rendi dualizmus fogalmával lehet a legjobban körülírni, és amelyek már anakronisztikusak voltak a 18. századi Európában. A magyar országgyűlés visszaszerezte a hadiadó feletti ellenőrzést, a nemesi elit pedig mentesült az adófizetés alól. Az uralkodót már nem választották ugyan, de a hitlevél megőrizte a korábbi választási feltételek (*Wahlkapitulationen*) fontos elemeit. A vármegyerendszer keretében a rendek kezében maradt a helyi és regionális igazgatás monopóliuma és az országos szintű kormányzatban és bíraskodásban gyakorolt széles körű jogosítványaik köre.³⁸

1722. június 30-án a *Pragmatica Sanctio* elfogadása a bécsi kormányzat számára az első fontos visszajelzést adta a kompromisszumos politika helyességét illetően. A második pedig 1741-ben érkezett, amikor a nőági öröklés elvi lehetőségből tény lett: ekkor a cseh rendekkel szemben a magyarok kitartottak Mária Terézia mellett. Következésképpen – mondhatjuk azt is: hálából – Magyarország kimaradt a Haugwitz-féle reformokból, amelyek az egyházakat és a nemeseket is rendszeres adó alá vetették a monarchia nyugati törzsterületein, illetve intézményi változtatásokkal hozzákötötték a megbízhatatlannak bizonyuló cseh tartományokat az osztrákokhoz. Ahogy arra már Szekfű Gyula is rámutatott, ezzel vette kezdetét a Habsburg Birodalmon belüli magyar külön út,³⁹ amely végül elvezetett az 1867. évi kiegyezéshez.

Zárásként még egy dologra kell kitérnünk: miért is éppen az 1711 és 1848 közötti magyar rendiség szempontjából érdemes a *Pragmatica Sanctio* problémakörét górcső alá venni, jelentőségét innen nézve mérlegelni? Erre

a kérdésre pedig a leginkább kézenfekvő válasz a kései, az 1711 és 1848 közötti magyar rendiségnek közös európai történelmünk szempontjából is számottévvő jelentőségére utalni. Hiszen komoly érveket lehet amellett felhozni, hogy közös európai örökségünk fontos eleme az a tény, hogy a 18. században, az európai abszolútizmus fénykorában nemcsak a londoni *Westminster*, a holland *Staten-Generaal* és a svájci *Tagsatzung* jelentette a kivételt a főszabály alól, nemcsak ezek voltak működő parlamentek valódi hatalommal, hanem Európa keletebbi régióban is találhatunk ilyeneket: elsősorban a svéd *riksdagot* (főleg 1719–1772 között, amely időszakot a svéd történelemben a szabadság korának nevezik), majd a lengyel *sejmet* (Lengyelország végső felosztásáig, 1795-ig) végül pedig a magyar *diaetát* (kivéve az 1765 és 1790 közötti időszakot).

Tehát amikor Jürgen Habermas a polgári nyilvánosság 18. századi csiráit angol kávéházakban, francia salonokban és német tudós asztaltársaságokban keresi,⁴⁰ a diétán Magyarország közügyeiről direkt módon lehetett tárgyalni. A század elején, 1711-ben Bolingbroke lord angol külügyminiszter,⁴¹ a század végén, 1786-ban pedig II. Frigyes porosz király nevezte a magyart „szabadsághoz szokott népnek”.⁴² A rendszertelenül összehívott országgyűlés és a vármegyékben rendszeresen működő vármegyei közélet és önkormányzatiság a politikai participációnak a 18. században szokatlanul magas – bár demokráciának nyilván nem nevezhető – szintjét hozta létre, és ez a 18. századi magyar rendiség történetének (amelynek, mint láttuk, a *Pragmatica Sanctio* elfogadása fontos eleme) európai jelentőséget kölcsönöz. Ha pedig ezen hagyományok beépülnének a magyar történeti köztudatba és fontos elemeivé válhatnának a magyar közgondolkodásnak, akkor talán Magyarország lakossága is nagyobb értéket tulajdonítana az alkotmányos formáknak, illetve általában a demokratikus politikai berendezkedésnek, mint az mostanában tapasztalható.

SZIJÁRTÓ, M. ISTVÁN

Die *Pragmatica Sanctio* und die ungarische Ständeordnung

(Zusammenfassung)

Zwar lässt sich argumentieren, dass die *Pragmatische Sanktion* eher mit dem Jahr 1722 als mit 1723 in Verbindung gebracht werden sollte. Dennoch darf die Bedeutung der Parlamentsakte 1 und 2 von 1723 für die Stände des Königreichs Ungarn nicht unterschätzt werden. Dieser Akt besaß symbolischen Charakter und bestätigte die Angemessenheit der Habsburgischen Politik gegenüber Ungarn, die 1711 eingeleitet wurde. Dieser Kompromiss

stellte den Dualismus von König und Ständen wieder her, indem er dem Landtag das Privileg der Steuerbewilligung zusprach, der landbesitzenden Adelsschicht Steuerimmunität gewährte, den Komitaten das Monopol der lokalen und regionalen Verwaltung sicherte und der adeligen Elite weitgehende Partizipation in der landesweiten Verwaltung und Justiz verschaffte.

SZIJÁRTÓ, M. ISTVÁN

The *Pragmatica Sanctio* and the Hungarian Estates (Abstract)

It can be argued that the *Pragmatic Sanction* should be associated with the year 1722 rather than 1723. Nevertheless, the importance of Acts 1 and 2 of 1723 for the Estates of the Kingdom of Hungary should not be underestimated. This act had a symbolic character and confirmed the appropriateness of the Habsburg policy towards Hungary, which had been initiated in 1711. This compromise re-

stored the dualism of king and estates by granting the Diet the privilege of tax authorisation, granting tax immunity to the landowning nobility, securing the counties the monopoly of local and regional administration and providing the aristocratic elite with extensive participation in the nationwide administration and judiciary.

Jegyzetek

- ¹ Az 1723. évi 1. törvénycikk (*Az ország s az ahhoz kapcsolt részek karai és rendei Ő császári és királyi szent felségének szabadságai és kiváltságai atyai és legkegyelmesebb megerősítéséért s a karok és rendek közepette saját személyében megjelenéséért legnagyobb köszönetet mondanak*) és a 2. törvénycikk (*Ő császári és királyi legszentségebb felsége fölséges osztrák háza nőágának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödésről*) rendelkezik a Habsburg-dinasztia nőágának magyarországi uralkodásáról. A harmadik törvénycikk (*Az ország s kapcsolt részei karainak és rendeinek jogait, kiváltságait és szabadságait megerősítik*), amelyet sokan a *Pragmatica Sanctio* részének tartanak, inkább már a nőági trónöröklés elfogadásának ellentételezését jelenti. (MÁRKUS Dezső [szerk.]: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1657–1740. évi törvényzikkkel*. Budapest, 1900. Franklin Társulat, 562–569. p.) Salamon Ferenc is két törvénycikket tárgyal könyvében *Pragmatica Sanctióként*. L. SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története. Második kiadás*. Budapest, 1881. Ráth Mór, 170–175. p. A trónöröklési jog történetéről l. áttekintően CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Budapest, 1917. Athenaeum, illetve legutóbb MEZEY Barna: *A Pragmatica Sanctio és magyar történelmi alkotmány*. *Századok*, 2023. 3. sz. 495–513. p. Ami pedig a magyar rendek által kérhető, illetve megkapható ellentételezésről, l. a diéta előtti levelezést gróf Pálffy Miklós nádor és ítélmestere, Szluha Ferenc között: SALAMON 1881. 134–138. p., vö. MÁLNÁSI Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*. Kalocsa, 1933. A gróf Csáky család kiadása, 260. p.
- ² Ez a *concertation*nak a 18. században érvényesülő módja volt. Erről és a korábbi eljárásról l. SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005. Osiris, 92–97. p.
- ³ 1655. évi LXI. törvénycikk kijelentik, hogy a rendek közül ügyködő ügyvédek az országgyűlésben való üléstől el kell tiltani.
- ⁴ SZIJÁRTÓ 2005. 40–43. p.
- ⁵ KOLOSVÁRI Sándor – ÖVÁRI Kelemen (szerk.): *Werböczy István Hármaskönyve. A Magyar Tudományos Akadémia által gondozott harmadik kiadás*. Budapest, 1894. Magyar Tudományos Akadémia, 29. p. (Előbeszéd, 11. cím: Miben különbözik a törvény a szokástól; és a szokásnak hármass erejétől) Ugyanehhez l. még 12. cím: Az egymással ellenkező törvényről, statumról és szokásról mit kell tartanunk? (Uo. 29–30. p.)
- ⁶ PÉTER László: *Die Verfassungsentwicklung in Ungarn*. In RUMPLER, Helmut – URBANITSCH Peter (szerk.): *Verfassung und Parlamentarismus 1. Teilband Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften. (Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. 7. kötet)* Wien, 2000. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 242–244. p.
- ⁷ A beszéd magyar fordítását közli: SALAMON 1881. 147–153. p.
- ⁸ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára N 114 [Regnicolaris levéltár, *Archivum Regni*, Kovachich Márton György gyűjteménye] 7. kötet *Diarium dietae Poson[iensis] a[morum]* 1722 et 23. (A Szapáry János Péter gróf ercsi könyvtárában található eredetiről másolva.) 3. skk. p.
- ⁹ SALAMON 1881. 158–163. p.
- ¹⁰ MÁLNÁSI 1933. 264. p.
- ¹¹ Uo. 259. p. A nőági trónöröklést 1720-ban fogadta el a cseh országgyűlés, Stájerország, Karintia, Krajna és Tirol tartománygyűlése, valamint az erdélyi országgyűlés. 1721-ben csatlakoztak hozzájuk az alsó- és a felső-ausztriai rendek, 1723-ban a németalföldi, 1725-ben pedig a lombardiai rendi gyűlések. MEZEY 2023. 505–506. p.
- ¹² MÁLNÁSI 1933. 257–260. p.
- ¹³ FORGÓ András: A királynő és az érsek. Esterházy Imre szerepe Mária Terézia uralkodásának kezdeti éveiben. *Századok*, 2023. 3. sz. 522. p.
- ¹⁴ CSEKEY 1917. 258–259. p.
- ¹⁵ FORGÓ András: *Auf Ihrer Kaiserlichen Majestät allergnädigsten Befehl. Hofrat Johann Georg von Mannagettas Berichte über den ungarischen Landtag, 1722–1723 und 1728–1729*. Wien, 2021. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien.
- ¹⁶ Kép forrása: Megjelent Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica: Tomus primus* (Bécs, 1735) című művében. *Wikipedia Commons*.
- ¹⁷ VAMOS András: A távollévők követeinek pályafutása két állítás tükrében. In DOBSZAY Tamás – FORGÓ András – ifj. BERTÉNYI Iván – PÁLFFY Géza – RÁCZ György – SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2014. Az Országgyűlés Hivatala, 279–280. p.
- ¹⁸ CSEKEY 1917. 253. p.
- ¹⁹ BUZÁSI János: *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Ungarische Akten. Allgemeine Akten. Tematikus repertórium*. Kézirat. Budapest, 1977. Magyar Országos Levéltár, 132. p.
- ²⁰ Johann Georg von Mannagetta 1722. április 30-án kelt jelentésére hivatkozik: CSEKEY 1917. 253. p.
- ²¹ MARCZALI Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815)*. Budapest, 1898. Athenaeum (Szerk. SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története*. 8. k.) 223. p. Jeszenák Pálról és Prileszky Pálról l. SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta II: A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest, 2021. Magyar Nemzeti Levéltár, 448–451., 471–474. p.
- ²² MÁLNÁSI 1933. 270. p.
- ²³ SZEMETHY Tamás: Keresd a nőt! A felsőbüki Nagy család házassági stratégiája. In SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *A felsőbüki Nagyok évszázada. A politikai elit útjai a kései rendiség időszakában*. Budapest, 2024. Harmattan, 143–164. p. Felsőbüki Nagy István egyébként végül csak 1737-ben halt meg.

- ²⁴ NAGY János: Konfliktusok a családon belül. Viharok felsőbüki Nagy István alnádor (1653–1737) végrendelete körül. In SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *A felsőbüki Nagyok évszázada. A politikai elit útjai a kései rendiség időszakában*. Budapest, 2024. Harmattan, 165–190. p.
- ²⁵ Ehhez l. SZIJÁRTÓ 2005. 293., 318–319. p.
- ²⁶ MÁLNÁSI 1933. 260. p.
- ²⁷ MARCZALI 1898. 210–211. p.
- ²⁸ HORVÁTH Árpád: Tolnavármegye és a rendi országgyűlések (1712–1805). In K. BALOG János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye Történetéből VIII.* Szekszárd, 1978. Tolna Megyei Tanács Levéltára, 101. p. További vármegyei utasításokra l. MEZEY 2023. 508. p., vö. MÁLNÁSI 1933. 261. p.
- ²⁹ KISS Anita (szerk.): *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században*. Összeállította KISS Anita, NAGY János és KAPITÁNY Adrienn. Budapest, 2015. Pest Megyei Önkormányzata – A Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, 22. p.
- ³⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára IV. 35 Végrendeletek levéltári gyűjteménye (*Acta testamentaria*) 4. cs. „Acta testamentaria (Végrendeletek) I.” (Hitelesített másolat.)
- ³¹ TOYNBEE, Arnold J.: *Válogatott tanulmányok*. Ford. MESTERHÁZI Márton, Budapest, 1971. Gondolat, 57–62. p.
- ³² Vö. PÁLFFY Géza: *A hosszú 17. század új megvilágításban – a ki egyezések és kompromisszumok évszázada?* In GERŐ András (szerk.): *Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában*. Budapest, 2014. A Közép-és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 11–19. p.
- ³³ OESTREICH, Gerhard: Ständetum und Staatsbildung in Deutschland. In OESTREICH, Gerhard: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*. Berlin, 1969. Duncker & Humblot, 285–289. p.
- ³⁴ Júniusban 4000 lovas és 10 000 gyalogos fegyverben tartásáról döntöttek, de mivel az elbocsájtott katonák zsoldját nem tudták előteremteni, egy évvel később is 30 000 ember állt fegyverben. 1650 szeptemberében is még 14 500 gyalogos és körülbelül 10 000 lovas szolgált. (BAGI Zoltán Péter: A hadügyi forradalom a magyar történetírásban és a Habsburg Monarchia állandó haderejének kialakulása a 17. század végére. *Arkádia. Történelmi és történelem-szaktudományi folyóirat*, 2015. 1. sz. 20. p.) Ugyanakkor, ahogy azt például William D. Godsey hangsúlyozza, a törökellenes harcok miatt valójában már a harmincéves háború előtt is voltak állandóan fegyverben tartott ezredek. (GODSEY, William D.: *The Sinews of Habsburg Power. Lower Austria in a Fiscal-Military State, 1650–1820*. Oxford, 2018. Oxford University Press, 156. p.)
- ³⁵ GEBEI Sándor: *A Rákóczi-szabadságharc, 1703–1711*. (Szerk. ROMSICS Ignác: Magyarország története 11. k.) Budapest, 2009. Kossuth, 42. p.
- ³⁶ SZIJÁRTÓ M. István: The Rákóczi revolt as a successful rebellion. In PÉTER, László – RADY, Martyn (szerk.): *Resistance, rebellion and revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*. London, 2008. Hungarian Cultural Centre, 67–76. p.
- ³⁷ Ahogy egyszer Katona Tamás fogalmazott a „negyvennyolcas” történetész szemszögéből jogos metsző gúnnal: 1711-ben a megtorlást az jelentette, hogy Károlyi Sándor báróból gróf lett.
- ³⁸ SZIJÁRTÓ M. István: Az alkotmány eszméjének születése a 18. század végén. In HÖRCHER Ferenc – LORMAN, Thomas – PÓCZA Kálmán (szerk.): *A magyar történeti alkotmány. Korszakok és kihívások*. Budapest, 2023. Ludovika Egyetemi Kiadó, 57. p.
- ³⁹ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet*. 4. k. Budapest, 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 510. p. (Az idézett szövegrész szerzője Szekfü Gyula.)
- ⁴⁰ HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Ford. ENDREFFY Zoltán – GLAVINA Zsuzsa. Budapest, 1993. Századvég–Gondolat, 86–93. p.
- ⁴¹ „[B]eing a people used to liberty” (*Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára*. Angol levéltáraktól közli Simonyi Ernő. Budapest, 1877. Magyar Tudományos Akadémia [Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Bel- és külföldi irattárakból bővítve. Második osztály: Diplomácia.] 3. k. 478. p.; vö. LÁNCZY Gyula: Széchenyi Pál, kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika (1642–1710). *Századok*, 1882. 4. sz. 292. p.)
- ⁴² „[E]in Volk [...], das an Freiheit gewöhnt ist” (MITROFANOV, Paul von: *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*. Wien–Leipzig, 1910. C. W. Stern, 223. p. Vö. HASELSTEINER, Horst: *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*. Wien–Köln–Graz, 1983. Böhlau, 221. p.)

1. Előszó

Napjainkban, amikor újra fellendülőben van az egyesületalapítási kedv, azt hiszem, kuriózumként nem árt megismerni az úgynevezett „őskort”, a kezdeti, 19. századi okokat, lehetőségeket. Nemcsak azt tudhatjuk meg egy egyesület kutatása során, hogy milyen volt annak alapszabálya, szervezeti felépítése, hanem azt is, hogy az adott kor embere hogyan élt, miként gondolkodott, mivel töltötte hétköznapijait, milyen szórakozási és egyéb lehetőségei voltak. Mivel az egyesületek saját korunk mindenkori viszonyai által meghatározott közösségek, hétköznapijaik megrajzolásához nagyon aprólékos munkát kell végezni. Az ország számos városában, falujában, így Mosonban és Magyaróváron is több tucat egyesület működött az első világháborúig, amelyek közül sok a mai napig is kiható tevékenységével örökítette meg nevét.

2. Az egyesületek helye és szerepe a dualizmus kori Magyarországon

Az emberek törekvése többé-kevésbé szervezett közösségek, társaságok létrehozására úgyszólván egyidős magával az emberiséggel. Az egyesületi gondolat úgy is felfogható, mint az állam és a társadalom változó viszonyainak sajátos megnyilvánulása. A dualizmus idején az iskolán kívül a művelődési tartalmak terjesztésének egyetlen igazán széles körű színterei az egyesületek voltak, és országos jelentőségű és messze ható események, törekvések kitermelői és terjesztői egyúttal. Megfelelő körülmények között lassan épültek, s természetükhöz tartozott, hogy alkalmanként felbomlottak, megszűntek, átadva helyüket újabb szervezeteknek. Magyarországon – a 18. századi gyökerekből táplálkozva – a reformkorban kezdtek nagyobb számban szaporodni a különféle egyesületek. Az olvasóköri, az önképző társulatok, a társaskörök, az asztaltársaságok, a kaszinók működése során már megjelentek azok az elemek, amelyek a társadalom viszonylag szélesebb rétegei számára is fontossá tették e sajátos autonóm szerveződések létrehozását.¹ A társadalom egyik közösségi alapsejtje az egyesület. Az egyesületi élet mindig fontos mutatója, egyben megtestesítője is volt a polgárságnak. Az önkormányzatok e fajtájának számszerűsége, felvállalt célok szerinti összetétele, s mindenkor törvényi szabályozásának módja igen fontos és szemléletes képet ad az adott kor helyi társadalmának gazdasági és szellemi állapotáról, felkészültségéről, tágabb értelemben vett kulturális viszonyairól.²

3. Az egyesület fogalma

Többen is megkísérelték az egyesület fogalmát definiálni. Vita Emil a századforduló táján azt mondta: „ha több személy bizonyos meghatározott közös cél szolgálatára egyező akaratnyilvánítással társul”, az egyesület.³ Egy modern megközelítési mód – Reisz Lászlótól – kiemeli: „a

Preier Zsuzsanna*

Az egyesületek, egyesületek jogi szabályozása a 19. században, különös tekintettel a Moson vármegyei Széchenyi Kör működésének bemutatására

társadalom valamely mikroközössége helyi igényeinek, elvárásainak spontán kifejeződését” és „az ebben megnyilvánuló közös érdeket, cselekvést s értelemszerűen a tagok ezen alapuló önkéntességét.”⁴ Bősze Sándor többfajta értelmezést is felhasználva gyűjtötte össze azokat a kategóriákat, amelyek véleménye szerint egy egyesületre vonatkoznak:

„Az egyesület természetes vagy jogi személyek által a hatóságilag engedélyezett és tudományos, szakmai és egyéb közös célok megvalósítása érdekében létrehozott – önkormányzattal, meghatározott szervezeti felépítéssel és önálló gazdálkodással rendelkező – önkéntes társaság, melynek tagjai megszabott tagdíjat fizetnek. Az egyesület kifejezetten gazdasági-termelői vagyis primer gazdasági, pontosabban profitorientált tevékenységet nem folytat, valamint – általában – elsősorban nem politikai célokat kíván megoldani. Tehát általában nem pártszerűen működik, nem a hatalom megszerzésére törekszik. Hatósági jogkört nem gyakorol. Az alapszabályokban meghatározott célokhoz viszonyított közös érdekeket az egyesületen kívül állókkal szemben, mint érdekvédelmi intézmény képviseli. Adott helyzetben közvetítő szerepet tölt be a kormányzat vagy a politikai pártok és a helyi törekvések között. Az egyesületi tagok jogai, a fizetett tagdíj mértékétől függően – általában egyformák. Az egyesület az alapszabályokban meghatározott közigazgatási területen működhet és – néhány kivételt nem számítva – fiók egyesületeket hozhat létre.”⁵

* Preier Zsuzsanna, jegyző, Szilsárhányi Közös Önkormányzati Hivatal, ORCID: 0009-0001-7697-5088

4. Az egyesületek csoportosítása

Az egyesületek tipizálása szintén vitára adhat okot. A legmegnyugtatóbb eljárás az volna, ha tényleges tevékenységüket vennénk alapul, ami azonban lehetetlen, mert ehhez minden egyes társaság monografikus feldolgozását el kellene végezni. Így állandó kiindulási pontként mindenképpen az alapszabályokban megfogalmazott célok – s nem az egyesület elnevezései – kínálkoztak, hozzátevé, hogy egyrészt a leírt célok és a gyakorlat számos esetben elváltak egymástól, másrészt pedig az egyes típusokba tartozó egyletek tevékenysége között jelentős volt az átfedés. Az egyesületeket sokan próbálták – statisztikai, hatósági felügyelet, jogi szabályozás, etnikai és vallási szabályozás szerint – csoportokba sorolni. Vargha Gyula 1880-ban 16 csoportot különböztetett meg. E típusok a következők: önszegélyező egyletek, jótékony egyletek, nevelő és oktató egyletek, társas egyletek, gyakorló egyletek, ipartársulatok, termelészövetkezetek, fogyasztási egyletek, gazdasági egyletek, kereskedelmi egyletek, vízszabályozó egyletek, tűzoltó egyletek, tudományos és irodalmi egyletek, művészeti egyletek, vallásos egyletek, vegyes egyletek.⁶ Ezzel szemben Bösze Sándor 10 egyesületitípust különített el: gazdasági; szakmai önképző körök (gazdakörök, iparosok, kereskedő, értelmiségek és alkalmazottak szakmai alapon szerveződött társaságai); politikai; kulturális-népművelő (olvasó, népművelő-, közművelődési, szabadoktatási, dal-, kisdiedovőkörök); társasági (kaszinók, társaskörök, asztaltársaságok); munkásegysületek (munkásegyletek, önszegélyező- és szakegyletek); közhasznú egysületek (fürdő, lakóhelyszépítő, tűzoltó-, mentő-, egészségügyi egysületek); segélyező egysületek (önszegélyező, temetkezési, emberbaráti, nőegyletek); sportkörök és egyéb egysületek.⁷ Szabó Lajos szerint ahhoz, hogy az egyesület fogalmát meghatározzuk, az egyesületi élet működését megismerjük, meg kell határoznunk az egyesületekre vonatkozó jellemző vonásokat, ismereteket és alkotóelemeket. Ezek az alábbiak szerint csoportosíthatók:

Az egyesületnek mint sajátos jogi személyiséggel bíró társadalmi szervezetnek a megalakulása, működése alkotmányos rendelkezés alapján kiadott magas szintű jogszabály szerint történik, ami egyben garanciája az állampolgári egyesülési jog megvalósulásának, illetve gyakorlásának. A meghatározott célú egysületeket a relatíve nyitott tagság elve alapján, önkéntes elhatározás hozza létre. A cél meghatározásánál kiindulópont az állampolgárok akarata. Az egyesület létrejöttével az alapító állampolgárok tagokká válnak – jogszabály, alapszabály vagy más szabályzat szerint együttesen tevékenykednek. Az egyesületi tagságot az alapszabályban meghatározott rend és forma elfogadása, az egyesületi életben való önkéntes tevékenység, valamint a szervezet anyagi alapjainak folyamatos biztosításában való részvétel jellemzi. Az egyesület a tevékenysége során vállalt kötelezettségeiért csak az egyesület vagyonával felel. Tartozásait nem háríthatja a tagokra, illetőleg a tag saját vagyonával nem felel az egyesület kötelezettségeiért. Minden egyesület rendelkezik a jogszabályban meghatározott önkormányzati szervezettel és ezen alapuló vezetéssel. Megkülönböztetünk országos, regionális és helyi egysüle-

teket, valamint az egysületekre vonatkozó törvény szerint működő érdekképviseleteket és egysületi szövetségeket. Az egysületi jog az állampolgári alapjogok közé tartozik, az egysülési jog alkotmányos lehetőség. Az egysületek szinterei és formálói a közösségi önevelésnek, a demokratizmusnak. Az egysületi tevékenység mindig tartós tevékenységet, működést feltételez. Bírósági nyilvántartásba vétellel jön létre, és ezt követően kezdheti meg működést. Az egysületek különféle tevékenységekre alapulnak, így felsorolásuk lehetetlen. A tevékenység tartalmi azonossága vagy hasonlósága alapján a következő főbb egysületi típusok ismerhetők fel: tudományos, kulturális, művészeti, szakmai, szociális, védelmi, sport, állati és növényvédő, vadász és horgász, község-, illetve városvédő és -szépítő, környezetvédő, egyéb: gyűjtő egysületek stb.⁸ Mindamellett az egyletek egyedi vizsgálata sem érdektelen, mert ez világít rá az egysületi célok, a helyi, kisközösségi érdekek rendkívüli színességére, sokféleségére.

5. Az egysületek törvényi szabályozása

Igazat kell adnunk az egysületkutató Kiss Józsefnek, hogy Magyarországon soha nem volt modern értelemben vett egysületi törvény, csak a rendszerváltáskor, 1989-ben született meg. A kiegyezés utáni időszakra is érvényes ez, ahol egysületes egysületi törvény születéséről nem tud a kutatás. A résztörvények és rendeletek ugyanis nem voltak azok. Volt tehát egysületi jog, de törvény nem. Ezért adódott mód a kormányzati gyakorlatnak a túlzott igazgatási beavatkozásra. Ez az oka annak, hogy felügyeletük a dualizmus korában és mindvégig a belügyminisztériumé, illetve az alispáné.⁹ Annyit azonban fontos megjegyezni, hogy a korszakban már külön szabályozták a gazdasági testületek, kereskedelmi társaságok, az ipartársulatok és egyéb testületek jogát. A kiegyezést követően, 1868-ban történt kísérlet – tervezett formában – egy, a szabadegysülest megengedő törvény megalkotására. Ezt követően az egysületekről vagy valamely más irányú törvény egy-egy szakasza, vagy alacsonyabb szintű jogszabályok, miniszteri rendeletek intézkedtek. Az 1868-ban megszületett nemzetiségi törvény elismerte a nemzetiségek egysületalapító jogát, és lehetővé tette, hogy az egylet tagjai saját döntésükre alapozva határozzák meg az egysület nyelvét.¹⁰ 1873. április 29-én kelt Szapáry belügyminiszter 1394. sz. a. korrendelete, amely kimondta az egysülési jog szabadságát, de az egysületek működését miniszteri engedélyhez kötötte. „Nálunk különösen az egysületi ügy, annak jelenlegi fejlődése szerint törvényhozásilag szabályozva nem lévén, szükséges ezért a honpolgároknak a létező törvények iránti tisztelete, másrészt a kormány és a törvényhatóságok tapintatos eljárása, hogy fenntartassék az egysülés szabadsága, emellett azonban a kormány és a törvényhatóságok felügyeleti joga ezek működésére biztosított maradjon.”¹¹ A 773/1874. sz. belügyminiszteri rendelet intézkedett az egysületek nyilvántartásáról. Egyleti könyv vezetését rendelte el a törvényhatóságok központjában és a kerületi hatóságoknál.

Félévenként kellett kimutatást készíteni az újonnan alakult vagy megszűnt egyletekről. Az egyleti nyilvántartási könyvek alapján a belügyminisztérium országos egyleti anyakönyv vezetését írta elő. Ez megkönnyítette az egyletek felügyeletét, egyben megszüntette a részvénytársaságok és szövetkezetek, illetve a külön szabályozott egyletek törvényhatósági nyilvántartásba vételét.¹² Ezt követően Tisza Kálmán 1508/1875. eln. sz. a. belügyminiszteri rendelete értelmében mindennemű egylet megalakulása előtt köteles alapszabály-tervezetét – illetékes törvényhatóság útján – a m. kir. kormányhoz felterjeszteni. Ha az ilyenképpen felterjesztett alapszabály-tervezet 40 nap lefolyása alatt határozat nem hozatott vagy észrevétel nem tétetett, az egyesület működését megkezdhetette. Véglegesen azonban csak akkor alakulhatott meg az egyesület, ha a királyi kormány láttamásával ellátta.¹³ A későbbi években már csak tiltó törvények és rendelkezések láttak napvilágot. 1898-ban kelt a m. kir. belügyminisztérium 1136. eln. sz. a. körrendelete *a szabályellenesen alakult vagy alapított, illetőleg a hatóságilag felosztatott vagy felfüggesztett egyletekben való részvételének kihágása minősítése tárgyában*.¹⁴ A tiltó rendelkezések közül kiemelkedett *a háború esetére szóló kivételes intézkedésről* szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk, amely már a háborúba való készülődés jegyében fogant, véget vetett a viszonylag liberális egyesületi politikának, és feljogosította a Belügyminisztériumot az állam biztonsága érdekében új egyesület alapításának megtiltására, a már meglévő egyesületek ellenőrzésére, működésük korlátozására vagy felfüggesztésére. Ez a törvény 1945-ig hatályban maradt.¹⁵ Az 1914. évi 5479. eln. sz. a. miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy új egyesületek vagy fiókegyesületek alakítási további rendelkezésig tilos. A kormányhatóságilag láttamozott alapszabályokkal bíró egyesületek felett köteles a rendőrhatalóság fokozott felügyeletet gyakorolni, és indokolt esetben egyes egyesülések működésének felfüggesztése végett a belügyminiszterhez javaslatot tenni. Azok az egyesületek, amelyek fel vannak függesztve, semmiféle tevékenységet nem fejthetnek ki. Ennek a tilalomnak a rendőrhatalóság karhatalommal is érvényt szerezhet.¹⁶ Az egyesületi jog korlátozásának megszüntetésére született meg a 4970/1918. sz. a. miniszterelnöki rendelet, amelyben hatályon kívül helyezték mindazokat a korlátozó rendelkezéseket, amelyeket a volt királyi minisztérium az egyesületeknek vagy a fiókegyesületeknek alakítására, működésük ellenőrzésére és korlátozására tett.¹⁷ Az első, igaz, nem átfogó egyesületi törvény az 1919. június 2-án megjelent 1919. évi III. néptörvény volt, amely az egyesülés és gyűlés szabadságáról rendelkezett. E néptörvény mind a mai napig egyedülállóan szabályozta az egyesületi szabadságot:

„1. § Az egyesülési és gyűlekezési jog mindenkit megillet.

2. § Az egyesület alakításához vagy gyűlekezéséhez sem hatósági engedély, sem pedig bejelentés nem kell. Azt sem kell bejelenteni, hogy az egyesület megalakult vagy a gyűlekezést megtartották.

3. § Az egygyűlést a saját neve alatt csak úgy szerezhet jogokat vagy vállalhat kötelezettségeket, ha alapszabályokat alkot, vezetőséget választ és bíróság az egyesület

kérelmére az egyesület jegyzékébe bejegyzi. A bíróság az egyesületet, ha szabályszerű célja a büntetőtörvényekbe nem ütközik, az egyesületek jegyzékébe bejegyezni köteles.”¹⁸

Az említett jogszabályokat a Friedrich-kormány 1919. december 30-án hatályon kívül helyezte. A jogszabályok továbbbi szigorítása a háború kitörése után következett be. Az első világháború tragikus évei csupán egy egyesületfajtának, a vöröskeresztegylet működésének kedveztek. A háború befejezése után egy részük megszüntette működését, mert hiányoztak az életben maradás anyagi és szellemi feltételei. Másrészüket pedig nagyon lassan, „ébredt fel álmából”. Általánosnak mondható, hogy a harmincas években ismét kialakult, sőt jelentősen bővült az egyesületek sokfélesége. A második világháború, a holokauszt, az ország csatatérre változása után, az új élet megkezdésekor akadózva indultak újra az egyesületek. Amikor pedig a konszolidáció útjára léphettek volna, elkezdődött az egyesületek elszorvasztása és felosztása.¹⁹

6. Az egyesületek működése

Általában elfogadott nézet, hogy a kiegyezést követő új, szabadabb légkörben az alkotmányosság visszaállításával, a politikai tevékenység megélénkülésével, a városiasodással az egyesületek is gyors szaporodásnak indultak. A valóságban egy lényegesen lassabb folyamatról volt szó. Igazán az 1880-as évektől nőtt meg a számuk, s ezzel együtt bontakozott ki sokféleségük is.²⁰ Az alapszabályok határozták meg a tagok és tisztviselők jogait, kötelezségeit, a szervezeti felépítést és az egyesület tényleges működését. Az egyesületek létrejöttének elvileg két feltétele volt: az alapszabályokban foglalt szervezet és célkitűzés, valamint meghatározott számú tagság, amely kereskedelmi egyleteknél 7 fő, általában 3 fő volt. A korabeli jogi gondolkodás különbséget tett az egyesületek magán-, és közjogi megalkotásával, azaz a megalakulás elhatározásával. Valójában azonban csak a közjogi aktus, a bemutatási záradék, azaz a láttamozás után tekintették megalakultnak az egyesületeket. Az állami felügyeletet kétféle módon oldották meg. Egyes egyesületeket a bíróság ellenőrzött, ilyenek voltak például a kereskedelmi egyesületek. A többi egyletnél az ellenőrzést a törvényhatóságok megfelelő szervei végezték.²¹ Az egyik legizgalmasabb kérdéskör e társulások demokratikus gyakorlata. A források alapján teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a demokratizmus egyik keretét éppen az egyesületek biztosították. A közgyűlések, a választmány és a tisztikar választása, valamint ezek beszámolósi kötelezettsége az egyesületi demokrácia alapjai voltak.²² Az egyesületi élet különböző szinterei – közgyűlések, felolvasások, előadások, viták, beszélgetések és műkedvelő előadások – a rendezvényeknek fórumjellegét kölcsönöztek. Az emberek itt gyakorolhatták a nyilvános szereplést, a véleménynyilvánítást, sőt közvetetten vagy közvetlenül a települések életébe is beleszólhattak. Az egyesületek politikai tevékenységük mellett sokat tettek a kulturáltabb életmód fejlesztéséért is. Az egyesületi helyiségekben megtiltották a trágár beszédet

és az alkoholizmust.²³ „Az egyesületek társadalmi és művelődési jelentősége éppen az, hogy felmérhetetlen energiákat szabadítanak fel azért, hogy lehetőséget adnak az egyéneknek, a közösségnek az önálló, alkotó, független cselekvésre.”²⁴ Vagyis az emberi érintkezés, a szórakozás, a megnyilvánulás, az információszerzés, -átadás, -értékelés, a közvélemény formálói voltak.

7. A Széchenyi Kör

A Széchenyi Kör az ország határszélén, Moson vármegyében, a megye székhelyén, Magyaróváron a magyar társadalmi élet és magyar kultúra fejlődését kívánta elérni. A kör Széchenyi István nevét vette fel, aki 1847-ben az utolsó rendi országgyűlésen Moson vármegye követe volt, és aki kiemelkedően sokat tett a magyar nyelv és a magyar kultúra fejlődéséért. Az 1880-ban induló szerveződés jól beilleszthető a megye vezető egyesületének – a megszakítások ellenére is – követhető fejlődési ívébe. A reformkorban a megye és annak kisméretű székhelye nem volt képes az új időknek megfelelő társas fórum vagy kaszinó létrehozására, felvirágoztatására. A döntően német lakosságú megye vékony nemesi rétegének hangadói a főnemesség voltak: Zichyek, Széchenyiek és egyéb országosan ismert családok szerepeltek köztük, de a legnagyobb birtoktestet a Habsburg főhercegi uradalom tette ki. Ezek a családok társas életüket döntően kastélyaikban éltek, csak bizonyos politikai kérdések megvitatására voltak hajlandóak az akkori megyeházat néha felkeresni.²⁵ A Széchenyi Kör megalakulása új minőséget képviselt nemcsak a kiegyezés kori nemesség, hanem a magyaróváriak, a „tisztviselő város” lakói és az ország egyetlen – 1883-ban teljesen magyarrá tett – gazdasági akadémiajának „polgárai” lehettek az egyesület tagjaivá.

7.1. A Széchenyi Kör megalakulása

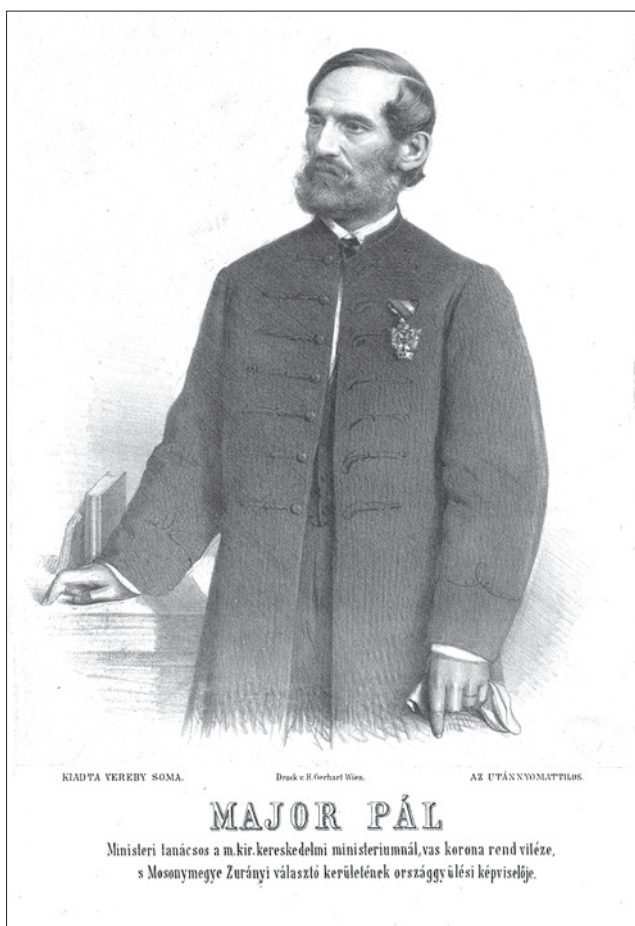
A 3000 lakost nem sokkal meghaladó Magyaróváron 1880. október 31-én tartották meg az irodalom és művészetek helyi barátai első alakuló ülését a városháza kistermében.²⁶

A Kör a művészetek pártolásán túl sokkal magasabbra célt is maga elé tűzött. Ez pedig a magyar nyelv ápolása, a magyar kulturális értékek megismerése és megismertetése szélesebb rétegekkel is. A program nagyságát talán az érzékelteti a legjobban, hogy mind Moson vármegye, mind Magyaróvár lakóinak jelentős része, mivel többségben német anyanyelvű volt, nem is használta a magyar nyelvet.²⁷ A meghatározott terv és program kidolgozására egy 20 tagú választott bizottság alakult, amelynek elnöke Major Pál királyi tanácsos és árvaszéki elnök²⁸ – a vármegye első magyar nyelvű monográfiájának szerzője – lett, míg jegyzője Óshegyi József községi jegyző, később alispán. A bizottság többi tagjai voltak: Antoni Adolf, Bertényi Iván, dr. Cselley János, Czinger Lajos, Fülesy József, Gerebényi Károly, Klauzer József, dr. Kerschbaum Károly, Lach-

ner Ferenc, Mikola János, Nedezy János, Óshelyi János, Paár László, Probáld Károly, Schaffer Ferenc, dr. Sötér Ágost és Tometschek István.²⁹

Az 1905-ben a magyaróvári Széchenyi Kör 25 éves jubileumára kiadott emlékkönyv a bizottság tagjairól úgy nyilatkozik, hogy azok felerészben tősgyökeres németek voltak.³¹ 1881. március 6-án a második közgyűlésen került sor a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör és a löcsei Eötvös Kör alapszabályainak figyelembevételével a Kör alapszabályainak megállapítására.³² Az 1881. május 8-án tartott közgyűlésen Major Pál bemutatta a belügyminisztérium által elfogadott alapszabályt, s ezzel a Kör törvényesen is megalakult. Megválasztották az alapszabályban kijelölt tisztségekre az embereket: elnök: Major Pál, alelnök: Tóth Imre, titkár: Zechmester József, másodtitkár: Bertényi Iván, pénztárnok: Goldsch-

midt József, gondnok: Óshegyi József. Ezenkívül kijelölték a 8 tagú igazgatótanács tagjait is.³³ Az alapszabályban a Kör céljaként a magyar nemzeti szellemű és nyelvű műveltség kifejtését, terjesztését és ezzel összefüggésben a magyar társas élet emelését határozták meg. A Kör eszközei ezen cél eléréséhez: irodalmi és művészeti előadások, felolvasások, gyűlések és ünnepélyek tartása, irodalom és művészet pártolása, illetőleg lapok és folyóiratok járatása, könyvtár alapítása, műgyűjtemény szerzése, társas összejövetelek rendezése.³⁴ Az egyesület életében a megalakulása után az egyik legfontosabb kérdés a helyiség volt. A hely-

Major Pál³⁰

beli vendéglőssel, Buda Jakabbal folytatott megbeszélések eredményeképpen az egyesület első bérleménye a Fekete Sas vendéglő egy meglehetősen kicsi helyisége volt. Buda Jakab az első hat hónapra nem kért bérleti díjat a heti két összejövetelre.³⁵ A Kör tagjainak száma egyre növekedett, így szükségessé vált 1883. január 9-én egy második helyiség kibérlése olvasószoba céljára, sőt 1886-ban egy újabb szobát is megnyitottak a tagok részére.³⁶

7.2. A Kör szervezeti felépítése

A Kör szervezetét a tagok, tisztviselők és az igazgatótanács alkották. Tagok kezdetben csak feddhetetlen jellemű, a felnőtt kort elért férfiak lehettek. A tagság városi és vármegyei tisztviselők, földbirtokosok, akadémiai és piarista tanárokból, tanítókból, papokból, ügyvédek, módosabb iparosokból és kereskedőkből állt. Az 1883. április 15-i ülésen elfogadták azt a javaslatot, hogy változtassák meg az alapszabály 5. §-át, amely szerint csak férfiak lehetnek a Kör tagjai, s ezentúl nők is az egyesület tagjaivá válhassanak.³⁷ Az egyesületen belül alapító, rendes és tiszteletbeli tagokat különíthetünk el, de az 1912-ben kiadott módosított alapszabály már rendkívüli tagokról is tesz említést.³⁸ A tiszteletbeli tagokat általában a nemzeti irodalom vagy művészet területén szerzett érdemeikért az igazgatótanács választotta meg. A leköszönő együleti elnökök általában tiszteletbeli tagok lettek. Sőt 1891-ben, Széchenyi István születésének 100. évfordulóján fiát, Széchenyi Bélát is ez a megtiszteltetés érte.³⁹ 1893-tól három tiszteletbeli tagot tartottak számon, egyikük Jókai Mór volt.⁴⁰ A rendkívüli tagok pedig csak a magyaróvári Gazdasági Akadémia hallgatói lehettek.⁴¹ A kötelezettség legfontosabb része a tagdíjfizetés volt, amely kezdetben 4 forintot tett ki, de 1911-ben már 12 koronára rúgott.⁴² A tagoknak joga volt a Kör lapjait, folyóiratait, könyvtárát és gyűjteményét használni. Belépési díj nélkül részt vehettek az egyesület felolvasásain, előadásain, gyűlésein, társas összejövetelein és estélyein. A tagok jogai közé tartozott a tisztviselő és az igazgatótanács tagjainak megválasztása is. A Kör tisztviselői: az elnök, az alelnök, a másodtitkár, a pénztárnok és a gondnok. A tisztviselőket a közgyűlésen választották meg három évre, titkos szavazással. 1887 után csatlakozott hozzájuk a könyvtáros is.⁴³ Az 1912. évi alapszabály⁴⁴ pedig egy újabb tisztséget vezetett be, a vigalmi bizottság elnökének személyében. Az elnök és az alelnök irányították az egyesületet. Ő hívta össze a gyűléseket, amelyeken elnökölt,

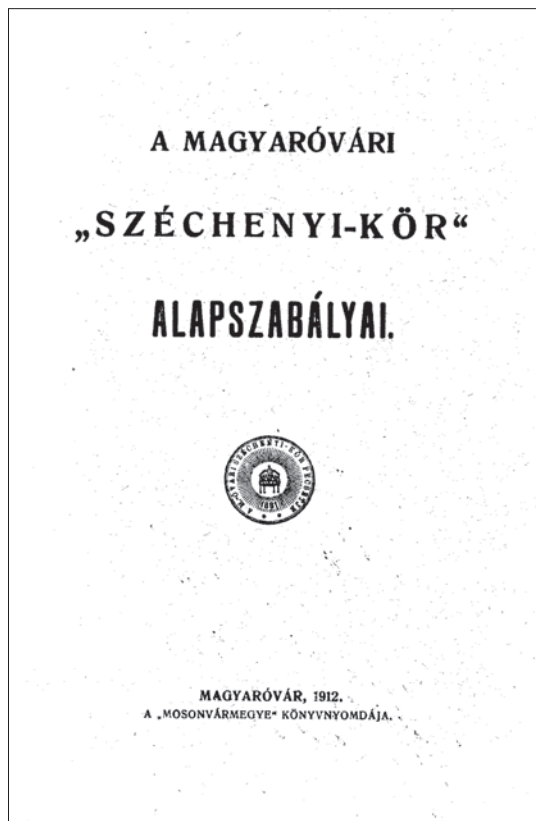
akadályoztatása esetén az alelnök látta el ezt a tisztséget. Az egyesület gyűléseit a titkár által is aláírt meghívóval szervezték meg,

amelyet a Kör által alkalmazott küldönc – kezdeti években a megyei hajdú – juttatott el az érintettekhez. A titkár vezette a gyűlések jegyzőkönyveit, intézte a Kör levelezéseit és a Kör pecsétjét. A pénzügyeket a pénztárnok vitte. Az egyesület összes bevételeiről és kiadásáról évenként számadást, valamint a következő évre előirányzatot adott. Futárral beszédte a tagdíjakat, utalványozási joga volt, s minderről nyugtát állított ki.⁴⁵ A gondnok intézte ténylegesen a gazdasági ügyeket, az ő feladata volt a helyiség berendezése és felügyelete. A könyvtáros a Kör könyveinek, hírlapjainak és folyóiratainak gondját viselte és ezekért volt felelős. A vigalmi bizottság elnöke pedig a vigalmi bizottság közreműködésével a Kör ünnepélyein és társas összejövetelein, az irodalmi előadások és felolvasások rendezése iránt intézkedett. Az igazgatótanács 15 tagból állt. A közgyűlések között az igazgatótanács vezette az egyesületet, tárgyalta és intézkedett minden

fontosabb körülményben. Az igazgatótanács állandó és ideiglenes bizottságokat állíthatott fel. Így 1886. október 3-án megalakult a színügyi bizottság, mely a Kör első állandó bizottsága volt, 9 taggal.⁴⁶ 1887-ben jött létre a mulatságrendező bizottság, amely később az estélyrendező bizottság nevet vette fel. Ugyanezen év októberében szervezték meg a könyvtári bizottságot is.⁴⁷ A rendezőbizottság, amely az estélyeket készítette elő, 1902-ben három albizottságra oszlott: színügyi, zenei és irodalmi.⁴⁸

7.3. A Kör működése és felépítése

A kör tevékenysége az alapszabály szerint gyűlések, felolvasások, előadások, ünnepélyek, társas összejövetelek tartása, illetőleg lapok, folyóiratok járatása, a nemzeti irodalom és művészet pártolása, könyvtár és gyűjtemények szerzése, s általában a nemzeti műveltség kifejtése, ápolása és terjesztése. A Kör rendes és rendkívüli közgyűléseket tartott. A közgyűlések jegyzőkönyvét az elnök és három tag hitelesítette. Az igazgatótanács gyűléseinek kötelező összehívása negyedévenként volt esedékes.⁴⁹ A Kör különböző alkalommal ünnepélyeket és társas összejöveteleket tartott helyben vagy vidéken. Az összejövetelek műsorát az igazgatótanács, illetve az esetről esetre kiküldendő rendes bizottság állapította meg.⁵⁰ A Széchenyi Kör első díszestélyét 1881. november 6-án tartották a Fekete Sas

A Magyaróvári Széchenyi Kör 1912. évi alapszabályainak borítója

vendéglő kistermében. Az első években még petróleumlámpa szolgáltatta a fényt, de a főhercegi uradalom jóvoltából 1894-ben villamos világítás gyulladt ki estéről estére a teremben.⁵¹ 1887-ben rendszeressé váltak a színi estélyek. A színügyi bizottság valódi kis színházat alakított ki a díszteremből, ahol a helyi önkéntes művészek mellett az ország különböző helyeiről meghívott előadók is felléptek. Minden előadást magyar nyelven tartottak meg a közreműködők. A Kör tagjai közül több neves színész és színművész került ki, többek között Klapfszky Aranka kiváló énekesnő, aki Mosonszentjánoson született, vagy Kaiser János, a mosoni vasutas fia, aki a bécsi Burgtheater művésze lett.⁵² Az estélyek voltak az egyesület működésének legsikeresebb rendezvényei. A Kör 1905-ig több mint 275 estélyt adott, amelyen 144 színdarabot, 25 melodramát, 55 magánjelennetet, 143 szavalatot, 60 éneket mutattak be zenekísérettel, 37 vegyes éneket, 158 egyes és társas zenedarabot és 42 előképet, összesen körülbelül 5000 közreműködővel.⁵³ Évente tartottak kizárólagos táncestélyt is. Különlegesen színfoltot jelentettek a hagyományossá váló, mindig karácsony másnapján rendezett gyermekestélyek. A szintén évente megrendezésre kerülő művészetestélyeken neves előadókat is sikerült néha felléptetni. Így fellépett a Kör művészetestélyén Blaha Lujza színésznő, akit a „nemzet csalogányaként” emlegettek, vagy Kacsóh Pongrác híres zeneszerző.⁵⁴ A leglátogatottabb és legnépszerűbb mulatság a farsangi bál volt, amelyet általában február közepén tartottak. A Széchenyi Kör minden év december 31-én szilveszteri estélyt is rendezett szórakoztató, tréfás műsorral, éjfél után köszöntővel. A magyar nyelvű kulturális estélyek mellett megindult a magyar nyelvű tanfolyamok szervezése is, Schmidt Ágoston kegyesrendi tanár vezetésével. A Kör csekély jövedelméből, amit az estélyek bevételeiből és adományokból biztosított magának, ösztöndíjat alapított a magyarul beszélő tanulók részére. Ezt az ösztöndíjat húsz éven át mindig megújították.⁵⁵ Megünnepezték az országos történelmi eseményeket, így 1891-ben Széchenyi ünnepet tartottak gróf Széchenyi István születésének 100. évfordulója alkalmából. Az ünnepségeket zenedarabokkal nyitották meg, majd az egyesület elnöke emlékbeszédet tartott a „legnagyobb magyarról”, s végül egy költeménnyel zárult a megemlékezés.⁵⁶ 1893-ban Jókai nagyságának adóztak, és megvették az író műveinek jubileumi díszkiadásait.⁵⁷ 1894-ben Kossuth Lajost gyászolták, és 50 forintot ajánlottak fel a fővárosban készülő szobrára.⁵⁸ 1896-ban ezredéves ünnepélyt, 1898. március 15-én 50 éves emlékünnepélyt tartottak. 1901-ben Vörösmarty születésének 100 éves emlékét ünnepelték, 1903-ban Rákóczi estélyt tartottak.⁵⁹ Ruff Andor lapszerkesztő 1912-ben kiadott verseskötete⁶⁰ és Virág Gyula népszínműveinek megjelenése⁶¹ is jelezte az egyleti tagok irodalmi iránti fogékonyságát.

7.4. A Kör lapja és könyvtára

1888. július 1-jén a *Mosonmegyei Lapok* címmel megindult az első hirlap Moson megyében. A lap az egyesület hivatalos lapja lett, amelynek szerkesztésével Óshegyi József bízta meg, később Ruff Andor szerkesztette. Első száma-

ban foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy miért *Mosonmegye* és miért nem *Mosonmegye* lett a lap hivatalos elnevezése. A helyesírás szabályai szerint a hivatalos irány az „ny” betű nélküli volt, Moson szóval nevezték megyénket, de köztudomású az is, hogy a magyar helyesírás egyik alapszabálya kimondja: „Úgy írni, amint a szó kimondatik. Mivel beszéd közben megyénk neve mindig »ny« végződéssel hangoztatik, ezért a lap elnevezésében is ehhez ragaszkodtunk.”⁶² A lap tájékoztatta az embereket arról, ami a megyében és a Monarchia területén történt. Megjelenése döntő fontosságú volt Moson megye lakóinak életében. A kulturális szervező tevékenység másik kiemelkedő eseménye volt, hogy az 1884. május 13-án megtartott igazgatótanács ülésén könyvtár alapítását határozták el, és kimondták, hogy évenként 50 forintot adományoz a Kör könyvek beszerzésére.⁶³ 1882 óta a Széchenyi Kör hírlapokat, folyóiratokat is járatott. Többek között a *Vasárnapi Ujságot*, a *Haviszemlét*, az *Ország-Világot*, az *Archeológiai Értesítőt* és a *Képzőművészet Remekét*.⁶⁴ A könyvtár hetenként egyszer, szombaton délután egytől két óráig állt a közönség rendelkezésére. Létrehoztak egy könyvtári szabályzatot, amelyet 1886. május 23-án hagytak jóvá.⁶⁵ 1894. április 7-től a könyvtárat egy bizonyos díj ellenében olyanok is igénybe vehették, akik egyébként a Körnek nem voltak a tagjai. Ritka és értékes könyvek is kerültek a könyvtárba, mint például Bél Mátyás *Notitia Hungarica Novea* című, 1812-ben kiadott műve öt kötetben. A könyvek szaporodásával lépést tartott a látogatottsága is. 1894-ben 655 olvasó volt, bár ekkor még nem terjesztették ki a könyvtár kívülről állók részére engedélyezett használatát.⁶⁶ A Kör megszűnése után a könyvtár alapját képezte a városi könyvtárnak. A Széchenyi Kör könyvtára a maga idejében a magyar nyelv és a magyar nyelv megismertetésével és megszerettetésével egyik kis láncszeme volt annak a folyamatnak, amely a magyar nyelv jogaiért folyó harc során a nemzeti függetlenség ügyét szolgálta. A Széchenyi Kör működése alkalmas volt arra, hogy néhány év alatt a magyar kultúra alapjait városunkban és környékén megvessék. Az egyesület követte névadói elképzeléseit a magyarságeszme megerősítésével, a magyar nyelv védelmével és ápolásával. A Kör működése, tevékenysége Széchenyi szavait igazolja: „A kisedd makkból, ha egészséges, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne tiporja.”⁶⁷ Hogy azonban ezen kis makk terebélyes és gyümölcsöző fává válhatott, az a gondos ültetőkön kívül bizonyára annak köszönhető leginkább, hogy jó és igen termékeny talajba ültették az első kertészek, az alapítók. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a Széchenyi Kör a magyarság összes eseményét, összes törekvésében mindig magáénak vallotta, és ezzel elérte a magyarság s más ajkúaknak az asszimilációját ezen a végvidéken, sőt nemcsak nyelvükben, hanem érzelmeikben, szokásaikban, minden törekvésükben és eszméikben is magyarrá váltak.

8. Utószó

Talán sikerült bizonyítanom e történeti feldolgozás kapcsán az egyesületi élet szükséges és természetes jellegét. Az egyesületek alapító tagjai a helyi értelmiség köréből

kerültek ki: akadémiai tanárok, ügyvédek, orvosok, gyártulajdonosok, hivatalnokok, tisztviselők. Megfigyelhető, hogy egy személy egyszerre több egyesületnek is tagja volt. Így például Ivánfi Ede, aki a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet mellett a Széchenyi Körben is tevékeny szerepet játszott. Láthattuk, hogy a kor polgára vagyona, tudása, szakértelme jóvoltából milyen tevékeny életet élt. Az is megállapítható, hogy kisebb nézeteltérések ellenére jól megfértek egymással a megye területén élő nemzetiségek az áttekintett időszakban. A vizsgált kulturális egyesületek a szórakozás, kikapcsolódás mellett hangsúlyt fektettek a magyar nyelv ápolására, fejlesztésére, újságot alapítottak, ezzel lehetővé téve a megye

területén az emberek mindennapos tájékoztatását. Úgy gondolom, hogy bármennyire is felemelő lehet sok ezer vagy sok millió ember összetartozás-tudata, mégis olyan lazák és informálisak a kapcsolatok, hogy szükségszerűen megszületik valami meghittebb és célszerűbb közösségteremtő forma, mint például a tárgyaló egyesület. Az egyesületek olyan közösségek, ahol ismerik egymást az emberek, személyesek a kapcsolataik, és maguk dönthetnek közös, igazán az ő életükhöz kapcsolódó dolgokról, kérdésekről. Munkásságuk eredményei – akár a múzeum épülete, gyűjteménye, akár a könyvtár, a könyvek sokasága, akár a korabeli helyi sajtó, a cikkek, tanulmányok sora – ma is élnek.

PREIER, ZSUZSANNA

Die rechtliche Regelung von Vereinen und Gesellschaften im 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Tätigkeit des Széchenyi-Kreises im Komitat Moson

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Arbeit untersucht die Entwicklung des Vereinswesens im 19. Jahrhundert und seine gesellschaftliche Bedeutung. Die Vereine dieser Epoche waren nicht nur Orte des gemeinschaftlichen Zusammenhalts, sondern haben auch zur Organisation des gesellschaftlichen Lebens, zur kulturellen Entwicklung und zur Formung der lokalen Identität beigetragen. Im Rahmen der Untersuchung werden die rechtlichen Regelungen von Vereinen und Gesellschaften aus der Zeit, sowie die historischen Bedingungen, die ihre Entstehung ermöglicht haben, vorgestellt. Zudem wird analysiert, welche Auswirkungen diese Organisationen auf die lokalen Gemeinschaften hatten. Das Ziel dieser Arbeit ist es nicht, die Vereine zu kri-

tisieren oder zu idealisieren, sondern die Besonderheiten dieser Epoche zu zeigen und zu erforschen, welchen Einfluss diese Gemeinschaften auf ihr Umfeld und auf spätere Generationen hatten. Die durch Vereine geschaffenen kulturellen Werte – wie zum Beispiel Museen, Bibliotheken, Presseorgane und wissenschaftliche Werke – sind bis heute erhalten geblieben und spielen eine wichtige Rolle bei der Bewahrung des örtlichen kulturellen Erbes. Die Beschäftigung mit der Vergangenheit kann dazu beitragen, das Gemeinschaftsleben und die Wertvorstellungen unserer Vorfahren besser zu verstehen und Inspiration aus den Ideen und Initiativen zu schöpfen, die auch in der heutigen Zeit als vorbildlich gelten können.

PREIER, ZSUZSANNA

The Legal Regulation of Associations and Societies in the 19th Century, with Special Reference to the Operation of the Széchenyi Circle of Moson County

(Abstract)

The study examines the development of associational life in the 19th century and its social significance. Associations, clubs and societies of the period were not only scenes for community cooperation, but also contributed to the organization of social life, cultural development at the same time forming local identity.

The research will present the contemporary legal regulation of the associations and societies of the period, as well as the historical circumstances that enabled these organizations and societies to be formed and their effects on the local communities.

The aim of this study is not to criticize or idealize the associations, but to present the specifics of the era and explore the impact these communities had both on their environment and later generations. The cultural values created by these associations – museums, libraries, press organs and scientific works – have survived to this day and play an important role in preserving the local cultural heritage.

Examining the past can help us understand the community life and values of our ancestors better, as well as draw inspiration from the ideas and initiatives that can still serve as examples to follow today.

- ¹ BÖSZE Sándor: Az Egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és XX. században. In TILCSIK György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről II.* (Vas megyei levéltári füzetek 6.) Szombathely, 1993. Vas Megyei Levéltár, 47. p.
- ² IDEI Miklós: Kulturális egyesületek Győrött a XIX. században. In SOLYMOSI László – SOMFAI Balázs (szerk.): *A Dunántúl településtörténete IX. Város, mezőváros, városiasodás.* Veszprém, 1992. VEAB Településtörténeti Munkabizottsága, 49. p.
- ³ VITA Emil: *Egyesületi jog. Útmutató az egyesületi ügyekben való eljárásra, gyakorlati példákkal.* Budapest, 1906. A Gyakorlati közigazgatási könyvtár és döntvénytár kiadása, 43. p.
- ⁴ REISZ László: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1988. 10. sz. 913. p.
- ⁵ BÖSZE 1993. 69–70. p.
- ⁶ VARGHA Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban.* (Hivatalos Statisztikai Közlemények) Budapest, 1880. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, XLII., 571. p.
- ⁷ BÖSZE 1993. 71. p.
- ⁸ SZABÓ Lajos: *Az egyesületi élet jogi és gyakorlati problémái.* Esztergom-Kertváros, 1992. Solex Kft., 8–9. p.
- ⁹ KISS József: Egyesületek történetének és jelenének kutatásához. Honismeret, 1988. 1. sz. (Gyűjtés útmutató, szerk. Juhász Róbert) 160. p.
- ¹⁰ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. 6. §.
- ¹¹ A m. kir. belügyminiszernek 1873. apr. 29-én 1394. sz. a. kelt, valamennyi törvényhatósághoz intézett rendelete, az egyesületek ellenőrzése tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára.* (MRT) 1873. 132. p.
- ¹² A m. kir. belügyminiszernek 1874. marc. 1-én 773. sz. a. valamennyi törvényhatósághoz intézett rendelete: az egyletek, társulatok s intézetek nyilvántartása tárgyában 1873. april 29-én kelt 1394. számú belügyministeri rendelet foganatosítása iránt. *MRT* 1874. 209–210. p.
- ¹³ A m. kir. belügyminiszernek 1875. évi májushó 2-án 1508/eln. sz. a. kelt körrendelete valamennyi törvényhatósághoz. *Pénzügyi Közlöny*, 1875. 34. sz. 504–505. p. L. még 1875/1508. B. M. eln. sz. körrendelet az egyletek tárgyában. *MRT* 1898. 1. k. 245–246. p.
- ¹⁴ A m. kir. belügyminiszter 1898. évi 1136. el. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a szabályellenesen alakult vagy alakított, illetőleg a hatóságilag feloszlott vagy felfüggesztett egyletekben való részvételnek kihágássá minősítése tárgyában. *MRT* 1898. 1. k. 244. p.
- ¹⁵ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésről. 9. §.
- ¹⁶ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.479. M. E. számú rendelete, az egyesületi jog korlátozásáról. *MRT* 1426–1427. p.
- ¹⁷ A magyar minisztérium 1918. évi 4.970. M. E. sz. rendelete, az egyesülési jog korlátozásának megszüntetéséről. *MRT* 1918. 2200. p.
- ¹⁸ 1919. évi III. néptörvény az egyesülés és gyülekezés szabadságáról.
- ¹⁹ BÖSZE 1993. 84–85. p.
- ²⁰ JOBB Sándor: Egyesületi élet Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1984. 8–9. sz. 825. p.
- ²¹ BALLA Ferenc – WIRTH István: Egyletek, egyesületek a Jászságban 1867–1900. In SIMON Imre (szerk.): *Alföldi társadalom.* 2. k. Békéscsaba, 1991. Békés Megyei Tanács V.B. Tudományos Koordinációs Szakbizottsága, 11–12. p.
- ²² BÖSZE 1993. 75–76. p.
- ²³ Uo. 77. p.
- ²⁴ BRUNDA Gusztáv: Az egyesületek mint a nyilvánosság csírái. *Palóc-föld*, 1988. 3. sz. 40. p.
- ²⁵ MAJOR Pál: *Mosonmegye Monográfiája.* Magyaróvár, 1886. Mosonmegye közönsége, 79. p.
- ²⁶ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1880. sz. k. 1880. október 31. 1–3. p.
- ²⁷ VIRÁG Gyula: A magyaróvári Széchenyi Kör és a mi művészetünk. In RUFF Andor (szerk.): *Mosonvármegye emlékkönyve.* Magyaróvár, 1928. A „Mosonvármegye” Könyvnyomdája, 76. p.
- ²⁸ KIMLEI Péter – TUBA László (szerk.): *Moson Megyei Életrajzi Lexikon.* Mosonmagyaróvár, 2006. Huszár Gál Városi Könyvtár, 135. p.
- ²⁹ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1880. október 31. 5. p.
- ³⁰ Kép forrása: Major Pál (Mezőberény, 1818. május 4. – Magyaróvár, 1890. augusztus 13.) miniszteri tanácsos és országgyűlési képviselő, Moson vármegye alispánja. 1869. *ÖNB. Wikipedia Commons.*
- ³¹ VIRÁG Gyula (összeáll.): *Emlékkönyv 1880–1905: A „Magyaróvári Széchenyi-Kör” 1905. év november hó 25-ik napján megtartott negyedszázados jubileuma alkalmából.* Magyaróvár, 1905. A „Magyaróvári Széchenyi-Kör” kiadása, 15. p.
- ³² Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1881. március 6. 5–8. p.
- ³³ Uo. 1881. május 8. 24–27. p.
- ³⁴ Uo. 1881. március 6. 11–12. p.
- ³⁵ Uo. 1882. október 18. 59. p.
- ³⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletára. X 206/1. A magyaróvári Széchenyi kör iratai.
- ³⁷ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1883. április 15. 128–130. p.
- ³⁸ VIRÁG 1905. 77. p.
- ³⁹ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.170.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve II. 1891. május 22. 549. p.
- ⁴⁰ ENZSÖL Imre: A magyaróvári Széchenyi Kör a boldog békeidőkben. *Moson Megyei Műhely*, 1998. 1. sz. 126. p.
- ⁴¹ A magyaróvári Széchenyi Kör alapszabályai, Magyaróvár, 1912. 2. p.
- ⁴² VIRÁG 1928. 77. p.
- ⁴³ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.170.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve II. 1887. október 12. 431. p.
- ⁴⁴ A magyaróvári Széchenyi Kör alapszabályai. Magyaróvár, 1912. A „Mosonvármegye” Könyvnyomdája, 1. p.
- ⁴⁵ Uo. 6–7. p.
- ⁴⁶ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1886. október 13. 258. p.
- ⁴⁷ VIRÁG 1905. 17. p.
- ⁴⁸ A Széchenyi Kör. Hírek. *Mosonvármegye*, 1914. (október 25.) 11. sz. 1902. p.
- ⁴⁹ A magyaróvári Széchenyi Kör alapszabályai 10. p.
- ⁵⁰ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1881. március 6. 15–18. p.
- ⁵¹ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció 74.170.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve II. 1894. november 4. 451. p.
- ⁵² VIRÁG 1905. 15. p.
- ⁵³ Uo. 18. p.
- ⁵⁴ VIRÁG 1928. 78. p.
- ⁵⁵ VIRÁG 1905. 14. p.
- ⁵⁶ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.170.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve II. 1891. május 22. 549. p.
- ⁵⁷ Uo. 1893. november 5. 606. p.
- ⁵⁸ Uo. 1894. április 7. 628. p.
- ⁵⁹ VIRÁG 1928. 79. p.
- ⁶⁰ RUFF Andor: *Versék.* Magyaróvár, 1912. A „Mosonvármegye” Könyvnyomdája.
- ⁶¹ VIRÁG Gyula: Népszínművei. Győr, 1906. Pannónia Kny.
- ⁶² ÖSHEGYI József: De miért Mosony? *Mosonmegyei Lapok*, 1888. (július 1.) 1. sz. 2. p.
- ⁶³ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.169.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve I. 1884. május 13. 160. p.
- ⁶⁴ Uo. 1882. február 9. 53–59. p.
- ⁶⁵ KADOCSA Gyula (összeáll.): *A magyaróvári Széchenyi Kör Könyvtárának könyvjegyzéke.* Magyaróvár, 1908. Ligeti István Könyvnyomtató, 6–7. p.
- ⁶⁶ Uo. 9–14. p.
- ⁶⁷ Hansági Múzeum Történeti Dokumentáció, 74.170.1. Széchenyi Kör Jegyzőkönyve II. 1894. április 7. 628–629. p.

1. Bevezetés

III. Károly magyar király 1722. március 2-án konferenciát tartott Bécsben, amelynek elsődleges tárgya az 1713. április 19-én ugyanott kihirdetett, trónöröklési rend megváltoztatásával kapcsolatos dinasztiai belüli egyezés magyar rendekkel való elfogadtatása volt.¹ Mindez azért is volt igen izgalmas politikai és közjogi kérdés, mivel ugyanő 1715. június 15-én (azaz több mint két évvel az „osztrák *Pragmatica Sanctio*” kihirdetését követően!) szentesítette az 1712–1715. évi magyar (koronázó) országgyűlésen elfogadott törvénycikkeket, köztük azt is, amelyben az alábbi rendelkezés szerepelt:

„A császári és királyi szent felség kegyelmesen úgy határozott, hogy a közvetlenül előbb jelzett második cikkelybe most beiktatott jószágos hitlevelének tartalma szerint eléggé kifejtett örökletes utódlást irányadónak kell tekinteni, s ha egykoron a néhai felséges Lipóttól és királytól leszármazó fineműeknek magva szakad, a királyválasztásban és koronázásban a karoknak és rendeknek ősi és régi helyben hagyott szokása és előjoga fog előtérbe lépni.” (1715. évi 3. törvénycikk, egybe-csengően a 2. törvénycikkkel a magyar törvények közé beiktatott királyi hitlevelé negyedik pontjával.)²

1720. április 19–22-ével, a felső- és az alsó-ausztriai rendekkel kezdődően³ az osztrák és a cseh–morva–sziléziai örökös tartományok gyűlései ugyanakkor sorra ratifikálták a trónutódlást a fiágak kihalása esetén a leányágra is kiterjesztő családi megállapodást,⁴ és nyilvánvaló volt, hogy az oszthatatlan és elválaszthatatlan együttöröklés („együttbirtoklás”) nem volt megvalósítható anélkül, hogy a magyar trónöröklés rendje ne változzék meg. A bécsi konferencián nemcsak a javaslat magyar rendekkel való elfogadtatásának forgatókönyvében állapodtak meg, hanem az ennek érdekében még ugyanazon évre összehívandó országgyűlés királyi meghívólevelét is megszövegezték, annak kibocsátására azonban csak 1722. május 1-jén, azaz két hónappal később került sor.⁵ Időközben, március 30-án a Nagyszombatban összeült erdélyi rendekkel is elfogadtatták a *Pragmatica Sanctio*t, ráadásul bármilyen ellenvetés nélkül,⁶ amivel némiképp kész tények elé állították a magyar országgyűlést, amelyet az uralkodó 1722. június 20-ára hívott össze.⁷ A diéta két táblája a nőági örökösödést – az előre eltervezettek és a június 26–30. közötti értekezleteken pontosítottak szerint – rögtön az első, június 30-i ülésnapon elfogadta.⁸

Az országgyűlés azonban ezzel korántsem ért véget, sőt még további közel egy évig tartott. Ellentétben az erdélyi rendekkel, a magyar diéta ugyanis igenis feltételekhez kívánta kötni a *Pragmatica Sanctio* elfogadását, sőt a végleges megszövegezés során III. Károly, valamint a néhai I. József és I. Lipót leányági leszármazóira szűkítették annak

SZEMLE

Képes György*

1723 – a magyar alkotmány- és jogtörténet nagy esztendeje

rendelkezéseit,⁹ miáltal az eredetileg (1703-ban) még I. Lipót és két fia között megkötött titkos kölcsönös örökösödési megállapodáshoz, illetve annak 1713. áprilisában VI. Károly császár által „értelmezett”, jegyzőkönyvbe foglalt nyilvános szövegéhez képest (amely még az egykori spanyol ág nőági leszármazóit is magában foglalja) részben eltérő önálló magyar normaszöveg, trónöröklési (sarkalatos) törvény jön majd létre. A rendek már 1722. júliusában felirat formájában jelezték az uralkodó felé, hogy kérik a Magyar Királyság függetlenségének tiszteletben tartását, december 2-án pedig már az erre vonatkozóan elfogadott külön végzésüket (a majdani 1723. évi 3. törvénycikket) is közölték Károssal. 1723. március 1-jén az alsótáblán felolvasták a király választát (leirat), amelyben feleslegesnek nevezte az utóbbi rendelkezést, mivel azt már a koronázása alkalmával korábban megerősítette. Ezt követően a rendek finomították a decemberi felirat szerinti rendelkezéseken, de az ország törvényeinek és régi szokásainak megerősítése és a kötelezettségvállalás a rendi jogok sértetlenségének biztosítására továbbra is fennmaradt.

Az 1722–1723. évi diéta kétségtelenül legnagyobb jelentőségű törvénye a Magyar Királyság további két évszázadát meghatározó és csak 1921-ben (egy korabeli közjogászok egy része és e sorok írója szerint is megkérdőjelezhető legitimitású nemzetgyűlési döntéssel¹⁰) hatályon kívül helyezett „magyar *Pragmatica Sanctio*” volt, azonban a rendek már 1722. október 10-én hatvanhét cikket terjesztettek fel,¹¹ mire pedig a teljes törvény-csomag III. Károly elé került szentesítésre, az a leányági trónöröklést biztosító 1–2. és a rendi alkotmány sérthetlenségét garantáló 3. cikkelyen túl további nem kevesebb, mint 126 törvénycikket tartalmazott. Bár a dinasztikus öröklés rendjének a nőágra való kiterjesztéséről lényegét tekintve már 1722. március 2-án és 10-én, de legkésőbb a június 26–30-i parlamenti tanácskozások végére, az alsótáblán élénk „vivátozás” közepette¹² létrejött a király és a rendek közötti egyezés, az országgyűlésen elfogadott törvénycikkek formálisan az 1723. június 19-i szentesítéssel jöttek létre, és az év végi kihirdetéssel hatályosultak.¹³ Mindez már önmagában is indokoltá teszi – legalábbis alkotmányjogi és jogforrástani szempontból –, hogy 2023-ban ünnepeljük e nagy jelentőségű döntés 300.

* Képes György PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-3941-0686

évfordulóját, de még inkább magyarázza a 2023. évi tricentenáriumot az a tény, hogy az említett 129 törvénycikk között jónéhány további alapvető jelentőségűt is megtalálhatunk, amelyek egy részét a rendek is az 1723. évi ülésen fogadták el.

2. Az 1723. évi törvénycikk vázlatos áttekintése

Arra a kérdésre, hogy tartottak volna-e magyar országgyűlést 1722-ben akkor is, ha III. Károly kisfiának, Lipót János főhercegnek a sajnálatos csecsemőkori halála (1716. november 4.), majd pedig újabb fiú helyett két leánygyermek (1717. május 13., Mária Terézia főhercegnő; 1718. szeptember 18., Mária Anna főhercegnő) születése nem ad sürgető aktualitást a trónöröklési rend bővítésének,¹⁴ nyilván lehetetlen teljes bizonyossággal válaszolni. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy az előző diéta berekesztésétől (a berekesztés és feloszlás fogalmi distinkciója 1848 előtt kevéssé indokolt), 1715 júniusától hét esztendő is eltelt, miközben az 1715. évi 14. törvénycikk kifejezett rendelkezése szerint azt legkésőbb három éven belüli időpontra (azaz 1718 júniusára) ismét össze kellett volna hívni – ezt nevezi Jean Bérenger francia történész találóan „a [brit] *Triennial Act* magyar formájának”.¹⁵ Ráadásul 1722 tavaszára a korábbi országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottság is végzett feladatával és kidolgozta a közigazgatási, igazságszolgáltatási és egyéb reformok tervezeteit, amelyeket szintén a diéta elé kellett terjeszteni.¹⁶ A *Pragmatica Sanctio* elfogadásáról szóló gyors és lelkes döntés után nagyrészt ezeket, valamint a rendek által felhozott kérdéseket (sérelmeket és kívánalmakat) tárgyalta a diéta.

Az 1723. június 19-én szentesített törvénycikkek közül az első hármat már említettük, ezek megkerülhetetlenül fontos részét képezték a magyar alkotmánynak az Ausztriával közös monarchia felbomlásáig, és sok tekintetben meghatározták a polgári átalakulást előkészítő 1791. évi (10., 12. tc.), azt ténylegesen megvalósító 1848. évi (első sorban III. tc.), valamint az osztrák–magyar realuniót létrehozó 1867. évi (ún. kiegyezési) törvényeket.¹⁷ Az 1723. évi 1. és 2. törvénycikk alapján a Magyar Királyságnak a dinasztia kihalásáig sosem lehetett volna más uralkodója, mint az örökös tartományoknak (1804-től Ausztriai Császárságnak). A közös uralkodó személye ugyanakkor – a külügy és hadügy korabeli sajátossága (királyi prerogatíva, nem közlött, hanem rezervált felségjog) miatt – e szakterületek közös vitelét tetten indokoltá. Másik oldalról viszont soha, egyetlen pillanatra nem merülhetett volna fel (a „hódítás jogán” és a *Verwirklichungstheorie*-n kívüli érvrendszerben persze, azaz az alkotmányosság keretei között maradva), hogy a Magyar Királyság egy birodalmi tartomány (*Land*) és ne ország (*Reich*) lett volna. (A magyar közjog nézőpontjából országgyűlésünk sem *Landtag* volt, hanem *Reichstag*, bárhogy vélekedett is erről Mária Terézia és tanácsadói köre, vagy mások.)¹⁸

Ugyanakkor, ha továbbhaladunk a 129 törvénycikk szinte végeláthatatlan során, számos további indokot is találhatunk a tricentenáriumi megemlékezésre. Az 1723. évi 4. törvénycikk megerősítette a nádori intézményt, az egyetlen olyan méltóságot, amelyre nem terjedt ki a királyi kinevezési felségjog, hanem a rendek választhatták azt. Az 5. törvénycikk a nemesek személyes szabadságát és tulajdonuk sérthetlenségét garantálta, a régi magyar joggal, az *Aranybullával*, az 1351. évi dekrétummal és a *Hármaskönyvvel* összhangban. A 6. törvénycikk ugyan-ezen réteg adómentességét biztosította, katonai szolgálataik ellenében.¹⁹ A 7. törvénycikk az említett 1715. évi 14. törvénycikkben foglaltakat, azaz a háromévenkénti országgyűléstartást erősítette meg, és a diéta működésére vonatkozó néhány további fontos szabályt is tartalmazott. A 9–12. törvénycikk a nemesek évszázados sérelmeit orvosolva szűkítette a hűtlenségi esetek körét, kivéve onnan (és egyéb közbűncselekménnyé, azaz főbenjáró, ám jószágvesztéssel nem fenyegetett *delictum*okká minősítve át) az *infidelitas* fogalmához képest leginkább rendszeridegen vérfertőzést és rokongyilkosságot, továbbá garantálta a hűtlenség vétkébe esettek vétlen hozzátartozóinak, valamint a sértettek és más hitelezők követeléseinek védelmét a jószágvesztés súlyos következményeivel szemben.²⁰

Az 1715-ben felállított rendszeres bizottság egyik legfontosabb, máig kiható vívmányaként a királyi bíróságok rendszerét is megreformálták,²¹ állandóan működő kétfokozatú legfelső országos bírói fórumként erősítve meg a királyi Curián korábban igen akadozva, mostantól viszont (névváltoztatás nélkül tizenöt bírával) állandóan működő Hétszemélyes Táblát és a Királyi Táblát (1723. évi 24. és 25. tc.),²² továbbá – a vármegyék közötti joghatóságbeli kollíziók feloldása és részben persze a kissé már túlhaladott nemesi bírói autonómia visszanyerése céljából – létrehozva négy kerületi ítélőtáblát a Dunán inneni és túli, valamint a Tiszán inneni és túli jogszolgáltatási kerületek számára (1723. évi 30. és 31. tc.). A törvénykezési szervezet modernizációja eljárásjogi, valamint a bírói hivatás gyakorlásával és a bírák jogállásával, sőt az ügyvédséggel összefüggő reformokkal is együtt járt, de logikus módon az alsóbb szintű (rendi) bíróságok hatásköreit, működését sem hagyta érintetlenül. Összesen tizenöt törvénycikket fogadtak el az igazságügyi reformmal összefüggésben.²³ A magánjog és kereskedelmi jog területén is fontos döntések születtek, gondoljunk csak a hitbizomány-alapítás köznemesekre való kiterjesztésére (1723. évi 50. tc.), vagy az első magyar számviteli törvénynek is nevezhető 1723. évi 53. törvénycikkre.²⁴

A törvénycikkek hosszú sorát szigorúan csupán példálózó jelleggel tovább követve, végül nem hallgathatunk a központi kormányzat (szintén az 1712–1715. évi diéta által kiküldött *commissio systematica* munkálatai jelentős részeredményének tekinthető²⁵) reformjáról, a Magyar Királyi Helytartótanács felállításáról sem. A némi fogalomzavarral az artikulusok címében még „Magyar Királyi Tanácsként” (*Consilium Regium Hungaricum*), szövegében viszont már *Consilium Regium Locumtenentiale* néven említett²⁶ új szerv, amely az 1723. évi 97. törvénycikk

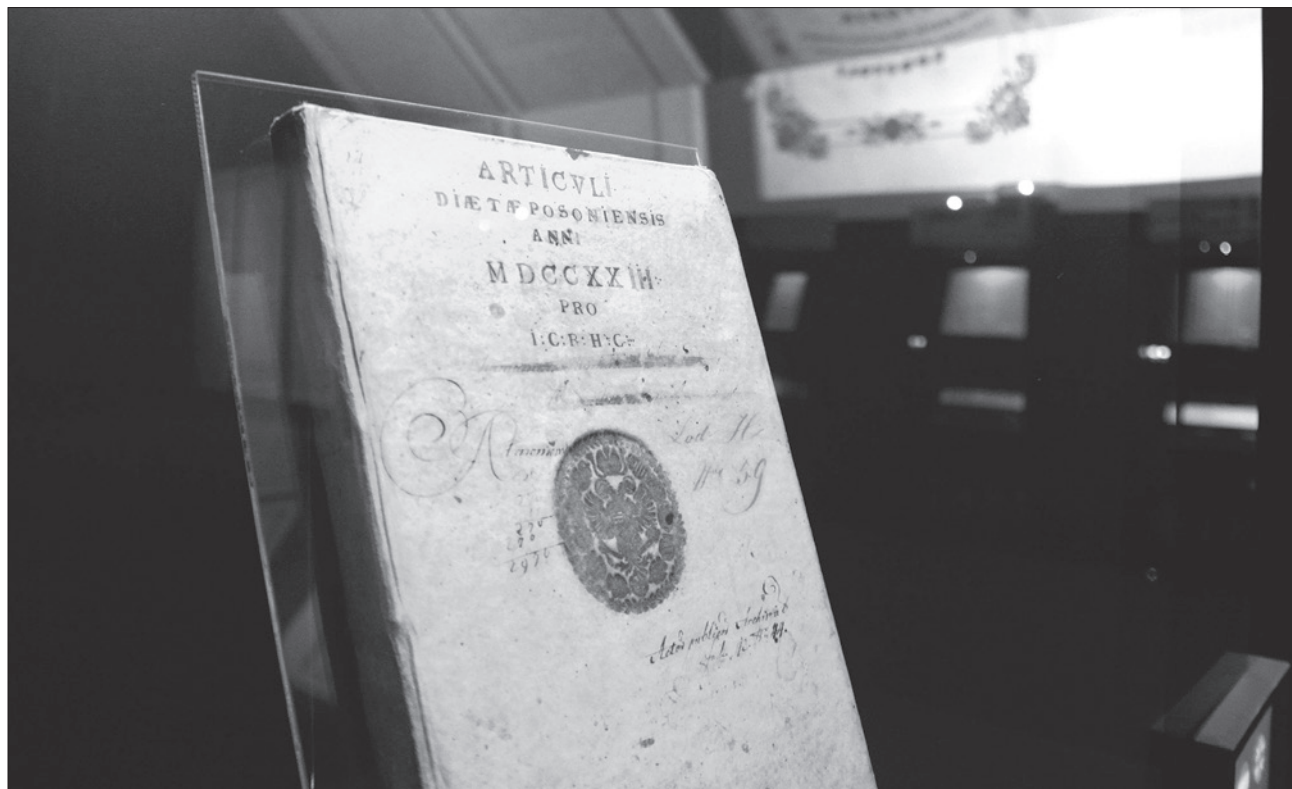
értelmében – a rendek érdekérvényesítésének, egyben az 1722–1723. évi „kiegyezésnek” példájaként – a diéta által megválasztott nádor, távolléte esetén az országbíró elnöklése alatt, a király által „a főpapok, mágnások és nemesek rendéből s az ország minden részéből” kinevezendő huszonkét tanácsosból és az általuk irányított szakigazgatási jellegű (ügy)osztályokból áll majd, az 1848 márciusában létrejövő első független magyar kormány („*ministerium*”) valóságos előképének, egyben egyik és legfontosabb jogelődjének tekinthető még akkor is, ha tudjuk, hogy az abszolutisztikus igazgatásszervezési elveknek megfelelően az első évszázadban királyi kormányzéseként, dikasztériumként működött, ámde a bécsi udvari kormányservektől elvben függetlenül (101. tc.).²⁷

3. A tricentenárium megünneplése a magyar tudomány műhelyeiben

A fenti, messze nem teljes ismertetésből látható, hogy 2023-ban számos közintézmény és jogintézmény történetének jeles, kerek évfordulóját volt okunk ünnepelni. Háromszáz éves lett a modern magyar bírósági szervezet – a kiegyezés után „mindössze” a középső és alsó szintre kellett azt kiterjeszteni, a máig meglévő felső két szintet lényegüket tekintve az 1723. évi igazságszolgáltatási reform teremtette meg. Egyszerűen szólva: 300. születésnapját ünnepelhette a modern értelemben vett Kúria mint felsőbíróság, sőt – ha többszörösen közvetetten is – a fél

évszázados kényszerszünet után az 1997. évi LIX. törvény értelmében ismét felállított (2003-tól három, 2005-től immár öt nagyvárosban működő²⁹) ítélőtáblák szintű. Bár parlamentáris rendszerben működő, egységes kormányunk csak 1848 óta van, az első, szakigazgatási alapon *departamentumokra* tagozódó és kollegiális jellegű központi kormány szervünk a Helytartótanács volt – ez is 300 éves lett 2023-ban. Megkerülhetetlen alkotmányerejű jogforrásunk továbbá a szintén 300 éves (magyar) *Pragmatica Sanctio* is, amelynek jelentősége a magyar és az európai történelemben egyaránt vitathatatlan. E három fő vonulatra felfűzve tartott ünnepi megemlékezéseket, konferenciákat a magyar történettudomány és jogtörténettudomány számos vidéki és fővárosi műhelye is, amelyek közül ehelyütt ötöt emelnénk ki.

2023. június 19-én a Kúrián került sor a *Háromszáz éves a Kúria* című jogtörténeti konferenciára, amely a tricentenárium okán a történelme során a Magyar Királyi Curia, Legfelsőbb Bíróság és Kúria neveket egyaránt viselő felsőbíróság szervezeti és működési változásaival, valamint funkcióival foglalkozott.³⁰ A modern értelemben vett Kúriát megalapozó 1723. évi reformról Beliznai Kinga tartott előadást, aki egészen a kiegyezést követő újabb átalakulásokat követte végig e fórum fejlődését, majd a délutáni szekcióban nemzetközi összehasonlításban Európa fontosabb legfelső bírósági fórumait is bemutatta. Az 1868–1945 közötti korszakot Antal Tamás, az államszocialista kor Legfelsőbb Bíróságát Zinner Tibor, a rendszerváltozást követő fejleményeket pedig Horváth Attila előadásából ismerhették meg az érdeklődők. Balogh Judit a

Az 1723. évben szentesített törvények eredeti kinyomtatott példánya a Nemzet emlékezete – A magyar történelem mérföldkövei kiállításon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, 2020. augusztus 24.²⁸

Kúria jogegységesítésben játszott szerepéről, valamint – a délutáni szekcióban – a bírák jogállásáról, Megyeri-Pálffi Zoltán pedig a Kúriának helyt adó épületek külső és belső építészeti sajátosságairól beszélt.³¹

2023. október 12-én a Nemzeti Közszerződési Egyetem *Birodalom végveszélyben – a Pragmatica Sanctio és hatásai Európában* címmel rendezett konferenciát az egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának Állam- és Jogtörténeti Tanszéke.³² Mint a rendezvény címéből is kitűnik, az előadások ez esetben kifejezetten a *Pragmatica Sanctio* köré épültek. Csak négyet kiemelve a nem kevesebb mint tizenhat prezentáció közül: Pókecz Kovács Attila a *pragmatica sanctio*król mint az európai jogtörténet különleges forrásairól beszélt, Heka László az 1712. évi ún. „horvát *Pragmatica Sanctio*t” állította vizsgálódása középpontjába (sajátos politikai körülmények között ugyanis a horvát rendek „ajánlották fel” elsőként VI. Károly császárnak a leányági örökösödés törvénybe iktatását),³³ Liktör Zoltán Attila és Szabó Szilárd pedig a dinasztikus birodalom fennmaradásáért folytatott küzdelem és a családi öröklési szabályok összefüggéseit elemezte. Ezekén túl több más, a *Pragmatica Sanctio*hoz közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó, érdekes 18–19. századi témáról is szó esett, azonban az előadók – tudatos szervezői koncepció szerint – nem tértek ki a bírósági és a központi közigazgatási reform kérdéskörére.

Szintén a *Pragmatica Sanctio* képezte tárgyat az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Esterhazyánus Kutatócsoportja és Történelemtudományi Intézete, az MNL Országos Levéltára és a Magyar és az Osztrák 18. század-kutató Társaságok által 2023. november 8–10. között Egerben megrendezett nemzetközi konferenciának (*The Pragmatic Sanction in the Habsburg Monarchy and its Context*).³⁴ A részben német, részben angol nyelven megtartott előadások közül az első napon megtartott kettő történelmi előzményekkel foglalkozott. A második napot szentelték a szervezők a 18. századnak, itt az értekezlet nemzetközi jellegének köszönhetően nemcsak a magyar és horvát vonatkozásokat (utóbbiakat itt nem Heka László, hanem Ivana Jukić horvát történész képviselte), hanem az osztrák és cseh politikatörténeti hátteret is megismerhették a jelenlévők. A harmadik napon a tágabb értelemben vett reformkor (1790–1848, Soós István és Dobszay Tamás), a neoabszolútizmus időszaka (1849–1867, Deák Ágnes), valamint a dualizmus korának (Törő László Dávid) a *Pragmatica Sanctio*hoz való viszonya került terítékre.

Egy héttel később a Szegedi Akadémiai Bizottság székháza adott otthont a komoly hagyományokra visszatekintő

Szegedi Jogtörténeti Napok XI. állomásának, megszokott módon az SZTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszéke és az MTA SZAB Jogtudományi Szakbizottsága szervezésében.³⁵ Az első napon még a doktoranduszok mutatták be kutatási eredményeiket saját témáikban, a második nap (2023. november 16.) előadásait viszont már az 1723. év kötötte össze – azon belül is a Helytartótanács volt a középpontban. Bathó Gábor előadásában e szervet mint a modern kormány közvetlen előzményét mutatta be. Ezt követően a Helytartótanács működésének bizonyos szakigazgatási-szakpolitikai vonatkozásai is terítékre kerültek, úgymint a területi közigazgatás modernizációja (Völgyesi Levente), rendészeti (Nagy Janka Teodóra), büntetőjogi (Bató Szilvia) és büntetés-végrehajtási (Mezey Barna) kérdések, sőt – igen örömteli módon, hiszen ezzel a jogtörténet-tudományban talán Wenzel Gusztáv foglalkozott utoljára – a bányajog is (Gedeon Magdolna). Bár a bírósági reform ez esetben is kívül esett a konferencia fókuszán, néhány előadónak (Beliznai Kinga, Stipta István) köszönhetően azért az igazságszolgáltatási szervezet egyes kérdéseibe is betekintést nyerhettünk. A rendezvény harmadik napja kevésbé volt téma szerint megkötött, de Szabó István jóvoltából alkalom kínálkozott a *Pragmatica Sanctio* egy, az első világháború végén különös jelentőséget nyert részkérdésének, az együttbirtoklásnak a megvitatására is.

Szándékosan hagytuk a végére – az időrendet megtörve – az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke szervezésében 2023. október 4-én az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán megrendezett *1723 – A magyar alkotmánytörténet nagy esztendeje* című konferenciát, ugyanis a *Jogtörténeti Szemle* szerkesztőinek felkérésére és egyben nagy öröme az ott megjelent előadók közül négyen is vállalkoztak arra, hogy előadásukat tanulmánnyá bővítik, amelyeknek folyóiratunk jelen lapszáma ad megjelenési lehetőséget. Szijártó M. István, az ELTE BTK történetészprofesszora a *Pragmatica Sanctio*t a magyar rendiség politikai érdekviszonyaival kapcsolatban vizsgálja, Liktör Zoltán Attila a spanyol örökösödési háború kapcsán európai kontextusba helyezi azt, Gosztonyi Gergely a Helytartótanácsról a sajtó feletti adminisztratív kontroll összefüggésében értekezik, míg Megyeri-Pálffi Zoltán ugyanezen kormányszerv, s ezáltal a központi közigazgatás építészeti vonatkozásait mutatja be, a tőle megszokott kiváló interdiszciplináris megközelítésben. A konferencia ugyanis két szekcióból állt: a délelőtti a *Pragmatica Sanctio*val, a délutáni pedig a Magyar Királyi Helytartótanáccsal foglalkozott – az említettekén kívül az előadók között volt Képesy Imre, Mezey Barna, Szabó István és e sorok írója is.³⁶

Jegyzetek

- ¹ L. pl. FORGÓ András: A királynő és az érsek. Esterházy Imre szerepe Mária Terézia uralkodásának kezdeti éveiben. *Századok*, 157. 2023. 3. sz. 522. p.
- ² BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest, 2008. Napvilág, 154. p.
- ³ CSEKEY István: *Magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevél-mellékletekkel*. Budapest, 1917. Athenaeum, 214. p.
- ⁴ Az osztrák és a magyar *Pragmatica Sanctio* elfogadásának rövid összefoglalását l. a szerző HUN-REN-ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport *JOG.történet* című blogján elérhető bejegyzéseit. KÉPES György: 310 éves az osztrák *Pragmatica Sanctio*. *JOG.történet*. Az MTA-ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2023. április 17. <http://mtajogtortenet.elte.hu/blog/kepes-gyorgy-pragmatica-sanctio-310>; KÉPES György: 300 éves a magyar *Pragmatica Sanctio*. *JOG.történet*. Az MTA-ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2023. június 26. <http://mtajogtortenet.elte.hu/blog/kepes-gyorgy-pragmatica-sanctio-300>.
- ⁵ SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005. Osiris, 55. p.
- ⁶ BARTA János, ifj.: *A kétféjű sas árnyékában*. Budapest, 1984. Gondolat, 92. p.
- ⁷ CSEKEY István: *A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről*. Budapest, 1916. Magyar Tudományos Akadémia, 24. p.
- ⁸ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 154. p.; SZIJÁRTÓ 2005. 80. p.
- ⁹ CSEKEY 1916. 14. p.
- ¹⁰ Ezzel kapcsolatban l. a trónfosztó törvény miniszterelnöki indokolását: *Nemzetgyűlési irományok*. 1920. XII. k. 44. p.; a szakirodalomból BÖLÖNY József: *Királyi hatalom és kormányzói jogkör*. Budapest, 1933. Viktória Nyomda, 42. p.; KÉPES György: Lemonadás, trónfosztás, halál. Meddig volt Magyarország királya IV. Károly? *Pro Publico Bono*, 2022. 3. sz. 13–14. p. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.3.1>.
- ¹¹ CSEKEY 1916. 20–21. p.
- ¹² SZIJÁRTÓ 2005. 80. p.
- ¹³ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 156. p.; CSEKEY 1916. 30. p.
- ¹⁴ BARTA 1984. 91–92. p.
- ¹⁵ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 157. p.
- ¹⁶ SZIJÁRTÓ 2005. 87. p.
- ¹⁷ HORVÁTH János: *Az 1722/23 II. III. Törvényezikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban*. (Magyar Jogászegyleti Értekezések 146.) Budapest, 1898. Franklin Társulat, 54. p.; RÁCZ Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi kapcsolatának alakulásához. *Állam- és Jogtudomány*, 38. 1996. 1–2. sz., 15–17. p.
- ¹⁸ FERDINANDY Mihály: A Habsburgok. (Folytatás.) Új Látóhatár, 35. 1984. 4. sz. 519. p.
- ¹⁹ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 157. p.
- ²⁰ BIRÓ Zsófia: Hűtlenség a tradicionális magyar jogban. *Iustum Aequum Salutare*, 18. 2022. 2. sz. 201–202. p.
- ²¹ BELIZNAI Kinga: A Kúria szervezete és működése az 1723. évi bírói reformtól az 1868. évi polgári törvénykezési rendtartásig. *Kúriai Döntések*, 2023. 6. sz. 1129–1130. p.
- ²² BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A Kúria szervezete és működése (1723–1868). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 12–37. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Kúria helyszínei és épületei háromszáz év tükrében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 184–188. p.
- ²³ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 157. p.
- ²⁴ Jelentőségéről l. KÉPES György: A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások Európa és a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténelmi Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat, 160–161. p.
- ²⁵ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 158. p.
- ²⁶ L. *Articuli Dietales Anni MDCCXIII*. Wien, 1723. Johann Baptist Schilgen, 84–85. p.
- ²⁷ BÉRENGER-KECSKEMÉTI 2008. 159. p. L. még BATHÓ Gábor: Helytartótanács. *Köszölgélati Online Lexikon*, <https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/helytartotanacs/>; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 565–566. p. Ember Győző megjegyzi, hogy a gyakorlatban a Helytartótanács határozatainak király elé terjesztése során a bécsi Magyar Udvari Kancellária által játszott felülvizsgálati, „szűrő” szerep ezt az önállóságot sértette. L. EMBER Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest, 1940. M. Kir. Országos Levéltár, 6–7. p.
- ²⁸ Kép forrása: Fotó: Varga Máté, Lantos Zsuzsanna / MNL, https://mnl.gov.hu/sites/default/files/styles/hdsz/public/2020_08_10_nemzet_emlekezete_iratok_kihelyezese_vm_27.jpg.
- ²⁹ Vö. BALOGH Judit: Az 1997-es igazságszolgáltatási reform és a Győri Ítéltábla létrehozása. In MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a Győri Ítéltábla 20 éves évfordulójára*. Győr, 2024. Győri Ítéltábla, 9–29. p.; BALOGH Judit A felsőbbiráskodás megszervezése Debrecenben. *Jogtörténelmi Szemle*, 2017. 1–2. sz. 57–63. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Ítéltáblák és épületek Debrecenben egykor és napjainkban... In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *15 éves a Debreceni Ítéltábla épülete*. Debrecen, 2021. Debreceni Ítéltábla, 10–12., 28–33. p.
- ³⁰ A konferencia programját l. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/kuria300_konferencia_program.pdf.
- ³¹ A konferencia alapját a Kúria által 2023-ban indított kutatási projekt jelentette, amelynek eredményekről az előadásokon túl a *300 éves a Kúria* c. kötet ad számot. L. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria.
- ³² A konferencia programját l. https://ludavent.uni-nke.hu/event/3172/attachments/731/1406/2023.10.12_Birodalom_PS300_program_final.pdf.
- ³³ A témáról bővebben JUKIĆ, Ivana: Why Was the Habsburg Princess Granted the Right to Rule the Kingdom of Croatia in 1712? *Povijesni Prilozi – Historical Contributions*, 37. 2018. 54. sz. 219–237. p. DOI: <https://doi.org/10.22586/pp.v54i1.70>.
- ³⁴ A konferencia programját l. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/pragmatica_sanctio_konferencia_plakat.jpg.
- ³⁵ A konferencia programját l. <https://tab.mta.hu/szegedi-teruleti-bizottsag/esemenyek/2023/xi-szegedi-jogtorteneti-napok>.
- ³⁶ A konferencia programját l. <https://mtajogtortenet.elte.hu/dstore/document/8617/1723%20-%20A%20konferencia%20programja.pdf>.

Heil Kristóf Mihály*

Városházák a törvényhatósági jogú városokban

Beszámoló Megyeri-Pálffi Zoltán
építészettörténeti doktori védéséről

Sikerrel védte meg második doktori disszertációját Megyeri-Pálffi Zoltán, a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa és az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének egyetemi adjunktusa 2024. június 17-én.

Megyeri-Pálffi a jogtörténeti PhD fokozatszerzése után¹ ezúttal *A törvényhatósági jogú városok városházái a dualizmus korában* c. doktori disszertációját² védte meg a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Tudományok Habilitációs Bizottsága és Doktori Tanácsa által kinevezett bizottság előtt.

A jelölt témavezetője Maróty Katalin³ (egyetemi docens, BME Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék) volt, akivel a BME Csonka Pál Doktori Iskola doktori képzése során több közös tanulmányt is publikált a témakörben.⁴

A disszertáns építészettörténeti dolgozata középpontjában a dualizmus kori közigazgatási épületek közül azon városházákat állította, amelyek az ún. törvényhatósági jogú városok székházai voltak. Megyeri-Pálffi Zoltán elsősorban ezek történeti átalakulására, építészeti fejlődésére és karakterük vizsgálatára, valamint az épületek társadalmi, urbanisztikai közegére és a jogrendszer, illetve a közigazgatási szisztéma korabeli modernizációs eljárásaira és hatásaira koncentrált. Természetesen a kiválasztott városházák előtörténetét, azaz az építést megelőző – sok esetben reformkori – döntési, pályázatási, tervezési s egyéb előkészítő folyamatait is ismertette a szerző, azonban a kutatásában az 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországnak a polgári viszonyokhoz igazított, modernizált közigazgatási rendszerét vette alapul. Az önkormányzatiság adta struktúraváltás új feladatokat teremtett, amelyek a korábban megszokott építészeti tereket is átalakították.

Megyeri-Pálffi a budapesti, aradi, komáromi, szegedi, szatmárnémeti, hódmezővásárhelyi, újvidéki, kecskeméti, soproni, bajai, győri, nagyvárad, pécsi, marosvásárhelyi, szabadkai, pozsonyi és a (sikeres építészeti pályázat el-

lenére) meg nem épült debreceni és kolozsvári korabeli városházákra „szűkítette” kutatását.

Kiemelte, hogy „az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés utáni években megreformált magyar közigazgatási szervezetrendszer új elemei, a törvényhatósági jogú városok voltak, amelyeknek az adminisztráció jelentős megnövekedése következtében nagyobb székházra volt szüksége. A dualizmus korszakában (1867–1918) a huzamosabb ideig törvényhatósági joggal bíró 26 városnak felében, 13-ban teljesen új városháza épült, további 3 városban jelentős bővítésre, átépítésre, 2-ben pedig csak tervpályázatra került sor. A korszakban modernizált magyar államszervezet változásának egyik látványos lakmuspapírja e 18 törvényhatósági jogú város székházépítése.”⁵ Továbbá a szerző szerint megállapítható, hogy bár a dualizmus kori városháza-építések döntéshozási és -előkészítési folyamatai hosszára nyúltak, az azokat követő építkezések, maga a kivitelezés relatíve gyorsan zajlott, amikbe a helyi építetőknek is jelentős „markáns” beleszólása volt, valamint a folyamatokban fontos szerep jutott az építészeti tervpályázatoknak is.⁶

Az értekezés témája nemcsak építészettörténeti vonatkozású, hanem érinti az alkotmánytörténeti fejlődés eredményeit is. Ezt tükrözi például az a szerzői megállapítás, amely szerint a „törvényhatósági városházák mint közigazgatási épületek térszervezése, strukturális kialakítása a közigazgatási rendszernek és annak változásainak a leképezői: az alaprajzi rendszer, a helyiségkapcsolatok és az épületen belüli közlekedési útvonalak kialakítása szorosan igazodik a jogszabályok által meghatározott vegyes – területi és helyi – közigazgatási funkcióhoz”.⁷

Megyeri-Pálffi a vizsgált városházáknak az építészeti sajátosságait is feltárta, elemezte, s e munka során arra a megállapításra jutott, hogy e törvényhatósági székházaknak az „architekturális megformálásában – a homlokzat- és a tömegalakításban – mind a hagyomány, mind a korízlés szerepe meghatározó” volt, valamint ezek a városházák „mint középületek a politikai és társadalmi reprezentáció, az építetők öntudat komplex kifejezőeszközei” is egyúttal.⁸

A szerző ezen szempontok mellett megvizsgálta a dualizmus kori törvényhatósági városházák tágabb közegét is, így a városépítészeti, a más hivatali épületek és a német nyelvterület városházáinak kontextusába helyezte a vizsgált épületeket.⁹

A védés során a disszertáns elsőként bemutatta kutatását, ismertette téziseit a bizottság előtt, amelynek elnöke Sisa József¹⁰ (művészettörténész, MTA doktora, professzor emeritus, MTA/HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet), tagja pedig Vukov Konstantin¹¹ (építészmérnök, Magyar Építész Kamara Műemlékvédelmi Tagozat vezetője) és Farbak Péter¹² (építész, művészettörténész, BTM Kiscelli Múzeum) volt, a titkári feladatokat Székely Márton¹³ (építész, egyetemi adjunktus, BME Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék) látta el. A jelölt előadása után a bírálatok következtek. Az opponensek elismerő szavakkal illették a dolgozatot. Pilkhoffer Mónika¹⁴ (művészettörténész, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudo-

* Heil Kristóf Mihály, tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-5334-7946

mányegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tan-
szék) bírálata végén kiemelte, hogy „Megyeri-Pálffi Zol-
tán értekezése egy széles
forrásbázisra alapozott,
inveniózusan megalko-
tott, jól megírt, kimagasló
színvonalú munka, amely
anyaggazdagsága, átgon-
doltsága, interdiszciplíná-
ris megközelítése révén
számos új eredménnyel
gazdagítja a dualizmus
korának építészettörté-
netét. Munkáját nemcsak
az építészettörténészek,
de a várostörténészek is
haszonnal forgathatják.”
Majd Veöreös András¹⁵
(építész, tanszékvezető
egyetemi docens, Szé-
chenyi István Egyetem,
Építész-, Építő- és Köz-
lekedésmérnöki Kar, Épi-
tészettörténeti és Város-
építési Tanszék) értékelte
a dolgozatot, amelyről el-
mondta, hogy „az elképesztő mennyiségű adat feldolgo-
zásának köszönhetően teljes körű képet ad a dualizmus
kori törvényhatósági jogállású városok székházainak ki-
alakulásáról és felépítésének folyamatáról”, valamint a
szerző „a rendelkezésre álló sajtóforrások és tervpályázati
anyagok elemzésével magas színvonalon dolgozta fel” a
vizsgált városházák keletkezéstörténetét, illetve a disszer-

tációban „kiválóan egyesíti a jogászai és építészai gondolkodásmódot, melyeknek végzettségeiből adódóan, érdeklődési területeinek megfelelően birtokában van”.

Az opponenciák, illetve a kérdések, hozzászólásokat követően a bizottság *summa cum laude* eredménnyel ítélte meg Megyeri-Pálffi Zoltánnak a doktori fokozatot.

A megvédett disszertációban kibontott kutatási téma jól illeszkedik a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és a disszertáns (mint annak tagjának) tudományos profiljába,¹⁶ amely az európai kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotá-

si, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságára fókuszál.¹⁷ A szerző ezen belül a jogalkalmazás térbeli szuverenitásának vizsgálatát tűzte ki célul, amely kifejezetten inter- és multidiszciplináris kutatási szemléletet igényel.¹⁸ Ezek az aspektusok, a szerző kutatásai minden bizonnyal színesítik, s új elemekkel járulnak hozzá a magyar jogtörténet-tudomány eredményeihez.

*A disszertáció fedlapját díszítő szöveghő: „hivatalok a városházán”
(készítette Megyeri-Pálffy Zoltán)*

Jegyzetek

- ¹ A doktori fokozatot 2012-ben szerezte meg a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Doktori Iskolájában, Balogh Judit témavezetése mellett. A dolgozat a névviselés jogi szabályozásának történetét ölelte fel. Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődéstörténete Magyarországon*. (Doktori disszertáció) Debrecen, 2012. Debreceni Egyetem. Az értekezés nyomán megjelent monográfia: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, 2013. Gondolat Kiadó.
- ² Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *A törvényhatósági jogú városok város-házai a dualizmus korában*. (Doktori disszertáció) Budapest, 2024. BME Csonka Pál Doktori Iskola, <http://hdl.handle.net/10890/55166>.
- ³ MARÓTYZ Katalin: *Wéber Antal építészete a magyar historizmusban*. Budapest, 2009. TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.; HALMOS Balázs – MARÓTYZ Katalin: *Műemlék, rajz, kutatás – Monument, drawing, research. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének felmérései és kutatásai a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházon 2000–2013 – Surveys, explorations and research by Budapest University of Technology and Economics, Department for History of Architecture and of Monuments regarding the Saint Michael's Cathedral of Alba Iulia 2000–2013*. Budapest, 2015. BME OMIKK.
- ⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – MARÓTYZ Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata. Hivatalszervezés és helyigény. *Építés – Építészettudomány*, 2022. 1–2. sz. 91–128. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2021.00012>; MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – MARÓTYZ, Katalin: Changes in Administrative Status and Urban Built Forms of the Town Centre of Berettyóújfalú After the Second World War. *Építés – Építészettudomány*, 2020. 3–4. sz. 305–329. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2020.006>; MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – MARÓTYZ, Katalin: Parallels in German, Austrian and Hungarian Town-Hall-Architecture during the Austrian-Hungarian Monarchy (1867–1918). *Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst*, Vol. 49. 2019. Nr. 1. 74–92. p. DOI: <https://doi.org/10.1515/atc-2019-1004>.
- ⁵ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Tézisfüzet. A törvényhatósági jogú városok városházai a dualizmus korában c. doktori értekezéshez*. Budapest, 2024. BME Csonka Pál Doktori Iskola, 6. p. <http://hdl.handle.net/10890/55166>.
- ⁶ Uo. 8–9. p.
- ⁷ Uo. 9. p.
- ⁸ Uo. 11–13. p.
- ⁹ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán. 2024. 67–94. p.
- ¹⁰ SISA József (szerk.): *Az Országház építése és művészete*. Budapest, 2020. Országház Könyvkiadó; SISA József: *Szkalnitzky Antal – Egy*

- építés a kiegészítés korabeli Magyarországon. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó.
- ¹¹ VUKOV Konstantin: *A középkori esztergomi palota épületei*. Budapest, 2004. Építésügyi Tájékoztatói Központ.
- ¹² FARBAKY Péter: Giovanni d'Aragona (1456–1485) szerepe Mátyás király mecénásságában. *Művészettörténeti Értesítő*, 70. 2021. 1. sz. 47–91. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/080.2021.00002>; FARBAKY-NÉ DEKLAVA Lilla – FARBAKY Péter: Az óbudai zsinagóga. In NÉPESSY Noémi – LÁNG Orsolya – VISZKET Zoltán (szerk.): *Óbuda története. Tanulmánykötet*. Budapest, 2020. Óbudai Múzeum, 341–344. p.
- ¹³ SZÉKELY Márton: Igazságügyi épületek tervpályázatai Magyarországon 1903–1916 között. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*. (Jogtörténeti Értekezések 53.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 48–66. p.; SZÉKELY Márton – MARÓTY Katalin: Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában Stílusirányzatok a földművelésügyi minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. *Építés – Építészettudomány*, 47. 2019. 1–2. sz. 103–133. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2018.011>.
- ¹⁴ PILKHOFFER Mónika: *Lang Adolf építész munkássága*. Budapest, 2017. TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.; PILKHOFFER Mónika: Az építészeti tervpályázatok 1908. évi rendelete és megszületésének okai: szabálytalanságok, visszaélések, összefonódások. *Pontes – A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve*, 5. 2022. 138–161. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/PONTES.2022.05.01.06>.
- ¹⁵ VEÖREŐS András: Generációváltás a magyarországi hivatásos műemlékvédelemben. *Transsylvania Nostra Journal*, 2022. 1. sz. 2–16. p.; MEISZTER Emese – VEÖREŐS András: Dualizmus-kori vasútépítés: a régi kor teljesítménye mai szemmel. *Magyar Építőipar*, 70. 2022. 5–6. sz. 182–190. p.
- ¹⁶ Vö. A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport honlapja. mta-jogtortenet.elte.hu.
- ¹⁷ Vö. MEZEY Barna: Előszó. A szuverenitás változatai a 19–20. századi magyar jogfejlődésben. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverénitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 7–16. p.
- ¹⁸ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A jogalkalmazás térbeli szuverenitása – kutatási koncepció. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 16–22. p.

Öt szerző tollából különböző korszakok jellegzetes problémái, törekvései és megoldásai tárulnak föl, jóval túlmutatva a szűkebb értelemben vett építészettörténet, illetve a közigazgatási intézmények ezzel kapcsolatos kérdéseinek tárgyalásán a Megyeri-Pálffi Zoltán szerkesztette kötetben. A reformkortól a 20. század második feléig nyitott perspektíva örvendetes, hiszen a történelmi korszakváltásokkal szemben az épületek megéléte mégiscsak a kontinuitást, a korszakok közötti kapcsolatot jelenti. Szokatlan szerkesztői megoldásként az egyes tanulmányok nem a tárgyalta korszakok sorrendjében, nem is a központi kormányzat és az önkormányzatisághoz kapcsolódó épületek témájának csoportosításában, hanem – gyors perspektíva-váltásokra szorítva az olvasót –, a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében kaptak helyet a kötetben.

Bathó Gábor *Minisztériumok „térnyerése”. A minisztériumi épületek megszerzéséhez kapcsolódó jogi konstrukciók, 1848–1944* címet viselő tanulmányában a minisztertanács ülések jegyzőkönyveinek segítségével elemezte a központi igazgatás épületeinek sorsát. Ne gondoljuk, hogy a téma, vagy a forráskör csupán a minisztériumok elhelyezése körüli küzdelmekbe enged és nyújt bepillantást. Ennél jóval többről van szó. A minisztériumi épületállomány alakulása, az egyes szervezeti egységek elhelyezése magára a kormányzati döntéshozatal működésére nyújt értékes információkat. Megkapó például, ahogy a számtalan kontextusban referenciaként hivatkozott korszak, a dualizmus időszakának „titkai” feltárulnak. Egy-egy minisztérium elhelyezésének esetlegessége, az egyes ügyek körüli viták, vagy akár az érveléseikben emberarcúvá váló, a nagyközönség számára szobrok formájában vagy utcák névadóiként ismert személyiségek felvonultatása teszi igazán értékké a tanulmányt. Érthetővé, hogyan is válik (lassan!) professzionálissá a hivatali ügyintézés, és eközben hogyan igyekeznek a tárcavezetők kialakítani az ehhez illeszkedő környezetet.¹

Brunner Attila tanulmánya – *Nagyközségi nagyberuházások. Községházak 1900–1910 körül Kecskemét vonzáskörzetében* – gyors perspektíva-váltásként az alföldi világba vezeti az olvasót. Kellő részletességgel mutatja be a dualizmus korszakának községeket jellemző sajátosságait, rávilágít azokra a különbségekre, melyek a kis- és nagyközségek, de ezen túl, az egyes nagyközségek között is fennálltak. Ami indokolt is, hiszen ezek a helyi sajátosságok, a lakosság számában, a település gazdasági erejében

Pálvölgyi Balázs*

Az állam és épületei

Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.)

Budapest. 2024. Gondolat Kiadó, 106 p. ISBN: 978 963 556 572 6

s megannyi egyéb téren mutatkozó különbségek bizony markáns nyomot hagytak a községházakon is. A szerző típusokat villant föl, majd pedig esettanulmányok, részletekbe menő elemzések segítségével világítja meg a korszak községházépítési eseteit.²

Heil Kristóf Mihály munkája – *Az infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos viták a reformkorban, különös tekintettel Nógrád vármegyére (1831–1832)* – egy korszakkal korábbi, megyei szintű kérdéseket tárgyal. A munka a reformkor nagy ügyei között kiemelt szerepet játszott a közlekedés fejlesztése. Jól ismert Széchenyi István ezen a téren kifejtett tevékenysége, amelynek számtalan eredménye máig hasznos örökségünk. Az 1830-as évek közéleti kérdésekben megszólaló szereplői rendre megfogalmazták, hogy Magyarország modernizációjának egyik kulcsa a közlekedési hálózat fejlesztése. Nem a korszak újdonsága volt ez, hiszen már a 18. századtól kezdve láthatóak voltak azok a lépések, amelyek az úthálózat fejlesztését, vagy éppen a folyók hajózhatóságának biztosítását célozták. Csakhogy ekkor az infrastruktúra-fejlesztés örök kérdése, a „ki fizesse”, vagyis a források állandó hiányából fakadó feszültségek szükségképpen a korszak másik nagy kérdésével, a közteherviseléssel, áttételesen a jobbágypkérdéssel fűzték össze az utak kiépítésének ügyét.³

Megyeri-Pálffi Zoltán *Fordulatok a pesti új városháza létesítésében* című tanulmányával térünk vissza a dualizmus korszakához, és ahogy a címből is kiderül, a nagy-

* Pálvölgyi Balázs PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-9292-0714

község, majd a megye után a főváros ügye következik. A szerző az új városháza építését a polgári átalakulás kontextusába helyezi, de rögtön bemutatja a pesti városháza történetét a 17. század végétől, azaz a török kor lezárásától kezdve, majd ezután érkezik vissza a kiegyezés korszakához. Az átalakulás sodró időszaka ez: küszöbön Budapest létrehozása, ahogy a kortársak érezték, Buda és Óbuda Pesthez csatolása, a minisztériumok megkezdik munkájukat. Pest városa pedig a kiegyezés évében döntött arról, hogy a városi hivatalok és a törvényszék elhelyezését meg kell oldani. A városatyák várakozásait és elgondolásait azonban az országos ügyek, nevezetesen a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztásának programja tette zárójelbe. A bírászkodás állami feladattá vált, ezzel a törvénykezés épületeinek felépítése is kikerült a főváros érékköréből. A szerző sorra veszi a városháza tervein nyomon követhető változásokat, végső soron az alkotmányos változások építészeti tervekben megtestesülő lenyomatait. Ritka és elemzésre méltó, ahogy a polgári átmenet programjának megvalósítása ilyen, építészettörténeti nyomokat is hagyott maga után.⁴

A kötet záró tanulmánya Völgyesi Levente tollából született. *Idegen jogrendszerek hatása a magyar épített környezet védelmének jogszabályi és intézményi hátterére* címet viselő munkája tág látószögből mutatja be az építésügyi igazgatásra, ezen belül is a műemlékvédelemre vonatkozó jogi szabályozásra ható külföldi példákat. A 19. század fejlődésének bemutatása során a szerző a reformkor és a dualizmus jellegzetes problémáira adott válaszokat mutatja be, kitérve a területfejlesztés, az infrastrukturális beruházások, vagyis leginkább a vízszabályozás, a vasútépítés, illetve az urbanizáció jelentette kihívások kezelésének megoldásaira. A század utolsó harmadában az urbanizációs folyamatok már mély változásokat hoztak, hiszen

ekkorra létrejött Budapest, az egyesített főváros, versenyre kelve a birodalom nyugati felének központjával, Béccsel. A városok modernizációja, az épített környezet átalakítása, a városok építészeti arculatának megteremtése, illetve megőrzése nem volt elképzelhető a modern kisajátítási szabályok kialakítása és a modern műemlékvédelmi szabályok megalkotása nélkül. E két eszköz történetét, a reformkori kezdetektől tárgyalja, hangsúlyt fektetve nem csupán a nemzetközi előzmények és párhuzamok ismertetésére, hanem a kontinuitás hazai fejlődésben látható elemeire is. A modernitás intenzív korszaka természetesen ezen a területen is 1867 után köszöntött be, nem függetlenül a már említett társadalmi és gazdasági átalakulástól. Az 1881-es műemlékvédelmi törvény, illetve az ennek köszönhetően létrejött intézményi háttér (Műemlékek Országos Bizottsága) jelzik a korszakváltást. A szerző szerencsés módon nem elégedett meg a jogszabályi környezet változásainak szikár ismertetésével, hanem bemutatja a korszak nagyobb munkálatait is. Szorosan kapcsolódó területként az építésügyi szabályozás elemeinek fejlődését is elemzi, kitérve azokra a nehézségekre, amelyeket az egyéni és közösségi, az állami és az önkormányzati érdekek, szempontok és szándékok összeegyeztetése és érvényesítése jelent. Betekintést kapunk a két világháború közötti, majd az államszocialista korszak fejlődéséről is, láthatóvá téve azokat a változásokat, amelyek lenyomatát képezték nemcsak a nagy korszakváltásoknak, hanem annak, ahogy a műemlékvédelemről gondolkodó döntéshozók keresték annak szerepét és helyét.⁵

Öröndöses a friss megközelítés, amellyel a szerzők a több tudományág érékkörébe tartozó témákat feldolgozták, ezért a kötet a tágabb szakmai közönség mellett a történelem-, illetve a helytörténet kérdései iránt érdeklődők számára is hasznos munka.

Jegyzetek

- ¹ BATHÓ Gábor: Minisztériumok „térnyerése”. A minisztériumi épületek megszerzéséhez kapcsolódó jogi konstrukciók, 1848–1944. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 9–23. p.
- ² BRUNNER Attila: Nagyközségi beruházások. Községházak 1900–1910 körül Kecskemét vonzáskörzetében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 25–46. p.
- ³ HEIL Kristóf Mihály: Az infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos viták a reformkorban, különös tekintettel Nógrád vármegyére (1831–

- 1832). In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 47–61. p.

- ⁴ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Fordulatok a pesti Új Városháza létesítésében. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 63–80. p.
- ⁵ VÖLGYESI Levente: Idegen jogrendszerek hatása a magyar épített környezet védelmének jogszabályi és intézményi hátterére. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 81–101. p.

- **2024. október 4-én** *Atipikus szerződések a gyakorlatban* címmel szakmai regionális napot rendezett a Magyar Jogász Egylet Kehidakustányban. Az eseményt Szabó Ernő Csaba (elnök, Magyar Jogász Egylet Zala Vármegyei Szervezet) köszöntőjét követően Trócsányi László (elnök, Magyar Jogász Egylet) nyitotta meg. Az előadók sorában elsőként Cseh Tibor (főtitkár, MAGOSZ) *Agrárszerződések a gyakorlatban (földforgalmi, gazdaságátadási, termelhetési szerződések)* címmel tartotta meg prezentációját, majd Kupai Mihály (elnök, Magyar Franchise Szövetség) a *Franchise szerződések a gyakorlatban a franchise rendszerek működésének tükrében* c. előadásával következett.

A konferencia második részében a *Lízingszerződések a gyakorlatban* témáját Batiz József (elnök, Magyar Lízingszövetség, Jogi Bizottság) tárta fel, ezt követően pedig Bodzási Balázs (közjegyző, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Polgári Jogi Tanszék) tartotta meg előadását *Atipikus szerződések a 10 éves Ptk. és a bírói gyakorlat tükrében* címmel.

- **2024. október 7-én** *Welche Expertise braucht die Politik? Erfahrungen aus der COVID-19 Pandemie* címmel a DEENK Ausztria Gyűjteményében adott elő Alexander Bogner, (Oszták Szociológiai Társaság elnöke, az Universität Wien professzora, az Österreichische Akademie der Wissenschaften szenior kutatója). Az előadást interdiszciplináris workshop követte, amelyen Balogh Judit (habilitált egyetemi docens, DE ÁJK) is részt vett *Wechselwirkungen zwischen Politik und Rechtswissenschaft: Einige Beispiele aus der jüngeren Vergangenheit* című előadásával.

- **2024. október 10–12. között** került megrendezésre a XVII. Pro Scientia Aranyérmesek Konferenciája, amelynek házigazdája a Semmelweis Egyetem, főszervezője Jedlovsky-Hajdú Angéla (egyetemi docens, Semmelweis Egyetem) volt. A hagyományosan kétevente megrendezésre kerülő konferencián előadást tartott Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK) *Az ifjúság iskolán kívüli ideológiai nevelése a Horthy-korszakban*, László Balázs (ügyész, Kaposvári Járási Ügyészség; óraadó PTE ÁJK) *Vulgáris szóalokok Árpád-kori jogforrásokban*, Nagy Noémi (egyetemi docens, NKE) *Kisebbségvédelem újrátöltve – Mi a kisebbség, ki a kisebbségi, és miért fontos mindez?*, Korsós-né Delacasse Krisztina (egyetemi docens, PTE ÁJK) *A Pécsi Ügyvédi Kamara az első világháborút követően*, valamint Sallai Balázs (PhD-hallgató, DE) *A botrányos magaviselet tényállása 19. és 20. századi fegyelmi ügyekben* címmel.

- **2024. október 14-én** zajlott Biczó András (PhD-hallgató, DE Marton Géza ÁJDI) *A német(-oszták) jog befolyásának vizsgálata a XVIII. századi magyar büntetőjogban három paradigmatis hatás tükrében* címet viselő doktori értekezéstervezetének műhelyvitája. A témavezető Balogh Judit (habilitált egyetemi docens, DE ÁJK) volt, a felkért előopponensek (Béli Gábor

PhD, ny. habilitált egyetemi docens) és Balogh Elemér (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) voltak. A doktori értekezés megtekinthető a Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola honlapján (https://martongezadi.unideb.hu/document_storage).

- **2024. október 16-án** az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és az NKE ÁNTK Jogtörténeti Tanszékének közös szervezésében valósult meg *A mintakövetés kérdései a magyar jogtörténetben* című tudományos konferencia. A konferencián Beliznai Kinga (habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE ÁJK) és Bathó Gábor (adjunktus, NKE ÁNTK) köszöntőjét követően előadást tartott Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *Büntetőjogi modellek és adaptációs kísérletek a reformkorban*, Beliznai Kinga *Külföldi minták a bírói felelősség 19. századi szabályozásában*, Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) *Gondolatok*

* Hírszerkesztő: Kovács-Szépölgöy Enikő

a jogi recepció mögötti történelemszemléletről – avagy mit üzen, ha más ország történelmét átvesszük?, Megyeri-Pálffi Zoltán (tudományos munkatárs, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; adjunktus, ELTE ÁJK) *Minták a jogalkalmazás tereiben a dualizmus korszakában*, Heil Kristóf Mihály (tudományos segédmunkatárs, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; tanársegéd, ELTE ÁJK) *Új/nyugati irány az 1830-as években a reformtervezetek korának derekán?*, Képes Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) *A jogegységesítés egyes kérdései a két világháború közötti Csehszlovákiában*, Képes György (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) *Német, osztrák, netán portugál minta? A kft. megjelenése a magyar jogtörténetben*, Liktör Zoltán Attila (főtanácsadó, Kúria) *„Távollétünk idején igazgassák és kormányozzák jól, ahogy illik” – párhuzamok a spanyol és az osztrák Habsburgok kormányzatában a 16. században*, Nagy Péter (adjunktus, mb. tanszékvezető, KRE ÁJK) *Az 1894. évi magyar házassági törvény és az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai*, Szabó Mátyás (tanársegéd, NKE ÁNTK) *„mert ahol a kettő nem egy, hanem kettő, ott a kettőt együtt sem lehet egy néven, hanem csak mind a kettőnek a nevére nevezni” – mintául szolgált-e a svéd–norvég unió az osztrák–magyar dualista államkapcsolatban?*, Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, NKE ÁNTK) *Külföldi jogintézmények a magyar joggyakorlatban (?)*, valamint Bathó Gábor (adjunktus, NKE ÁNTK) *A miniszternek nincs kegyelem – a kormánytagok felelősség alóli mentesülése és ennek modelljei* címmel.

- **2024 novemberében** hosszú betegség után, 70 éves korában elhunyt az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék egykori oktatója, dr. Föglein Gizella habilitált egyetemi docens. Egész életpályája az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez kötődött. 1978-ban diplomázott történelem–orosz szakon, majd itt védte meg 1981-ben egyetemi doktori disszertációját. A kandidátusi fokozatot 1992-ben szerezte meg. A kandidátusi értekezés egy évvel később *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949* címmel monográfia formájában megjelent a Tankönyvkiadónál. Föglein Gizella 1998 és 2001 között Széchenyi professzori ösztöndíjas volt. 2003-ban habilitált. A jogtörténet mellett a másik nagy kutatási területe az 1945 utáni nemzetiségpolitika volt, elsősorban a jogi szabályozás szempontjából. A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéken oktatott majd egy évtizedet, kutatási témája a közjogtörténet területére esett, több tanulmányt publikált az államfői jogkör tekintetében a *Jogtörténeti Szemlé*ben. Szerzője volt a *Magyar alkotmánytörténet* tankönyv első kiadásának és a *Jogtörténeti Értekezések*ben monográfiát publikált a köztársasági elnöki jogköréről.

- **2024. november 6-án** Kőszeg Város Önkormányzata és a Magyar Jogász Egylet Vas Vármegyei Szervezete tudományos konferencián emlékezett meg az 1724-től Kőszegen működött kerületi tábla felállításának 300. évfordulójáról. A *Kőszegi Királyi Városnap 2024* prog-

ramjai között a Jurisics-vár Lovagteremében szervezett tudományos tanácskozáson Básthly Béla, Kőszeg város polgármestere és Spitz János, a Magyar Jogász Egylet Vas Vármegyei Szervezete elnökének köszöntője és Répássy Róbert igazságügyi államtitkár szakmai beszéde után Söptei Imre osztályvezető főlevéltáros és Széplaki László, a Győri Ítéltábla elnöke mellett Beliznai Kinga (habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE ÁJK) és Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) tartottak előadásokat. A program keretében emléktábla-avatásra is sor került Chernel u. 12. Zeneiskola épületén.

- **2024. november 7-én** Falus Orsolyának (habil., óraadó, PTE ÁJK) a PTE Szenátusa 178/2024. (11.07.) számú határozatával címzetes egyetemi tanári címet adományozott.
- **2024. november 8-án** *Máig erő jog/történet (önkormányzatiság egykor és most)* címmel tartott közös műhelybeszélgetést a Szegedi Tudományegyetem ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Közjogi Intézete. A workshop témája a magyar jogtörténet fejlődése során kezdetektől fogva felmerülő témát fedett le: az önkormányzatok jogállását, valamint a központi kormányzat és az önkormányzatok viszonyának legfőbb kérdéseit. A műhelybeszélgetést Csink Lóránt (intézetvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) a *Történelmi tapasztalatok hatása a jelenre* című előadása nyitotta meg. Előadást tartott Varga Norbert (egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE ÁJTK) *A kormányzati akarat képviseletében: adalékok a főispáni méltóság bevezetéséhez*, Papp Csaba (PhD-hallgató, SZTE AJDI) *Önkormányzat és felügyelet Csanád vármegyében az 1886: XXII. tc. hatálybalépését követően*, Siket Judit (adjunktus, SZTE ÁJTK) *A helyi önkormányzatok normatív aktusaival szembeni jogvédelem egyes kérdései*, Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK) *A vármegyei önkormányzatiság korlátozása az 1870:XLII. tc.-ben a belügyminiszter számára biztosított megerősítési jog által*, valamint Fekete Orsolya (adjunktus, SZTE ÁJTK) *Gondolatok az önkormányzatok fogyasztóvédelemben be (nem) töltött szerepéről* címmel.
- **2024. november 8-án** került sor Szekszárdon *A tudomány a jogásztársadalom szolgálatában – Márton-napi jogi szabadegyetem* című tudományos programra a Tolna Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület, a Magyar Jogász Egylet Tolna Vármegyei Szervezete, a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (PTE KPVK), valamint az MTA PAB Jogdogmatikai és Jogtörténeti Munkabizottsága közös szervezésében. A rendezvényen előadást tartott Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *Befolyásolhatta-e a magánjogi kodifikációt a jobbágy-paraszttság mindennapjainak joggyakorlata?*, László Balázs (ügyész, Kaposvári Járási Ügyészség; óraadó PTE ÁJK) *A dogmatikai és intézménytörténeti kutatások eredményeinek hasznosítása a jogázhivatás*

gyakorlatában, valamint Nagy Janka Teodóra (egyetemi tanár, tanszékvezető, PTE KPVK) *A büntetés-végrehajtás kulisszatitkai: Bail Mihály, a faddi hóhér emlékezete* címmel.

- **2024. november 14-én** került sor Karácsony András (egyetemi tanár, ELTE), a HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője a *Döntés és hagyomány* címmel benyújtott MTA doktori munkájának nyilvános vitájára az Akadémiai Könyvtár Konferenciatermében. A bírálóbizottság az elérhető 40 pontból 40 ponttal értékelte a jelölt teljesítményét. Professzor Úrnak ezúton is szívből gratulálunk az elért és méltán megérdemelt eredményhez!
- **2024. november 15-én** hibrid formában nemzetközi tudományos konferenciát rendezett a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport, a Center for German and European Law of the National University of Mongolia, School of Law a magyar tudomány ünnepe alkalmából *Traditional Law and Legal Effectiveness* címmel. A programot Herger Cs. Eszter (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) és Togoo Zolboo PhD (Director of Center for German and European Law of the National University of Mongolia, School of Law) nyitották meg. A plenáris előadást tartott Obrusánszky Borbála (Ambassador, Embassy of Hungary in Ulaanbaatar, KRE) *The Custom of the Sworn Brotherhoodship among the Eurasian Nomadic Peoples and the Mongols*, valamint Batbayar Bayanbaatar (doktorjelölt, National University of Mongolia, Research Center for German and European Law) és Tuulaikhuu Enkhee (doktorjelölt, National University of Mongolia, Research Center for German and European Law) *Study of Traditional Mongol Law in Europe* címmel. Az első szekciót Falus Orsolya (habil., címzetes egyetemi tanár, PTE ÁJK) moderálta. A második szekciót Tuulaikhuu Enkhee moderálta, előadást tartott Fred L. Borch (LL.M., The Judge Advocate General's Legal Center and School, US Army) *Prosecuting Terrorists at Military Tribunals: Legally Effective or Not?*, Herger Cs. Eszter *Europe's First Comparative Law Work, the Collatio: Can the (Traditional) Law of the Conquered and the Conqueror's ("Modern") Legal System Be Reconciled?*, Andrzej Dziadzio (Jagiellonian University, Kraków) *The Rise and Essence of the French Institution of Form for Evidentiary Purposes and Its Effective Use on Polish Soils in the 19th and 20th Centuries* címmel. A harmadik szekciót Herger Cs. Eszter moderálta, előadást tartott Falus Orsolya *Falus és Bilal Tunç (Ağrı İbrahim Çeçen University, Türkiye) Ibn Khaldun, a 14th-century Moorish Maliki School Judge, and His Natural Law Monetary Theory*, Surjányi Dávid (PhD-hallgató, PTE) *A Mongol Moment in Islamic Jurisprudence: The Mardin Fatwa of 1303 and the Institution of Takfir – the Islamic Way of Excommunication*, valamint Kanyar Adrienn (PhD-hallgató, PTE) *Tribal Traditions and Shariah in the Legal Customs of the Music of Digo Tribe in Africa* címmel.

- **2024. november 15-én** a 23. Győri Könyvszalonon, a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, valamint a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszékének programja keretében mutatták be *A pacalvetéstől a győri csudáig I. Élő jogszokások* című, a *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 11. kötetét. A bemutatón részt vettek Nagy Janka Teodóra (egyetemi tanár, tanszékvezető, PTE KPVK), Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK), Bognár Szabina (adjunktus, PTE KPVK), Horváth József (könyvtáros, történész, könyvtörténész), Lanczendorfer Zsuzsanna (egyetemi docens, SZE AK) és Tárkány Szűcs Attila. A programot Barna Attila (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK) moderálta.
- **2024. november 16-án** szintén a 23. Győri Könyvszalonon került sor Horváth Attila (alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK) *A szovjet típusú diktatúra alkotmány- és jogtörténete Magyarországon* című kötetének bemutatójára, amelyet a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Magyar Történelmi Társulat közösen szervezett. A rendezvény vendégei között volt maga a szerző, Horváth Attila, valamint Barna Attila (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK), a kötet lektora. A beszélgetést Szabó Mátyás (egyetemi tanársegéd, NKE ÁNTK) vezette. Ugyanezen a napon mutatták be Kukorelli István (egyetemi tanár, ELTE ÁJK, SZE DF ÁJK) és Szoboszlai-Kiss Katalin (habilitált egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *Aki a Tízparancsolat szerint élt – Bibó István emlékezete* című kötetét. A program díszvendége ifj. Bibó István volt, közreműködött Buza Gábor, a beszélgetőtárs pedig Gyarmati György volt.
- **2024. november 21-én** *A Kúria jogegységesítő tevékenysége* címmel tudományos konferenciát rendezett a Kúria Werbőczy István Országbírói Kutatóintézete. A konferenciát Varga Zs. András (Kúria elnöke) nyitotta meg, ezt követően jogtörténeti témájú előadást tartott Beliznai Kinga (habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE ÁJK) és Balogh Judit (habilitált egyetemi docens, DE ÁJK).
- **2024. november 20–22. között** rendezte meg a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke *Birodalmak kora* című nemzetközi konferenciáját. Az előadókat Smuk Péter (egyetemi tanár, dékán, SZE DF ÁJK) köszöntötte *19th century colonialism as a model for internet colonisation and the fight against it, the antecedents of internet sovereignty* című előadásával. Plenáris előadást tartott Luigi Nuzzo (professzor, Legal History and History of International Law at the Law Faculty of the University of Salento) *Imagining World Order. The International Lawyers and the Right of Intervention in the Eastern Empires* és Andrea Komlosy (professzor, Universität Wien) *Regional Imbalances and Imperial Cohesion: Austria-Hungary's Multiple Spatial Arran-*

gements in the long 19th Century címmel. A konferencián előadást tartott többek közt Agárdi Izabella (Köszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, iASK) és Miszlivetz Ferenc (egyetemi tanár, az MTA doktora, a köszegi iASK alapítója) *A Unique Way of Empire Building – (Trans)National Identities and Cultural Perspectives of the Austro-Hungarian Empire (1867–1914)*, Zachar Péter Krisztián (habil. egyetemi docens, tanszékvezető, nemzetközi dékánhelyettes, NKE ÁNTK) *Die Wirtschaftskammerorganisation als Instrument der imperialen Einheit*, Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *Mirages and Illusions: the Possibilities of Hungarian Empire-Building in the Period of Dualism (1867–1918)*, Barna Attila (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK) *Imperium und Kaiserliche Selbstverteidigung – Kodifizierungsbemühungen im europäischen Strafrecht des 19. Jahrhunderts*, Nagy Szabolcs (adjunktus, SZE DF ÁJK) *Romanian empire-building in the 19th century – state plans and foreign policy for the creation of Greater Romania*, Deli Gergely (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK, rektor NKE) *Im Schatten des Pangermanismus – Imperialistische Anspielungen in dem ungarischen juristischen „Freiheitskampf“*, Képešy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK, SZE DF ÁJK) *The unification of law in the Austrian Empire in 1849–1867*, Szarka László (habil. egyetemi docens, Selye János Egyetem) *Rationale Zielsetzungen, hoffnungslose Utopien? Reformalternativen der habsburgischen Staatsidee nach dem Ausgleich*, Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *Der Kampf eines Reiches um seine innere Einheit. Österreich und die Länder der Ungarischen Heiligen Krone im 19. Jh.*, Szabó Szilárd (adjunktus, DE BTK) *Bosnien-Herzegowina unter österreichisch-ungarischer Herrschaft*, Knapp László (egyetemi docens, oktatási dékánhelyettes, SZE DF ÁJK) *The Austro-Hungarian Administration of Bosnia-Herzegovina*, Kelemen Roland (egyetemi docens, tanszékvezető, SZE DF ÁJK) – Farkas Ádám (tudományos főmunkatárs, SZE DF ÁJK) *The Evolution of the National Defence Law in the Kingdom of Hungary at the Beginning of the 20th Century with a View to the Great Powers* címmel.

- **2024. november 29-én** az MTA Debreceni Területi Bizottság Jogi és Közgazdaságtudományi Szakbizottságának Jogi Munkabizottsága és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara szervezésében megrendezésre került a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány (GTIDEA) által díjazott oktatók, kutatók a DE ÁJK-n címmel tartott előadássorozat utolsó része. A rendezvényen Sallai Balázs (PhD-hallgató, DE Marton Géza ÁJDI) adott elő aktuális kutatásairól „Tradíció helyett ráció” – a magyar közigazgatás racionalizálásának auktora és tevékenységük (1920–1955) címmel.

- **2024. november 29-én** mutatták be a Debreceni Törvényszék gondozásában, az Országos Bírói Hivatal (OBH) Ráth György Bírói Történelem és Ha-

gyományápolás Pályázat keretében készült *Elfeledett bíróságok Hajdú-Bihar vármegyében* című kötetet. A Debreceni Járásbíróság nagytárgyalójában megtarott ünnepélyes eseményt a törvényszéki jelenlegi elnöke, Vágó Zsolt nyitotta meg, s egyben tolmácsolta Senyei György (elnök, OBH) köszöntő gondolatait, majd Kahler Ilona, korábbi törvényszéki elnökméltékeztet viszza a 2024-ben immár tizedik éve folyó Hajdú-Bihar vármegyei bíróságtörténeti kutatások munkálataira, amelynek részleteit Bagossyné Körtvélyesi Mária (tanácselnök, Debreceni Törvényszék) idézte fel. Ezt követően Beliznai Kinga (tanszékvezető, habil. egyetemi docens, ELTE ÁJK Magyar- Állam- és Jogtörténeti Tanszék) mutatta be a könyvet, amely a Debreceni Törvényszék hetedik bíróságtörténeti kiadványa. Ebben az egykoron volt járásbíróságok (Derecske, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Polgár) múltját tárták fel a szerzők. A kötetben helyet kapott az illetékességi területre vonatkozó közigazgatási területváltozás (Szikla Gergő, főlevéltáros igazgatóhelyettes, MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára), a szervezettörténet és a bírósági épületek (Megyeri-Pálfi Zoltán, adjunktus, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék), az érdekesebb perek (Szendiné Orvos Erzsébet, igazgató, MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára) és a személyi állomány (Balogh Judit, habil. egyetemi docens, Debreceni Egyetem ÁJK Jogtörténeti Tanszék) témaköre egyaránt.

- **2024. december 3-án** a Bécsi Egyetem (Universität Wien) Jogi Kara adott helyt első alkalommal a bécsi és zágrábi jogtörténeti tanszékek, valamint az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke közös konferenciájának, a *Rechtshistorischer Dialog*-nak. A szimpóziumon előadást tartott Képes György (habil. egyetemi docens, ELTE ÁJK) *Dead or Alive? Dead-Alive! Commercial Companies in the Socialist Hungary* és Képešy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK, SZE DF ÁJK) *The Influence of the Hungarian laws on the Czechoslovak legal order in the interwar period* címmel.

- **2024. december 6-án** nemzetközi tudományos konferenciát szervezett a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport *1894–2024: A magyar családjogi jogalkotás hatékonysága a gyakorlati problémák tükrében (1894–2024: The Effectiveness Of Hungarian Family Law Legislation In The Light Of Practical Problems)* címmel. A konferenciát Antal Tamás (egyetemi tanár, tanszékvezető, SZTE ÁJTK), és Mohai Máté (habil. egyetemi docens, tanszékvezető, PTE ÁJK) nyitották meg. Az első, *A házassági és életjárási jogalkotás hatékonysága a gyakorlati problémák tükrében* címet viselő szekcióban Kasuba Róbert (PhD-hallgató, SZTE ÁJDI) *A házassági rendszerek tipológiája, különös tekintettel a fakultatív polgári házassági rendszer működésére*, Nagy Sándor (PhD-hallgató, SZTE ÁJDI) *Üzenet a jövőből – az anyakönyvi eljárások különös kalandjai* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők. A második szekció a gyermeki jogok

hatékonyaságára fókuszált a gyakorlati problémák tükrében, Hegedűs Andrea (egyetemi docens, SZTE ÁJTK) moderálása mellett. Előadást tartott Gyengéné Nagy Márta (habil. egyetemi docens, SZTE ÁJTK) *Kísérlet egy egységes szakmai standard kidolgozására a gyermek meghallgatásához*, Herke-Fábor Barbara Katalin (egyetemi docens, PTE ÁJK) *Anomáliák a gyermekvédelmi gyámság intézménye kapcsán. Út a családban nevelkedéstől a gyermekvédelemig*, Korinek Zsófia Beáta (adjunktus, PTE ÁJK) *Esély és esélytelenség: Egy mikrokutatás eredményei a veszélyeztetett gyerekekről és a velük dolgozókról*, Zeller Judit (habil. egyetemi docens, PTE ÁJK) *New legislation in Hungary – does the law really combat child abuse in the child protection system?* címmel. Az utolsó, nemzetközi kitekintéseknek teret adó szekciót Herger Cs. Eszter (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) moderálta. Előadást tartott Nguyễn Thị Mỹ Linh (adjunktus, Can Tho University, Vietnam) *Empowering Women's Rights in the Digital Age: A Comparative Analysis of Vietnam and International Standards*, Surjányi Dávid (PhD-hallgató, PTE ÁJDI) *Mikor lesz a „muđđa” élő lélekké? – Avagy a magzatvédelem keretei a szunnita jogi iskolák értelmezésében*, Kulcsár Gabriella *The Impact of Adverse Childhood Experiences and Traumas on Children Becoming Victims and Perpetrators* (habil. egyetemi docens, PTE ÁJK), Huynh Trúc Thị Giang (adjunktus, Can Tho University, Vietnam) *The Hotline III in Vietnam: Children's Awareness and Its Role in Protecting Children's Rights* címmel.

- **2024. december 12-én** került megrendezésre Cservák Csaba (egyetemi tanár, tanszékvezető, KRE ÁJK) és Lajos Edina (LLM., Választás és Képviselő Kutatóműhely NKE, ÁNTK VKKM) szervezésében a Ma-

gyarság és Cigányság jogvédelme konferencia. Trócsányi László (egyetemi tanár, rektor KRE, elnök Magyar Jogász Egylet) megnyitóbeszédét követően az első szekcióban jogtörténeti előadást tartott Juhász Imre (Alkotmánybíróság elnöke, egyetemi docens) *Nemzeti kisebbségek jogvédelmének dilemmái*, Hamza Gábor (professor emeritus ELTE ÁJK, MTA rendes tagja) *A magyarországi lengyelek jogállásának története*, valamint Horváth Attila (alkotmánybíró, egyetemi tanár, NKE ÁNTK) *A határon túli magyar kisebbségek jogtörténete* címmel.

- **2024. december 16-án** a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülést tartott Szarka Lajos történész, az Immanuel Magyar-Izraeli Baráti Társaság elnöke részvételével. A rendezvény megvalósítását a Magyar-Izraeli Baráti Társaságok és Körök Országos Szövetségének a támogatása tette lehetővé.
- **2024. december 19-én** Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK, SZE DF ÁJK) átvette a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete által alapított Pro Dissertatione Iuridica Excellentissima Díjat, amelyet az intézet kutatóiból álló bírálóbizottság ítelt oda *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége* címmel benyújtott doktori értekezése alapján. A kutatás középpontjában a neoabszolutizmus utáni jogi átmenet, az osztrák jogrendszeren alapuló ítélkezés tarthatatlansága, valamint a történeti magyar jogrend visszaállításának nehézségei állnak. Az értekezés egyúttal alapjául szolgált a Gondolat Kiadó gondozásában megjelent monográfiának, amely a *Jogtörténeti Értekezések* sorozat 61. köteteként látott napvilágot.

A MAGYAR JOGÁSZ EGYLET

A Magyar Jogász Egylet (MJE/Egylet) a jogászok nagy múltú, 1879-ben alapított, napjainkban is rendkívül aktív szakmai közössége. Az MJE jelenleg több mint 4000 taggal, országos lefedettségű, fővárosi és vármegyei szervezeteket egyesítő hálózattal működik. Célja a jogászság általános társadalmi érdekeinek érvényre juttatása, a magyar jogélet fejlesztése, a jogtudomány művelése.

Az MJE küldetésének tekinti a magyar jogász hivatásrendek összefogását, történeti örökségük ápolását, az önszerveződés által létrehozott és követett értékek fenntartását, a hagyományok tiszteltét, a felhalmozott tudáskincs megőrzését és bővítését a jelen és a jövő társadalmá számára.

Az Egylet elsődleges feladata a jogász hivatásrendek közötti együttműködés elősegítése, *képzések szervezése*, modernizáció kérdéseinek vizsgálata és támogatása, *fórum biztosítása* a szakmai eszmecserék folytatására, amellyel új szakmai és tudományos közösségek épülnek ki.

Az MJE kiemelten fontos feladatának tekinti továbbá a magyar jogásztársadalom leendő, fiatal tagjaival való kapcsolatot teremtést, illetve annak lehetővé tételét, hogy a joghallgatók már az egyetemi évek alatt bekapcsolódhassanak az Egylet tevékenységébe.

A határon túli magyar jogászszervezetekkel való kapcsolat evidencia, célunk, hogy a Vajdasági Magyar Jogász Egylettel és a SAPIENTIA

EMTE Jogtudományi Intézettel a közös szakmai munkát tovább építsük, ezzel is összetartva a magyar jogászságot határon innen és határon túl.

Az Egylet keretei között végzett tudományos kutatómunka szintén kiemelten fontos, amelynek eredményeit saját kiadványainkban – pl. *Jogászegyleti Értekezések* – tesszük közzé és elérhetővé a jogásztársadalom intézményeinek és tagjainak egyaránt.

Az egyleti kiadványok közül a legjelentősebb a *Magyar Jog*, az Egylet nagy hagyományokra visszatekintő havonta megjelenő folyóirata. A *Magyar Jog* tudományos igényvel kívánja az MJE teljes tagságát, így a jogi hivatásrendek mindegyikét elérni.

Ma az Egylet, a Magyar és a Budapesti Ügyvédi Kamara után a harmadik legnagyobb (és fontos, hogy) ingyenes, vagy bizonyos, de csak kevés esetben (pl. Jogászgyűlés, Vándorgyűlés, vagy rendszeres előadásvállalás) is csak önköltséges akkreditált képzési hely.

Megújult honlapunkon (www.jogaszegylet.hu) az Egylet működését érdemes figyelemmel kísérni, ugyanis rendszeresen frissülő, naprakész információkat teszünk közzé a hazai és külföldi jogélet legfontosabb híreiről, eseményeiről. A látogatók szakmai programokról, továbbképzésekről, pályázati lehetőségekről értesülhetnek, valamint a magyar jogásztársadalom kiemelkedő tagjaival készített interjúkat, stúdióbeszéléseket tekinthetnek meg, podcast műsorokat hallgathatnak meg.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmiked-muk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hánnyadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:

a Szerkesztőbizottság

INHALT/TABLE OF CONTENT

DIE VERFASSUNGSRECHTLICHE BEDEUTUNG VON 1723/THE CONSTITUTIONAL SIGNIFICANCE OF 1723

BALOGH, Judit – SZÉPLAKI, László – Ungarische Judikatur in Oberstufe im 19. und 21. Jahrhundert. Beispiele der Tafelgerichte zu Győr/Hungarian Judicature in the 19 th and 21 st Centuries. Examples of the Court of Appeal in Győr	1
GOSZTONYI, Gergely – Warum mochten wir den Statthaltereirat nicht? Die Epochen der Zensur in Ungarn zwischen 1723 und 1848/Why didn't we like the Council of Governors? The Eras of Censorship in Hungary between 1723 and 1848	11
LIKTOR, Zoltán Attila – Prinzipielle Politik oder Pragmatismus? Bourbonisch-habsburgisches Duell um das spanische Erbe (1700–1725)/Principled Politics or Pragmatism? Bourbon-Habsburg Duel over the Spanish Inheritance (1700–1725).	18
MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán – Die offiziellen Sitze des 1723 eingerichteten Statthaltereirates/The Offices of the Council of Governors established in 1723.	28
MOLNÁR, Dániel – Neue Beiträge zu den formalen und inhaltlichen Fragen der Pragmatischen Sanction/New Contributions to the Formal and Content Issues of the Pragmatica Sanctio	37
SÖPTEI, Imre – Die Transdanubien Districtualtafel in Kőszeg (1724–1869)/The Transdanubian District Court in Kőszeg (1724–1869)	45
SZIJÁRTÓ, M. István – Die Pragmatica Sanctio und die ungarische Ständeordnung/The Pragmatica Sanctio and the Hungarian Estates	57
DISPUT/DISPUTE	
PREIER, Zsuzsanna – Die rechtliche Regelung von Vereinen und Gesellschaften im 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Tätigkeit des Széchenyi-Kreises im Komitat Moson/The Legal Regulation of Associations and Societies in the 19 th Century, with Special Reference to the Operation of the Széchenyi Circle of Moson County	61
RUNDSCHAU/REVIEW	
KÉPES, György – 1723 – 1723 - ein großes Jahr in der ungarischen Verfassungs- und Rechtsgeschichte/1723 – a Great Year in Hungarian Constitutional and Legal History	69
HEIL, Kristóf Mihály – Die Rathäuser in den Munizipalstädten. Bericht über die architekturhistorische Doktorarbeit von Zoltán Megyeri-Pálffi/City Halls in the Municipal Cities. Report on the Doctoral Thesis of Zoltán Megyeri-Pálffi on the History of Architecture	74
ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS	
Der Staat und seine Gebäude/The State and its Buildings – PÁLVÖLGYI, Balázs.	77
NACHRICHTEN/NEWS	79
RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS' GUIDELINES	84

Auf der Titelseite/On the cover page:

Porträt des römischen Kaisers Karl VI. (III.), König von Ungarn und das Böhmen (1685–1740)/Portrait of the Roman Emperor Charles VI (III), King of Hungary and Bohemia (1685–1740). Gemälde von/Painting by Johann Gottfried Auerbach (1697–1753) (1730 ca.). Hofburg, Schatzkammer, Wien. Inv. Nr. ? 2140.

Wikimedia Commons – https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Johann_Gottfried_Auerbach_004.jpg

Die Veröffentlichung dieser Ausgabe wurde von der Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde (NMHH) unterstützt.
The publication of this issue was supported by the National Media and Infocommunications Authority (NMHH).

Unterstützer/Contributors
Ungarische Juristenvereinigung/Hungarian Lawyers Association (MJE) – www.jogaszegylet.hu

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

Jog
történeti szemle

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:

Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Internationalen Redaktionskollegiums),

Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium/Editorial board:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Konec Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing:

Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna

Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffi, Zoltán

Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvölgyi, Enikő

Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér

1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518

jogtortenetiszemle@gmail.com

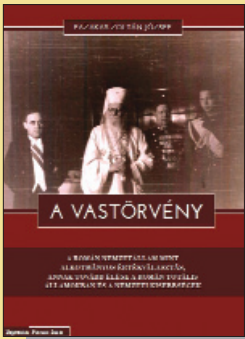
ISSN 0237–7284

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE Department of the History of Hungarian State and Law, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Institute of Legal History and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department of Legal History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste/Department of Constitutional and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department of Legal History of Pázmány Péter Catholic University, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität/Department of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

Verlag/Publishing works: Gondolat Kiadó

A VASTÖRVÉNY. A ROMÁN NEMZETÁLLAM MINT ALKOTMÁNYOS ÉRTÉKVÁLASZTÁS, ANNAK TOVÁBBÉLÉSE A ROMÁN TOTÁLIS ÁLLAMOKBAN ÉS A NEMZETI KISEBBSÉGEK

Fazakas Zoltán József

„Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzetállam.” Mindnyájan ismerjük ezt a mondatot, *Románia Alkotmányának* kezdő sorát és alap gondolatát, érték választását, alkotmányos identitásának magját – Románia vastörvényét.

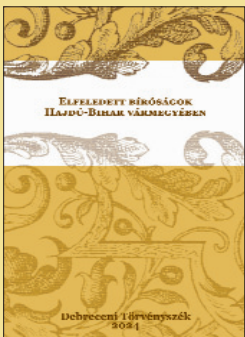
Több mint három évtized telt el az 1889. évi romániai forradalom és az 1991. évi *Alkotmány* megszületése óta. A vastörvény azonban több mint másfél évszázada – 1866 óta – tartalmilag érvényesülő alkotmányos és társadalmi alaptétel, amelynek megszületése, formálódása, értelmezése, valamint a nemzeti kisebbségek kapcsolata jelen kötet tárgya.

A hatályos *Alkotmány* olyan politikai és jogi érték választás eredményeként született meg, amely során a román jogalkotó több okból is az 1866. évi alapokhoz tért vissza, és döntött a szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam érték választása, mi több, lényegében véve annak 19. századi értelmezése mellett, amely Európában egyedülálló. A román alkotmány-fejlődés ívét áttekintve, és Románia mint állam nézőpontját középpontba helyezve ezen érték választás több szempontból is igazolható, a politikai realitások és pragmatizmus alapján eredményei nehezen is vitathatók. A vastörvényből fakadó román állam politikai sikerei az elmúlt másfél évszázadban megteremtették a független modern államot, jelentős területi nyereségekre is vezetett, majd megfelelően szolgálták a világháborúkban megfogalmazott államcél elérését is, majd a legújabb korban a nyugati integrációs folyamatok elé sem gördítettek akadályt. A jelen kötetben a szerző ezen alkotmányos tétel kialakulását, fejlődését mutatja be, valamint annak bizonyítását vállalja fel, hogy a nemzetállami érték választás sajátos transzformációkkal, de lényegét tekintve 1866 óta alkotmányos magként mindvégig jelen volt a román állam életében, annak államberendezkedésétől függetlenül. A nemzetállami érték választás így a román állam sikerének zálogaként is értelmezhető másfél évszázados élő örökség, így annak elvetése Románia oldaláról – függetlenül az *Alkotmány* tiltó parancsától is – nem képzelhető el.

ISBN 978 606 906 169 5, Forum Iuris, Kolozsvár, 2024. 246 p.

ELFELEDETT BÍRÓSÁGOK HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYÉBEN

Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.)

A kötet a Debreceni Törvényszék bíróságtörténeti könyveinek sorában a hetedik, amely elődjeihez hasonlóan az Országos Bírósági Hivatal által meghirdetett, Ráth György Bírósági Történelem és Hagyományápolás Pályázat keretében valósult meg 2024-ben.

A Törvényszék az egyetemi és levéltári kutatókkal együttműködve ezúttal a bírósági illetékességi területen egykoron működött járásbíróságok, így a Derecskei, a Hajdúhadházi, a Hajdúnánási, és a Polgári Járásbíróság történetét tárta fel.

A szerzők a tanulmányaikban kitértek a közigazgatási területváltozásokra (Szikla Gergő, MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára), a szervezés és elhelyezés körülményeire (Megyeri-Pálffy Zoltán, ELTE ÁJK), az érdekebb, sajtóvisszhangot kapó perekre (Szendiné Orvos Erzsébet, MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára) és a bírósági személyi állományra (Balogh Judit, Debreceni Egyetem ÁJK) egyaránt.

A tanulmánykötet egyúttal záróakkordja annak a tíz évet felölelő kutatómunkának, amely a Debreceni Törvényszék és járásbíróságainak 1872 és 1944 közötti történetére koncentrált.

ISBN 978 615 02 1038 4, Debreceni Törvényszék, Debrecen, 2024. 112 p.

LAUDATOR TEMPORIS ACTI. ÜNNEPI TANULMÁNYOK

A 65 ÉVES HORVÁTH ATTILA TISZTELETÉRE

Barna Attila – Bathó Gábor – Deli Gergely – Peres Zsuzsanna – Pókecz Kovács Attila (szerk.)

A kötetben közölt ünnepi tanulmányokkal pályatársai, kollégái, barátai és egykori tanítványai tisztelegnek Horváth Attila egyetemi tanár, alkotmánybíró előtt 65. születésnapja alkalmából.

A 80 szerzőt felvonultató, 800 oldal terjedelmű kötet széles spektrumát adja a hazai és közép-európai jogtudománynak, amelynek művelői – gyakorló és elméleti jogászok, kutatók – tanulmányaik témájának sokféleségével jól reprezentálják az általuk tisztelt ünnepelt ugyancsak sokszínű munkásságát.

ISBN 978 963 653 158 4, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024. 800 p.

DOI: https://doi.org/10.36250/01249_00.

A Magyar Kutatási Hálózat (HUN-REN) keretében működő HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtjogtortenet.elte.hu